

ЗАКЛЕТВА
НА ТЛУ СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ

БЕОГРАД
1977

мр ЛАСТА ЂАПОВИЋ

ЗАКЛЕТВА НА ТЛУ СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

MONOGRAPHS
VOLUME 16

LASTA ĐAPOVIĆ

THE OATH ON THE TERRITORY
OF YUGOSLAVIA

Accepted at the session of the Scientific Council of the Ethnographical
Institute on December 17th 1976, at the recommendation of Prof. dr
MIRKO BARJAKTAROVIĆ and Prof. dr PETAR VLAHOVIĆ

Editor
Prof. dr MIRKO BARJAKTAROVIĆ

BEOGRAD
1977.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 16

ЛАСТА ЂАПОВИЋ

ЗАКЛЕТВА НА ТЛУ
СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ

Примљено на седници Научног већа Етнографског института
САНУ од 17. децембра 1976. на основу реферата Проф. др
МИРКА БАЊАКТАРОВИЋА и Проф. др ПЕТРА ВЛАХОВИЋА

Уредник
Проф. др МИРКО БАЊАКТАРОВИЋ

БЕОГРАД
1977.

ИЗДАЈЕ: ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ЛЕКТОР: МАРИЈА ВУКОВИЋ
ТИРАЖ: 1000 ПРИМЕРАКА

Штампа: „Слободан Јовић”
Београд, Стојана Протића 52

Штампано уз учешће средстава Републичке заједнице науке
Србије

САДРЖАЈ

	УВОД —————	9
I	ОПШТА РАЗМАТРАЊА —————	15
	1. Језичко-семантички приступ речи заклетва и њеним синонимима —————	17
	2. Заклетва као друштвена институција —————	21
II	ВРСТЕ И ОСОБЕНОСТИ ЗАКЛЕТВИ ———	25
	A. Заклетва обећања —————	27
	1. Опште друштвене заклетве —————•	28
	a. Заклетве владара —————	28
	б. Заклетве народа —————	31
	в. Војна заклетва —————	33
	г. Чиновничко-административне заклетве —————	41
	д. Професионалне заклетве —————	41
	2. Уже-правне заклетве —————	44
	a. Уговорне заклетве —————	44
	б. Заклетве при умиру —————	47
	3. Породично друштвене заклетве —————	51
	a. Заклетве приликом веридбе —————	51
	б. Заклетве приликом склапања брака —————•	53
	в. Заклетве приликом братимљења —————	55
	г. Заклетве приликом окупљења —————	62
	Б. Заклетве потврде —————	63
	1. Доказне заклетве —————	63
	2. Заклетве сведока —————	72
I	ФОРМУЛЕ ЗАКЛЕТВИ —————	77
II	КРИВОКЛЕТСТВО И „КРИВИЧНЕ ПРАЗНОВЕРИЦЕ” ———	85
	1. Кривоклетство —————	87
	2. „Кривичне празноверице” ———	92
	ЗАКЉУЧАК —————	99
	SUMMARY —————	102
	ЛИТЕРАТУРА ———	105

C O N T E N T S

INTRODUCTION — — — — —	9
I GENERAL SURVEY — — — — —	15
1. The Semantical Approach to the Word Oath (zakletva) and to its Equivalents — — — — —	17
2. The Oath as a Social Phenomenon — — — — —	21
II DIFFERENT OATHS AND THEIR CHARACTERISTICS — — — — —	25
A. The Oaths of Promise — — — — — (iuramentum promissorium)	27
1. Social Oaths — — — — —	28
a. A Sovereign's Oaths — — — — —	28
b. The Oaths of Allegiance to one's Sovereign — — — — —	31
c. Military Oaths — — — — —	33
d. Administrative or Civil Servants' Oaths — — — — —	41
e. The Oaths taken by People Belonging to Various Profes- sions — — — — —	41
2. Juridical Oaths — — — — —	44
a. Contract Oaths — — — — —	44
b. Oaths taken to Terminate blood Revenge — — — — —	47
3. Socio-family Oaths — — — — —	51
a. Bethrodal Oaths — — — — —	51
b. Marriage Oaths — — — — —	53
c. Oaths to Swear Blood-Brotherhood — — — — —	55
d. The Oaths taken when Asking Somebody to Act as a Godfather or Godmother — — — — —	62
B. The Oaths of Assertion — — — — — (iuramentum assertorium)	63
1. The Oath of proof — — — — —	63
2. The Oaths of Witnesses — — — — —	72
III THE FORMULAE OF THE OATHS — — — — —	77
IV PERJURY — — — — —	85
1. Perjury — — — — —	87
2. Superstitions connected with the Breaking of Faith — — — — —	92
CONCLUSION — — — — —	99
SUMMARY — — — — —	102
BIBLIOGRAPHY — — — — —	105

УВОД

Код многих народа света наилазимо на појаву заклетве и код свих се она заснива и делује на истим или сличним принципима. У заклетви се огледају међуљудски односи, одражавају морално-етички и религијски ставови, као и схватање правде и правосуђа. Истовремено, код сваког народа њена примена у одређеним ситуацијама и њена повезаност са одређеним веровањима садржи и нешто посебно, специфично. Код нас је заклетва као појава проучавана с правне и са историјске стране, док је са етнолошке, иако бележена, незнатно проучена. Овај рад представља прилог етнолошком проучавању заклетве као појаве на тлу данашње Југославије, и то првенствено код јужнословенских народа.

Заклетва својим морално-етичким, а најчешће и религиозним садржајем има намену да се њоме избегну или разреше неке конфликтне ситуације у друштву; она се појављује у њему као нужност, и првенствено служи као један од регулатора међуљудских односа.

Да бих што прецизније одредила ову појаву приступила сам најпре семантичком испитивању речи заклетва и њених еквивалената (присега и рота) у нашем језику, и при том тежила да је појмовно разграничим од речи као што су клетва и завет, које означавају сличне, али не и истоветне појаве.

Самом предмету проучавања, тј. заклетви, посвећен је мали број расправа.

На првом месту бих споменула студију Julijusa Liebbalda-Ljubojevića *Присега у нашем народу*, објављену у часопису „Рад” ЈАЗУ, пре више од сто година.¹

Ј. Л. Љубојевић у свом раду посматра заклетву превасходно кроз историјске законске споменике наших народа и из њих црпе највећи део својих примера, додајући им и неколико примера из народних песма.

Он дели заклетве на „присегу објетње” (*iuramentum promissorium*) и на „присегу увјерења” (*iuramentum assertorium*).

¹ Рад, књ. XVI, ЈАЗУ, Загреб 1871.

Прихватила сам ту поделу, али како су ти називи архаични и, са моје тачке гледишта, недовољно прецизни, заменила сам термине и то „присегу објетње” у „*заклетву обећања*” и „присегу увјерења” у „*заклетву потврде*”.

У оквиру своје „присеге објетње” Љубојевић је извршио извесну поделу, од које сам се, темељећи свој рад првенствено на етнолошкој грађи, морала да удалим и извршим даљу и друкчију поделу.

„Присеге увјерења” (мој назив „заклетве потврде”) аутор дели на „судбене” и оне „изван суда”. Већу пажњу посвећује судбеним присегама те се и при њиховој подели држи претежно поделе усвојене у праву.² Проучавање ове врсте заклетве, као и њеног коришћења при решавању спорова у нашем народу мени је наметнуло другачију поделу.

Љубојевић се у свом раду у посебним поглављима дотиче и „обрета при присеги” и „казни криве присеге”, ограничавајући се при том само на неке елементе који су везани за хришћанску заклетву, а не обраћа пажњу на друге пропратне радње које су значајне за етнолошко проучавање заклетве.

Иако сам заснивала своје разматрање заклетве као појаве првенствено на етнолошком материјалу, што је довело до другачијег схватања саме заклетве, а самим тим и до другачије по-

² Љубојевић дели судбене заклетве потврде на следећи начин:

- A. *Главна присега* — протеже се на главну ствар и коначно ријешење парнице
1. *Повољна присега*: зависи од воље супарника, а не налаже је судија —
 - а. понуђена: ако један од супарника нуди своју заклетву;
 - б. подана: ако један супарник изјави да ће од своје тврдње одступити, ако други свој исказ заклетвом потврди;
 - в. повраћена: кад супарник „подану си присегу није примио, него ју је на противника свога узвратио”; „присега подана” морала се (већ по римском праву) примити или повратити;
 2. *Неповољна присега* — „јер ју судац неовисно од воље странака једној или другој под мораш налаже” —
 - а. допуњујућа: судија је досуђује тужитељу да њом допуни постојећи непотпуни доказ (позитивне је нарави);
 - б. оправдана: уколико тужитељ тужбу слабо или никако није доказао, онда се присега додељује оптуженом да се оправда (негативне је природе); [Љубивојевић сматра да је хришћанског порекла.]
 3. *Цијењачка присега* — оштећеник (покраден и сл.) по савести под присегом процењује штету —
- B. *Присега друготна* — која не расправља о главној ствари, већ се односи на узгредне околности, из којих ће произићи коначна одлука —
1. *Присега свједока*: сведоци полажу присегу као јемство истинитости свог исказа;
 2. *Присега на вјеру* је свечана потврда главне присеге, било допуњујуће или оправдане. Козаклетвеници потврђују заклетву једне од странака на основу познавања те странке;
 3. *Присега одвртитбе*: она потврђује разлог за изузеће судије. (Према Ј. Л. Љубојевићу, *op. cit.*, стр. 36—46.)

деле, ипак ми је ова Љубојевићева студија знатно помогла при систематизацији и подели грађе.

Од велике помоћи био ми је и *Зборник садашњих правних обичаја Јужних Словена*³ Валтазара Богишића. Из њега је било могуће сагледати у којим све приликама и код којих обичаја наш народ користи заклетву, што ме упутило даље да у специфичним студијама аутора који су се бавили обичајима и обичајним правом потражим и испитам појаву заклетве. Код Богишића се налазе и описи ритуала при заклињању у одређеним ситуацијама у појединим крајевима, као и формуле заклетви. Због тога је сам овај Зборник коришћен и као грађа.

Поменула бих овде и рад професора Правног факултета у Љубљани, Метода Доленца: *Правнозгодовинска штудија о присеги при Словенцев*.⁴ Аутор анализира једну стару словенску хронику о односима вазалних господара и њихових поданика и појаву заклетве у том односу. Он износи и неколико судова о вредности присеге, али се са неким његовим мишљењима — на пример да „паганство није познавало кажњавање богова за криву присегу” — нисам могла сложити.

Као нека врста одговора на ову Доленцову студију настао је рад Јосипа Мала *Рота — старословенска присега*.⁵ Рад је написан с намером да оповргне усвојено Мажуранићево тврђење које користи Доленц, наиме, да је реч „рота” страног порекла. Да би своје мишљење поткрепио Мал износи читав низ примера који показују значај и поштовање „установе” заклетве, као и постојање индивидуалне заклетве код готово свих Словена пре примања хришћанства, и доказује да се још тада код Словена за заклетву употребљавала реч „рота”. Мал такође помиње и неке промене у заклињању после примања хришћанства.

Многи истраживачи (да наведем само неке: С. Дучић, П. Ж. Петровић, Ј. Ердељановић), који су испитивали обичаје у појединим областима, бележили су и постојање заклетве. Делили су их на мушке и женске, или момачке и девојачке. Они нешто опширније описују и само заклињање уколико је оно део неког обичаја, тј. уз опис тог обичаја (умир, побратимство, венчање и сл.).

Како заклетва као појава задире, било својом применом или садржајем, и у друге науке као што су право, историја и теологија, да бих је што свестраније осветлила користила сам се и литературом тих наука, између осталих и *Душановим законом*, многобројним историјским написима и делима, библијом, кураном, теолошким чланцима и др.

Ипак, сматрајући да ће то довести до неких етнолошких резултата, свој рад сам базирала првенствено на етнолошком

3 ЈАЗУ, Зарпеч 1874.

4 Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete, XVI, Ljubljana 1940.

5 Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXII, Ljubljana 1941.

материјалу који ми је пружао могућност за даља етнолошка испитивања и закључке, као што су нпр. *Српски етнографски зборник*, *Зборник за живот и обичаје Јужних Славена*, и др., као и народна књижевност.

Сама грађа диктирала је одређени распоред и довела ме до закључка да је заклетва као појава намењена регулисању одређених међуљудских односа. Према тој намени сам и извршила поделу заклетве.

Прихватила сам основну поделу заклетви на: А. *заклетве обећања* и Б. *заклетве потврде*. Извесне тешкоће су се појавиле при подели заклетви обећања у одређене групе. Поделила сам их на три главне групе:

1. друштвене заклетве
2. уже правне заклетве
3. породично-друштвене заклетве.

1. У групу „друштвене заклетве” сврстане су оне заклетве којима се решавају одређени односи у оквиру државе, односно друштва као целине. Због тога је та група у овом раду названа „друштвеним заклетвама”. Морам напоменути да овај назив не значи да остале заклетве нису друштвена појава. Напротив, свака заклетва је друштвена појава, али не и друштвена заклетва.

2. Другу групу представљају „уже правне заклетве”. Наиме, иако се сматра да се у правне сврхе користи само заклетва, видимо да извесне заклетве обећања несумњиво спадају у правне заклетве, па смо их назвали „уже правне заклетве”. Тако је, на пример, заклетвом обећаван прекид непријатељстава, склапан и учвршћиван мир. Заклетвом се, такође, уговарала трговина. „Ужа правна заклетва” је имала дакле, квалитет међугрупних, односно међународноправних, или уопште правних уговора, који су се заснивали на заклетви обећања. Обичај прекида крвне освете, умира, сличан је уговору о миру, а заснива се на заклетви, па сам га уврстила у ову групу. Као што се види, све ове заклетве имају и квалитет правног акта.

3. Заклетве којима се регулишу одређени односи у оквиру породице и сродства спадају у трећу групу, тј. то су „породично-друштвене заклетве”.

Другу велику скупину заклетви чине заклетве потврде (Б). Ова врста заклетви се најчешће користи при разрешавању спорова у суду и ван њега. Међутим, оне се често користе и у обичном говору и кад нема неког спора, а своде се само на изговарање формуле и не прати их никакав ритуал. Те формуле сам издвојила у посебно поглавље (III).

Б. *Заклетве потврде* поделила сам у две групе:

1. доказне заклетве
2. заклетве сведока

1. У „доказне заклетве” сврстане су оне које су у разрешавању спорова — у недостатку других доказа служиле као доказ.

Заклетвом је оптужени са себе скидао сваку сумњу. Као такву смо је овде и посматрали, мада се она данас у позитивном законодавству⁶ не примењује у том виду.

2. Истинитост свог исказа сведоци потврђују заклетвом; та заклетва не може, као у горњем случају, да разреши спор, већ исказ сведока може да утиче на решавање спора. Формално гледано, „заклетва сведока” може се сврстати и у групу заклетви обећања (ако се заклетва полаже пре давања исказа), али суштински заклетва сведока служи као потврда истинитости сведоковог исказа и због тога је сврстана у „заклетве потврде”.

У овакву оквирну поделу било је могуће уклопити све видове и случајеве заклињања на које сам наишла.

Сваку групу поделила сам у подгрупе, које се односе на једну врсту заклињања. Свака подгрупа посматрана је посебно.

Примери су изложени хронолошким редом, уколико је то било могуће. Посматран је ток заклињања: где се полаже заклетва, ко коме полаже заклетву (групно или појединачно), формула заклетве и ритуалне радње које прате заклињање. Нарочиту пажњу обратила сам на оне елементе који су уско повезани с народном традицијом, религијом и веровањима. Ти елементи су посебно истицани и објашњавани, било да је њихова особеност у формули или у ритуалу.

Са хронолошки постављаним примерима и после анализе сваког појединачног примера било је могуће сагледати развој, односно промене заклетве или њених елемената (уколико их је било), као и промене њеног значаја и улоге у току времена.

При проучавању заклетве као појаве која регулише друштвене односе наметнуло се и суочавање са њеном супротношћу, односно с кривоклетством и вероломством. И управо ту постоје многа стара претхришћанска веровања и мађијске радње којима народ сматра да се може избавити од последица криве заклетве.

Као што је већ изложено, подела грађе је извршена према намени заклетве. При анализи сам обратила пажњу на оне елементе које сам нашла код готово свих заклетви, тј. који су свим заклетвама заједнички. Унутар тих елемената има разлика и специфичности, али сами елементи су саставни део заклетве као појаве. Тако се, на пример, свака заклетва полаже да би се њом

⁶Др Јанко Таховић у свом делу *Коментар Кривичног законика* („Савремена администрација,” Београд 1957) даје следећу поделу заклетве потврде:

Одлучујућа — када се она даје да би се тиме решило једно спорно питање;

Доказна — када се њом потврђује неки други, сам за себе недовољан исказ;

Допунска — када треба да допуни судијско уверење о истинитости једне чињенице;

Исказна — када треба да потврди или подвуче вредност датог исказа.

нешто обећало или потврдио. Заклетвеник се заклетвом другој особи или особама обавезује на нешто. Разлике су у томе да ли заклетвеник полаже заклетву сам или у групи, да ли је полаже у цркви, у суду или на међи, и коме полаже заклетву.

Заклињање се, како смо могли закључити, готово увек састоји из изговарања формуле заклетве и ритуалне радње која то изговарање прати. Формула заклетве увек постоји, али је њен садржај различит. Она може садржавати исцрпно набрајање свих несрећа које ће стићи заклетвеника у случају неисправне заклетве, а исто тако може бити сведена на две речи. Само у једном случају сам наша да је формула била изостављена, односно замењена ритуалном радњом која има вредност заклетве. Ритуалне радње обично прате свечаније заклетве. Најчешће их има више, али понекад су сведене на само један гест.

Може се, дакле, слободно рећи да се готово све заклетве састоје из истих елемената, али унутар тих елемената наилазимо на специфичности.

Истраживање је потврдило основну претпоставку овог рада да је заклетва друштвена појава, да је настала из потребе друштва, и да служи као један од регулатора друштвених, међуљудских односа.

I ОПШТА РАЗМАТРАЊА

1. ЈЕЗИЧКО-СЕМАНТИЧКИ ПРИСТУП РЕЧИ ЗАКЛЕТВА И ЊЕНИМ СИНОНИМИМА

Пре него што пређемо на разматрање онога што реч заклетва значи као одређена етнолошка појава, сматрамо потребним да размотримо њено речничко, етимолошко и семантичко значење.

За појам заклетва у нашем језику постоји неколико речи које, са малим разликама, имају исти смисао. То су: *заклетва*, *присега* и *рота*. Њих прате и одређени глаголи.

По Речнику *Српске академије наука и уметности заклетва* је „свечана изјава у одређеној форми да ће онај који је даје говорити истину, вршити примљену дужност и сл.; присега”⁷. А по *Рјечнику хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ заклетва је „закљив бога или кога другога за свједока, исто што и присега”⁸.

Реч заклетва је сложена од *за* и *клети*, а настала је од глагола *клети* и прасловенског је порекла⁹ (старосл. *клетва*; рус. *клятва*; пољ. *klatwa*, чеш. *klatva*). *Клети* се значи „клети сама себе (жељети себи зло а гдјегдје и чему своме) ако није истина што се каже, потврђивати заклетвом оно што се каже ..”¹⁰ тј. *заклињати се*, а само *клети*, без „се“, значи бацати клетву на некога.

Клетва је призивање несреће од стране једног лица на друго лице, веома ретко на себе. Извршитељ. клетве је, како се сматра, натприродна сила, а за њено испуњење заинтересовано је лице које клетву изговара, често у љутини.

Заклетва је свесно стављање под клетву самог лица које се заклиње, али само у случају ако не говори истину или се не држи обавезе. Заклетвом, тј. тим свесним стављањем под клетву, једно лице нешто потврђује или се на нешто обавезује. У

⁷*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1968, књ. 5, под *заклетва*, стр. 787.

⁸Рукопис *Рјечника хрватскога или српскога језика*, под реч *заклетва*. — Користим прилику да захвалим Институту за Језик ЈАЗУ који ми је послао ксероксиран рукопис.

⁹*Рјечник хрватскога или српскога језика*, део V, ЈАЗУ, Загреб, 1898—1903, стр. 57, под *клети*

¹⁰*Op. cit.*, стр. 59, под *клети се*.

заклетви, како се верује, долази до извршења кетве само у случају кривокетства или неиспуења обавезе према појединцу или друштву, а за извршење кетве коју је само лице себи наметнуло заинтересовани су други, а не онај који кетву призива. Дакле, заклетва има и друштвену улогу, али и друштво пе препушта увек кажњавање, тј. извршење кетве, натприродним силама, већ само прописује казне и стара се да не дође до прекршења обавезе.

Према томе, како је основни смисао заклетве коју једно лице изговара потреба да му се верује (било да оно њом потврђује већ нешто речено или учињено, било да обећава да ће, односно да неће, нешто рећи или учинити), она је друштвена појава, тј. њоме се регулишу односи између појединца и појединца или појединца и друштва.

Да би му се веровало, појединац ставља под кетву било себе (своје очи, здравље, срећу итд.), било сроднике који су му најдражи (мајку, брата, сестру, децу), било оно што му је најсветије (бога, веру, част, славу). Значи, заклетвеник не мора у тексту заклетве увек прецизирати несрећу која ће се на њега сручити ако не испуни своју обавезу, већ ставља оно што му је најдраже као залогу. Тако се у појединим заклетвеним формулама не мора нужно помињати ни реч заклетва ни кетва, као на пример:

„Тако ми здравља!”, односно „Здравља ми!”

„Тако ми деце!”, односно „Деце ми!”

„Тако ми Бога!”, односно „Бога ми!”

Реч присега значи „исто што и заклетва”. Потиче од глагола присегнути (присегати, присећи). „Има је и у другим славенским језицима: старосл. *prisega*, слов. *prisega*, рус. *присяга*, чеш. *přísaha*, пол. *przysięga*”.¹¹ Исто је и са глаголом присегнути = — заклету се. „Овај је глагол сродан глаголу посегнути (посећи) за што, тј. управо значи: посегнути руком за какву светињу (или машити је се), нпр. за крст, за јеванђеље, хотећи тим рећи: тако ми овог крста, овога јеванђеља”.¹²

У Вуковом Рјечнику се спомиње с назнаком да се тако каже у Хрватској..¹³

Дакле, *присега*, *присегнути* је синоним за *заклетва*, *заклету*

¹¹ Рјечник хрватскога или српскога језика, 1. дванаестог дијела, св. 41., ЈАЗУ, Загреб 1936, стр. 126, под *присега*.

¹² *Op. cit.*, стр. 126, под присегнути.

¹³ Вук. Стеф. Карацић, *Српски рјечник*.

(*се*). Присега се односи на неки свети предмет или нешто свето;¹⁴ понекад стоји сама,¹⁵ или уз реч клетва, рота, заклетва.¹⁶

Али етимолошки речи *заклетва* и *присега* нису исте. Присега (присегнути) везује се за неки свети предмет. Тај свети предмет, обично крст и јеванђеље, залога је да ће се дата обавеза извршити, а у случају неизвршења обавезе казна се очекује од хришћанског бога. Према примерима који су наведени у Рјечнику ЈАЗУ, нигде уз реч *присега* не стоји као залога ни здравље, ни дете, ни мајка, ни плодност, осим када напореда уз реч *при сега* стоји и реч *рота*, *клетва* или *заклетва*. Насупрот томе реч *заклетва* ретко се јавља без поменутих и њима сличних залога.

Из овога произилази да је заклетва као реч и по семантичком значењу свеобухватнија од речи присега. Заклетва садржи и паганске елементе и њена слојевитост се задржала у етимологији саме речи, а донекле и у самој формули, као на пример: „Заклињем се небом и земљом”¹⁷ и сл. А то није случај са присегом.

Споменућемо и једну реч која се данас више не употребљава, али је такође синоним за заклетву. То је реч *рота*. Реч *рота* се употребљавала од XIII до почетка XVIII века „у хрватским статутима, босанским и дубровачким исправама, у споменицима из Далмације, Лике, Прокупља, Хрватског приморја, с отока, у Истарском разводу, у наших западних писаца, понајвише чакаваца”.¹⁸ Но, премда се реч *рота* више не употребљава, као ни глагол изведен од ње *ротити* (*се*), ту реч налазимо и данас у разним сложеницама као што су урота, порота, па зато сматрамо да је не треба мимоићи.

Реч *рота* значи „заклетва, клетва, присега, заклињање, дјело и ријечи којима се куне”. „Ријеч је стара. Изводи се од њемачке (речи) *Rotte* (чета), која је у њемачки дошла (преко старофранцуске *rote* из барбарсколатинског *routa* (а то од латинског *rupta*) ... Налази се у свим славенским језицима: у старословенском и сло-

¹⁴ У многобројним примерима у Рјечнику хрватскога или српскога језика (уз *присегнути*) — крст, јеванђеље, или ређе душа и вера. „Да душом и срећом присегнете бити вјерни”.

¹⁵ Из Рјечника хрватскога или српскога језика (под *присегнути*) пример: „Ми смо присегли господину краљу угарском”, (XV в.) (Спом. ср. I.39).

¹⁶ Примери из *op. cit.*

Уз *клетва*: „Леон на пригулу везд... с клетвоју присеже, јакоже прав или неповинан бише” (Кожичић 18а).

Уз *рота*: „Тада ћу присегнути ротом ти се сваком” (Луцић 196).

Уз *заклетва*: „Не присези, ни се закуни криво” (Зборник, 136б).

¹⁷ Др П. Булат, *Мати земља*, Етнолошка библиотека, 9, Загреб 1930, стр. 7 и 8: „Некадашње живо узимање Земље и Неба за божанство, а Земље специјално као мајке, у наших поганских праотаца, доста јасно се види из данашњих наших једрих народних (за)клетави...”

„У Руса је исто тако (за)клетави земљом страшна и тешка, и, кад је неко изговори, обично при томе клекне и пољуби земљу.”

¹⁸ Рјечник хрватскога или српскога језика, 1. четрнаестог дијела, св. 59, ЈАЗУ, Загреб 1953. стр. 181, под *рота*.

веначком (заклетва), у украјинском и бугарском (чета), у руском (чета, клетва), у пољском и чешком (чета, ријечи заклетве)".¹⁹

Глагол ротити (се) је „од истог коријена... Ријеч је стара налази се у свим славенским језицима осим у бугарском: ... у руском ротитъ грдити клети, и ругаѣся клети се, у пољском дијалекту роцић заклињати, у чешком ротити псовати, градити и ротити се мрмљати, љутити се.”²⁰

Мажуранић наводи мишљење да је од немачке речи „Rotte потекла сва . . . скупина словјенских ријечи, којим значење прелази навластито на суклетвенике, који стоје уз парбеника, пак се куну на његову душу, а затим се проширују и на заклетву појединца”.²¹

Међутим, Јосип Мал у свом прилогу Рота — *старословенска присега*²² не слаже се са горе наведеним објашњењем порекла речи рота. Он сматра, и наводи за то доказе, да је ова реч словенског порекла и да је одувек означавала индивидуалну заклетву.

Петар Скок у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* за реч *рот* (м) и *рота* (ф) пише: „свеславенска и праславенска, правни термин без паралеле у балтичкој групи, iuramentum.”²³

Од речи рота изведене су и сложенице *порота* и *урота* које су још увек у употреби. Реч порота означава одређени број људи у судству који су повезани ротом да ће на основу своје савести доносити пресуду. Реч урота такође означава извесну групу људи која се заклела да ће извршити одређени циљ (обично против легалне власти).

Уз заклетву су у разним периодима у Дубровнику²⁴ Босни²⁵ Рашкој²⁶ и Хуму²⁷ најчешће употребљавани следећи глаголи: *клети се, заклету се, присећи, ротити се*, поред ових, нешто ређе, и *обећавати се, обетовати се, завезати се и ротити се*, затим, *дати веру и душу оца и свих родитеља, дати милост и душу, дати веру и клетву, дати веру господску, говорити на веру господску и душити се*. Данас, знамо да се поред заклињати (се), клети се, *присећи* и *дати веру*, употребљава и *положити заклетву* и *дати свечану обавезу*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Op. cit.* под *ротити* (се), стр. 185.

²¹ *Ibidem*.

²² Josip Mal, *Rota — staroslovenska prisega*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXII Ljubljana 1941, str. 58—64.

²³ Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб 1973, књ. III, под Рот, стр. 160.

²⁴ Према Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, X Санкција*, Глас СКА С. други разред 58, Срем. Карловци, 1922, стр. 5.

²⁵ *Ibidem*, стр. 14.

²⁶ *Ibid.* стр. 27.

²⁷ *Ibid.* стр. 22.

1. ЗАКЛЕТВА КАО ДРУШТВЕНА ИНСТИТУЦИЈА

Заклетва регулише односе између појединца и појединца, појединца и колектива, или колектива и колектива. Према томе, заклетва је морала настати онда када су у одређеном друштву биле, бар донекле, створене одређене норме са својим моралним, етичким и религиозним вредностима. Она се могла појавити у исто или у различито време у различитим деловима света и код разних народа.

У регулисању међуљудских односа, заклетва има, с једне стране, функцију да спречи да дође до конфликтне ситуације, односно спора, а, с друге, да разреши спор уколико је до њега дошло. Потекла из друштвених потреба,²⁸ заклетва, као један од регулатора друштвених односа, можемо слободно рећи, спада у круг социјалних обичаја.

Заклетва често и код многих народа служи за разрешавање одређених правних проблема. Она је некада била пресудна, тј. услед недостатка других доказа она је била пресудно средство за доказивање невиности, односно кривице. Ту врсту заклетве налазимо код многих народа Африке и Азије, а постојала је и у Европи. Примена заклетве у разрешавању спорова увршћује заклетву у правне обичаје.

И код нас се као и код других народа заклетва сматрала веома важним доказним средством, а и данас је она помоћно доказно средство при давању исказа сведока. Уколико је заклетва употребљена као доказно средство при разрешавању неког спора без присуства државне власти, а испостави се да је лажна, долази до низа друштвених санкција: искључења прекршиоца из друштва, натеривање да плати одређену одштету и сл. Човеку који се једном криво заклео више се никад не верује. Он више никад неће бити позван да сведочи.²⁹ Но уколико је заклетва дата на суду или пред државним властима, њено прекршење доводи до казне прописане законом: излаже кривоклетника плаћању штете коју је његово криво сведочење изазвало, или га излаже затвору, понекад чак и смрти.

Међутим, поред постојања ове врсте казне, постоји веровање у једну другу казну којој се заклетвеник излаже. Вероватно је страх од ове друге казне најјачи фактор који нагони на казивање истине или одржање обећања. Та казна не долази од власти, не долази од друштва, већ од натприродних сила.³⁰ Зак-

²⁸Лаоце (V век п.н.е.) у својој књизи *Тао Те* написао је следеће стихове о настанку заклетве:

Када се поверење (према људима) ограничи

Нема (ни код њих) поверења

И тада се прибегава заклетви.

(Лаоце, Конфуције, Чуанце: *Изабрани списи*, Београд 1964, XVII, 47).

²⁹Валтазар Богишић, *Зборник*, стр. 555, 556—7.

³⁰Малиновски сматра: „Религији је потребна заједница као целина, како би њени чланови могли заједно да обожавају своје свете ствари и

лињући се човек ставља себе, своје најближе, нешто драго или свето под клетву. „Заклетва не произилази из религије, али религија прибавља санкцију једном гледишту које преовлађује у *mores*. Заклетве и присега су примитивна средства призивања религиозних санкција при обећањима и уговорима. Оне увек претпостављају да ће више силе деловати у људским стварима на предложени начин, ако онај који полаже заклетву не одржи реч.”³¹

Код хришћана³² наилазимо да се „озбиљно призива: „Тако ми Бог помогао’ ако ово није истина и паралелна је у другим заједницама призивању других богова. Конд стану на тигрову кожу и призивају смрт ако лажу. Наге из Асама (Assam) стоји у кругу од конопца и моли се да пропадне као што пропада конопцац, ако не говори истину. Остиак имитира да једе и призива медведа да га прождере уколико лаже. Други освећују своје заклетве додирујући свете предмете: Библију у Европи; гениталије код

божанства, а друштву је потребна религија за одржавање моралног закона и реда.” (курзив А. Б.)

Б. Малиновски, *Магија, наука и религија*, „Просвета”, Београд 1971, стр. 60.

³¹ William Graham Sumner, *Folkways*, N. York 1960, стр. 529.

³² „Хришћани су у почетку били одсудно против заклињања уопште; У III и IV веку већина светих отаца била је против заклетве.” Ст. Станојевић у раду *Студије о српској дипломатици*, сматра да Нови завет изричито забрањује заклињање, као што стоји у *Јеванђељу по Матеју*, гл. V, стих 33—37:

„33. Још сте чули како је казано старима; не куни се криво, а испуни што си се Господу заклео.

34. А ја вам кажем: не куните се никако: ни небом, јер је пријестол Божији;

35. Ни земљом, јер је подножје ногама његовијем; ни Јерусалимом, јер је град великога цара.

36. Ни главом својом не куни се, јер не можеш ни длаке једне бијеле учинити.

37. Дакле нека буде ваша ријеч: Да, да; не, не; а што је више од овога, ода зла је.”

„Али доцније је установу заклињања примила хришћанска црква” (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, X. *Санкција*, Глас СКА С., Срем. Карловци, 1922, стр. 2). Тако је налазимо озваничену у Византији у VI веку. Но и поред тога неки хришћани су и даље сматрали заклетву грехом. Наилазимо на податак да је 1320. у Помијеу једна старица „била подвргнута ужасној пресуди због јереси, просто зато што није хтела да се закуне. Она је одговорила сасвим како треба на сва верска питања, али, мада јој је понуђен живот ако се закуне на јеванђеље, одбила је да оптерети своју душу таквим грехом и зато је проглашена за јеретика.” (W. G. Sumner, *Folkways*, N. York 1960, стр. 212).

Многе хришћанске секте, као нпр. богумили (М. Динић, *Један прилог за историју Патерена у Босни*, I, Зборник Фил. фак., Београд 1948) нису дозвољавали, а неки ни данас не дозвољавају заклетву. И поред тога што је хришћанска црква примила установу заклињања, полемика о верској дозвољености заклетве траје све до почетка XX века. (Живојин Перић, *Заклетва у приватним правним споровима и Христово учење*, Бгд. 1921.)

раних Хебреја; земљу и море код неких рано-грчких племена. Тунгузи се заклинају својом децом, Хотентоти својим сестрама³³ Стари Словени су се, пре примања хришћанства заклинали „бр-дима, дрвећима, изворима, оружјем итд.”³⁴

Вук Карацић за заклинање код нас каже: „У нас се људи куну онијем што им је најмилије или најсветије, нпр. сестра се куне братом (жив ми брат! или: тако ми жив брат!), мати си-ном, родитељи дјецом, дјеца родитељима. Богом (Тако ми Бога! или: Бога ми!), душом, животом, здрављем, вјером, самртном свијећом, причешћем, црквом или земљом и небом и ватром, а јунаци коњем и оружјем.”³⁵

Дакле, као што видимо, постоји читав низ ствари које се стављају под условну клетву, а одређени ритуали поткрепљују тврђења или обећања. Овде морамо напоменути да заклетву најчешће чини изговарање формула заклетве у којој може, али не мора, постојати реч заклетве, тј. заклинам се, кунем се и сл. Изговарање формуле често прате одређене ритуалне радње, које понекад поприме вредност саме заклетве. Но, дешава се, мада веома ретко, да одређена радња представља заклетву.

Заклетвом се призива дејство виших сила, и то условно. Заклетвеник клетвом, тј. стављајући нешто драго или свето под клетву, предлаже натприродним силама како да делују уколико не испуни оно што је обећао. Међутим, већ то призивање виших сила „човека који полаже заклетву ... ставља у прилику ритуалне опасности ако не учини како се заклео”³⁶

Заклетвеник је у условној ритуалној опасности и претпоставља како ће натприродне силе да делују, тј. на предложени начин, но ипак увек остаје и страх да се, ма шта он ставио као залог, ма колико му драго и свето то било, више силе неће задовољити тиме већ ће поступити на свој начин. Дубоко је уврежено веровање да ће казна увек стићи кривоклетвеника: њега, његову децу или потомке; каже се „ма у деветом колену”. И чини се да је тај страх од незнаних казне још већи него онај од предложене клетве и да је тај страх агенс у одржању задате речи.

Из свега овога проистиче веродостојност заклетве, и баш зато она представља један од регулатора друштвених односа, и као таква представља врсту друштвене институције.

³³ Funk and Wagnalls, *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, Vol. II, стр. 807, под *Oath*.

³⁴ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, X. Санкција, Глас СКА С., II разред 58, Срем. Карловци 1922, стр. 2.

³⁵ Вук Стеф. Карацић, *Етографски списи*, Дела Вука Карацића, Просвета, Београд 1969, стр. 206, под *Заклетве*.

³⁶ John Beattie, *Other Cultures, Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology*, London 1970, стр. 137,

II ВРСТЕ И ОСОБЕНОСТИ ЗАКЛЕТВИ

ПОДЕЛА ЗАКЛЕТВИ ПО ФУНКЦИЈИ

Заклетве се по својој функцији могу поделити на две велике групе:

А. на *заклетве обећања* и

Б. на *заклетве потврде*.

Свака од ових група има читав низ својих подврста. Но, треба имати у виду да иста вербална садржина, односно иста формула заклетве, може да се употреби у различите сврхе, тј. њоме може да се изрази обећање, али и потврда („Тако ми бога ја ћу то учинити”, или „Тако ми бога, ја сам то урадио”).

А. ЗАКЛЕТВЕ ОБЕЋАЊА

Заклетва обећања је заклетва којом се јамчи да ће се нешто учинити или да се нешто неће учинити у будућности. Дакле, њоме се обавезује да ће се неко обећање испунити без обзира на препреке. Својом функцијом оваква заклетва натерује појединца или друштво да се држи преузетих одређених обавеза и има сврху да се избегну, а понекад и изгледе, конфликтне ситуације. Заклетва тиме тежи да регулише и обезбеди установљене односе између појединца и друштва, између једне групе људи и друге групе људи и између појединца и појединца.

У случају неодржавања обавезе заклетвеник уводи вишу силу као могућег извршиоца, а она може да га казни оном казном коју заклетвеник на себе призива клетвом садржаном у самој заклетви или неком другом непредвиђеном казном.

Заклетвеник може да укључи у вербалну формулацију заклетве елементе који су у датом тренутку везани за постојећи морални или етички кодекс друштвеног понашања и да доследно сноси предвиђене друштвене последице.

Заклетве обећања могу се поделити на:

1. опште друштвене,
2. уже правне,
3. породично друштвене.

1. ОПШТЕ ДРУШТВЕНЕ ЗАКЛЕТВЕ

Опште друштвене заклетве јављају се у организованим друштвима, тамо где су односи издиференцирани према положају и занимању, а условљени су друштвено-економском структуром и регулисани позитивно-правним одредбама (законима).

Ову, условно названу, друштвену групу заклетви можемо даље поделити на: *државне заклетве и заклетве одређених професија*.

Државне заклетве регулишу основне односе у оквиру једне државе. То су односи владара према поданицима и поданика, војске и чиновника према владару, или према врховној власти и њеним правним инструментима.

а) Заклетва владара

Приликом предузимања управе над државом владар полаже одређену заклетву; тако је било од давнина, а тако је и до данашњег дана.

Друштвени односи су се у току историје мењали, па су се мењали и облици владања, а самим тим мењала се у нечему и заклетва. Она је мењала своју формулу, место где се полагала, као и коме се полагала. Но у својој основној функцији — да њоме владалац преузима обавезу да часно и праведно управља државом, — она је остала непромењена.

Навешћемо неколико примера који ће указати на сталну вредност заклетве владара и на промене које су током друштвеноисторијског развоја настајале.

У средњем веку, када и настају организоване словенске државе на тлу данашње Југославије, краљеви су примали власт „од Бога”, преко његовог заступника. Они су постајали владари „по милости Божјој”. У средњовековној феудалној Србији владари источног обреда не знамо да су полагали заклетву при преузимању власти.³⁷ Међутим, у западном делу земље (у Хрватској,

³⁷У Зети је „битан део црквеног крунisaња био јамачно у владаревој изјави оданости римскоме папи, ако не чак и у заклетви на покорност. То међутим, српска црква не само да није тражила, него је још осуђивала” (Н. Радојчић, *Обред крунisaња босанскога краља Твртка II*, Посебна издања САНУ, књ. CXLIII, Одељење друштвених наука, књ. 56. Бгд 1948, стр. 66). Но код Срба је владар приликом крунisaња „јавно читао „вјерују”, ” (*ibid* стр. 74). — Премда нисмо сигурни да би се то могло протумачити као нека врста заклетве, сигурно знамо да су српски владари при ступању на престо преузимали извесне обавезе, како према цркви тако и према потчињеној властели.

Такође знамо да су српски и босански владари у повељама које су даване властели као потврда за њихову баштину, давали „вјеру господску”. У повељи се „обавеза преузима путем заклетве, а однос који се тако успоставља назива се „вјера”. „Вјера” обезбеђује личну безбедност властелина, гарантује да неће бити убијен, затворен или узет за таоца, а за-

на пример) владари су при преузимању власти полагали заклетву у цркви стављајући руку на јеванђеље или крст и призивајући Бога за сведока.

Имамо податак да се хрватски краљ Звонимир заклео римском папи Гргуру VII (1073—85), тј. Гебизу „апостолском посланику”, и то „пред Богом и народом” говорећи: „... и обећавам да ћу непромењено извршавати све што ми Твоја поштована светост наложи и то у свему и за све ћу Високој Столици верност сачувати, и што год овде у краљевини било Висока Столица било њени посланици наредише или што ће наредити неповратно ћу чувати, правду ћу неговати, цркву ћу бранити... сиромашне удовице и сирочад ћу штитити ... и о свему што исправности стања доприноси, Бог ми је сведок, једнако ћу водити рачуна.”³⁸

Из Статута града Будве који је „сачуван у италијанској редакцији... из времена цара Стефана” (Душана) видимо да је „заступник царев, кнез (conte), био дужан, када је примао кнежевску власт, да се јавно, уз звоњење звона са саборне цркве закуне на Статут”.³⁹

У Хрватској наилазимо, у нешто каснијим временима, и на банску заклетву као владарску заклетву. Однос владара у овом случају је нешто сложенији, јер је бан полагао присегу

тим гарантује и имовинску сигурност: његова земља се не може одузети, окрњити нити дирати ... Вјера се може сврћи само под одређеним условима ... властелин може бити лишен *„вјере”* само ако почини *„невјеру”*. (С. Ћирковић, *„Верна служба”* и *„вјера господска”*, Зборник Филозофског факултета, књ. VI-2, Бгд. 1962, стр. 104—105). Овакав став владара и његово давање *„вјере”* у баштинским повељама озакоњено је у Душановом закону:

Чл. 40. И све хрисовуље и простагме што их је коме учинило царство ми, и што ће их коме учинити, све те баштине да су сигурне, као и ранијих правоверних царева; нека су слободни и цркви их дати, или за душу завештати, или другоме коме било продати.

Чл. 43. Да није властан господин цар, ни краљ, ни госпођа царица коме силом узети баштину, ни купити је, ни заменити, осим ако ко сам пристане. (Према: Никола Радојчић, *Душанов законик*, Нови Сад 1950, стр. 44. и 45.)

Треба напоменути да „та генерална потврда није укинула праксу појединачних баштинских повеља, него ју је узаконила” (Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, Бгд. 1931, стр. 21).

Владарске заклетве се јављају и у „дипломатичним” уговорима, и то у Србији до средине XIII века, а у Босни и много касније.

Милко Кос их назива „исправе са заклетвом” (стр. 11). Оне су највећим делом сачуване у Дубровнику, па се обично и односе на уговоре Дубровника са Србијом, Босном, Хумом, Бугарском итд. Средишна тачка тих уговора је заклетва коју полажу обе уговорне стране, с једне стране Дубровачка општина, а с друге словенски династи. (Према: Милко Кос, *Дубровачко-српски уговори до средине XIII века*, Глас СКА СХХ, II разред 67, Београд 1927.)

³⁸ Ј. Либалд-Љубојевић, *Присега у нашем народу*, РАД, ЈАЗУ, књ. XVI, Загреб 1871, стр. 28.

³⁹ Константин Лиречек, *Историја Срба*, II св., Београд 1923, стр. 18.

цару као вазал, али и великашима у Хрватској. Постоји податак да се племство позивало баш на банску заклетву кад је тужило бана Николу Франкопана, 1621. године, Фердинанду II због повреда које је извршио над „.. . најочевиднијим правима, привилегијама и слободама ових краљевстава, које је он био обавезан најстрожијом заклетвом да чува”.⁴⁰ Следеће, 1622. године, када је после свргнутог Николе Франкопана постављен нови бан — Јури Зрински — он је на Сабору положио стару банску присегу.

Велика празнина у погледу забележеног текста заклетве српских владара при преузимању власти у средњем веку, по свој прилици је последица једног схватања, заједничког Византији и Србији да владар добија власт само по милости божјој, тј. преко црквених великодостојника. Вероватно зато на прву владарску писану заклетву, тј. на помен о њој, код Срба наилазимо тек у XIX веку, приликом стварања нове српске државе.

Тако знамо да је кнез Милош положио заклетву пред народом да ће се држати Сретењског устава из 1835. године. Он је међутим тај Устав погазио. На једном месту се Димитрије Давидовић, творац Сретењског устава, жали на кнеза Милоша и каже: „Ја сам знао да он (кнез Милош) речи и обећања не држи, али сам мислио да није могуће да ће овде ударити од речи, кад заклетву јавно пред толиким народом на крст и еванђеље положи, и кад онакве дарове од благодарног народа прими, као што смо му ми скупочену сабљу, драгим камењем украшену са лепим написом (дали) ...”⁴¹

Приликом избора за председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Јосип Броз Тито дао је свечану изјаву, заклетву, у којој је, између осталог, изјавио да ће се борити за развој социјалистичког самоуправног друштва, да ће се придржавати Устава и савезних закона, као и да ће савесно и одговорно обављати своју дужност. Изјаву је дао у Скупштини СФРЈ.⁴²

Наведени примери указују на следеће:

Прво, при преузимању управљања државом, владар је готово увек, дужан да се обавезе и заклетвом потврди да ће пре-

⁴⁰ Ј. Либалд-Љубојевић, *op. cit.*, стр. 28.

⁴¹ Др Драгослав Јанковић, *Историја државе и права Србије XIX века*, „Научна књига”, Београд 1960, стр. 59.

⁴² Текст свечане изјаве гласи:

„Изјављујем да ћу се борити за заштиту суверености, независности и интегритета земље, те за остваривање власти радничке класе и свих радних људи, да ћу се залагати за остваривање братства и јединства, за равноправност народа и народности, за развој социјалистичког самоуправног друштва и за остваривање заједничких интереса радних људи и грађана Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, те да ћу се придржавати Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и савезних закона и савјесно и одговорно обављати своју дужност”. („Политика”, 17. мај 1974.)

узету дужност обављати праведно и савесно. Тек пошто се на тај начин обавезао, тј. положио заклетву, његово владање је озваничено.

Краљеви су се заклињали у цркви, Богу, преко верских поглавара или њихових представника. Владар ставља руку на сва четири јеванђеља и крст и призива Бога за сведока да ће часно владати.

Касније се прилике нешто мењају. Световна власт је ојачала и, као што видимо из примера банске заклетве, владар (у овом случају бан) обавезује се на Сабору — који сачињавају виши и нижи племићи — да ће поштовати и штитити интересе и имовину племића. Бан полаже заклетву и пред свештеним лицем, али, оно више није најважније, као нпр. у време Звонимира, већ је сада то Сабор. Само племство тежи да бан одржи заклетву којом се обавезао да ће штитити интересе њему потчињеног племства, и не чека казну више силе, бога, него у случају прекршења обавеза посредно тражи казну за бана од световне власти.

У новије време, како видимо на примеру кнеза Милоша, владар полаже заклетву, „пред Богом и народом”.

Данас, у нашем социјалистичком друштву, председник Републике се више не заклиње богу, нити зазива бога за сведока. Председник Републике, кога су изабрали представници народа, даје свечану изјаву, полаже заклетву, пред окупљеним народним представницима (Народној скупштини), у згради Народне скупштине, посредно се тако обавезујући целокупном народу, а првенствено радничкој класи да ће савесно вршити своју дужност у сагласности са Уставом.

Из овога се види, с једне стране, да је заклетва владара као појава углавном стална; с друге стране, види се да су разлике до којих у заклињању долази последица промена друштвене и државне структуре.

б) *Заклетва народа*

Претходно смо показали да се владар заклињао при устоличавању и да је обично тај чин, без обзира на друштвено уређење и без обзира на формулу заклетве, као и на то коме се и где она полагала, озваничавао његову власт.

Но, исто тако су се и владару заклињали на верност његови поданици. Свакако да нису полагали, нити полажу заклетву верности сви поданици непосредно владару.

У феудалном друштву непосредно владару су се заклињали највиши великаши, племићи, док су њима заклетву верности полагали нижи племићи. Заклетву су полагали и слободни сељаци, али је кметови нису полагали.

Понекад се после краља који је полагао заклетву одмах њему на верност заклињао народ. Тако наилазимо на пример

да се Сабор (скупштина у Хрватској састављена од вишег и нижег племства) закleo на верност Фердинанду Хабсбуршком избравши га у Цетину 1527. за свог владара: „Под једно тако присегосмо с највећим весељем и заклетву дужне вјерности и то такођер јавно, гласно и разговетно ..”⁴³

Да се заклетви верности придавао велики значај видећемо још из једног примера. Наиме, Млечани су, успоставивши суверенитет над одређеним територијама данашње Југославије, захтевали од локалних кнезова да дођу и положе заклетву верности пред Млетачким већем. „Удес Крчког кнеза Дујма доказује на то очевидно. Од 1338. до године 1344. позивало га Веће Млетачко 11 пута на присегу вјерности и то више пута под пријетњом, да му се рок већ одгодити неће, него да ће се казна (тј. свргнуће) на њем без оклијевања овршити. Ну Дујмо, кому је хегемонија Млетачка досадила, а није му се миљило проти свиести својој заприсећи, нађе вазда згодних изговора ... док му напoкон наредбом од 17/1. 1345. кнежевина отета, и брату му Бартолу подељена била.”⁴⁴

У извесним историјским тренуцима народ се непосредно заклињао владару. Када је, на пример, Иван Црнојевић (1465—1490) био присиљен да сам организује одбрану од турског продора и по Црној Гори градио утврђења и утврђивао кланце припремајући се за борбу, „народ обузе исто осјећање. С жаркијем одушевљењем заклињао му се човјек по човјек да ће бранити земљу до последње капи крви, и одмах једнодушно би утврђено: ко би одређено му мјесто без заповјести старијешине напустио и узмакао да се обуче у женске хаљине и с вретеном и преслицом преда женама да га преслицом гоне из мјеста у мјесто”⁴⁵.

У Орашцу, фебруара 1804. године, донесена је одлука о подизању I српског устанка. Народ је хтео Карађорђа за свога вођу, но он се тога није хтео прихватити изговарајући се својом преком природом и строгошћу:

„Ко се ухвати у најмањој издаји, хоћу да
убијем, да обесим, да ударим на страшне муке.’
‘То све хоћемо и ми!’ викну сав народ.
‘Хоћете ли? упита Карађорђе.
‘Хоћемо!’
‘Хоћемо! Хоћемо! Хоћемо!’
Дигните три прста у вис!’
Сви дигну.
‘Хоћете ли?’
Хоћемо!’

⁴³ Ј. Либалд-Љубојевић, *Присега у нашем народу*, Рад, ЈАЗУ, књ. XVI, Загреб 1871, стр. 29.

⁴⁴ *Ibid.*, стр. 31.

⁴⁵ Вук Стеф. Карацић, *Црна Гора и Бока Которска*, „Ново поколење”, Београд 1953, стр. 54.

Хоћете ли?’

Хоћемо!’

Хоћете ли?’

Хоћемо!’

„Онда хоћу и ја вас.” заврши Карађорђе.

Прота буковички обуче одежду, извади крст и поучивши нас да лепо „старешину слушамо, да се не плашимо Турака и да се не издајемо, прими ту нашу заклетву по црквеном реду.”⁴⁶

Заклетва коју народ (поданици) полаже владару је заклетва верности.

Заклетву верности полаже владару или Сабор племића непосредно пошто се сам владар заклео; или се кнез или владар у име својих поданика заклиње вишој инстанци. Уколико своју верност не потврди заклетвом пред вишом влашћу (као што се види из примера Крчког кнеза), може бити и свргнут. А негде, и у одређеним историјским условима, цео народ заклетвом потврђује да је уз свог владара. И сам народ понекад предвиђа казну за прекршиоца. Вид те казне је специфичан, везан за развијену патријархалну свест у одређеној ратничкој ситуацији.

в) Војна заклетва

Војска је као институција везана за државу. Она брани саму државу и њене границе, и евентуално осваја нове територије; дакле, важан је фактор за постојање државе и за њено одржање. Због тога се војсци као државној организацији поклања велика пажња и сама држава путем своје законодавне власти прописује основне елементе успостављања и постојања ове институције.

Заклетва је један од тих елемената. Зато највиша законодавна институција прописује заклетву којом се појединци, од којих се војска састоји, обавезују на извршавање предвиђених задатака, односно циљева.

Међутим, у појединим историјским ситуацијама народ се организује у војне јединице, односно војску. Тада војска није институционализована, односно није везана за државу.

Војна заклетва је заклетва верности. Полаже се колективно. Она обавезује заклетвеника да се придржава заклетве свагде и у сваком случају. Чак и кад престане да непосредно припада војној организацији, заклетвеник не сме да положи заклетву која би га обавезивала на нешто супротно од онога што као свој основни циљ садржи војна заклетва коју је положио.

На тлу данашње Југославије постојале су независне националне државе (са феудалним или парламентарним уређењем) и тада је постојао редован, прописани вид заклетве. Међутим, у току историје неке од тих држава губиле су своју самосталност

⁴⁶Живан Сечански, *Причања савременика. о Првом устанку, Причања Петра Локића*, Београд 1954, стр. 103.

и нису могле имати војску која одговара самосталној држави, али су и тада имале војне јединице које су, већ према приликама, биле одговорне народним организаторима или организацијама. Те јединице су имале за циљ заштиту националног становништва или потпуно национално ослобођење. У тим ситуацијама долазило је до полагања заклетве верности која је својим текстом прилагођена тренутку и у свом ритуалном делу садржавала елементе који непосредно проистичу из обичајног права.

Од бројних примера одабрали смо оне који, чини нам се, могу најбоље да илуструју горње тврђење и који показују своју историјску и друштвену условљеност.

Међутим, како на територији Југославије није постојао континуитет слободне државе, тако није постојао ни континуитет прописане заклетве. Често је званичну заклетву замењивала онаква заклетва како ју је сам народ схватао. Баш те примере смо хтели нарочито истаћи.

1. Данило Млађи (око 1350—око 1399) пише да је кнез Лазар сазвао своје велможе пред бој на Косову и овако им се обратио:

„Ви, о другови и браћо, велможи благородни, војини војводе, велики и мали... боље је нама у подвигу смрт, него ли са стидом живот. Боље је нама у боју смрт од мача примити, него ли плећа непријатељима нашим дати... Не поштедимо тела наша у борењу, да од оног који просуђује подвиге светле венце примимо ..

А велехвални и мужаствени, и благородни које породи и подиже српска земља... овако слатком и прељубазном свом господару одговараху:

„Ми, господине наш, од како по општој природи од одца и матере рођени бисмо, Бога и тебе познадосмо. Бог нас подиже, а ти нас васпита. Као чеда исхрани и као синове обдари, и као браћу узљуби и као другове поштова... Ми с Исмаилћанима борити се имамо. Ми, о другови и саборци, узимамо пређашњих војина бreme који су код Христа да Христом се прославимо... И један гроб да нам буде. И једно поље тела с костима да прими...“⁴⁷

Ово је запис савременика кнеза Лазара, Данила Млађег, како се мисли српског патријарха Данила III, дакле, највишег црквеног великодостојника. Он у својој Похвали не спомиње реч заклетва, јер је то у супротности са Светим писмом, али последње две реченице које витезови говоре у потпуности одговарају војној заклетви верности.

2. Тај исти пресудни тренутак српског народа у одлучној бици на Косову народ је касније, у својој песми, сасвим друкчије језички и садржајно транспоновао. Ту се не заклињу ни велможе ни војска Лазару, него кнез заклиње војску и то бацајући страшну клетву на онога који заклетву прекрши. Ево стихова:

⁴⁷ Данило Млађи, *Похвала кнезу Лазару*, Ђорђе Сп. Радојичић, „Антологија старе српске књижевности“, Нолит, Београд 1960, стр. 110—111.

„Ко је Србин и српскога рода
 И од српске крви и колена,
 А не дошо на бој на Косово,
 Од руке му ништа не родило!
 Рујно вино ни пшеница бела
 Не имао пољског берићета!
 Ни у дому од срца порода;
 Рђом капо док му је колена!“⁴⁸

3. У Црној Гори, у Кучима, наилазимо на посебан вид старе војничке заклетве верности, што се види и из следећег навода др Јована Ердељановића:

„Кад је скупштина решила да се иде у рат, сви војници се зајакну на верност, „задају веру“ један другом. То се чинило овако. Хватало би се рукама за један „цефердар“ онолико људи колико би могло стати, па би се клели оним што им је најмилије, да неће никад издати. После би се на исти начин клели и други и трећи итд.“⁴⁹

Овај начин заклињања показује да се, када не постоји регуларна власт, војници не заклињу на верност једној одређеној особи, већ непосредно један другоме. Они се обавезују један другоме на заједничко извршење онога што заклетва предвиђа. Заклетвом на оружју појединци се, преко цефердара, повезују у нераскидив круг заклетве.

4. У западним крајевима земље, постојала је организована државна управа, па се њен утицај огледа у самом начину заклињања при стварању чета које нису регуларне и које имају за циљ да заштите или освете национално становиштво на турској територији. Те чете се пре поласка заклињу вођи под барјаком:

„Комнену се под барјак сабраше,
 И тако му Божу веру даше,
 Да ће шњиме на Удбине поћи.“⁵⁰

5. У Црној Гори наилазимо на још један начин заклињања, који се зове „коло од заклетве“ или „заклетвено коло“.⁵¹ Код Његоша у Горском вијенцу сусрећемо управо такву заклетву:

⁴⁸ Вук Стеф. Карацић, *Српске народне пјесме*, књ. II, „Мусић Стефан“, стр. 218.

⁴⁹ Јован Ердељановић, *Кучи, племе у Црној Гори*, СЕЗБ VIII, I од књ. 4, Београд 1907, стр. 216.

⁵⁰ Вук Стеф. Карацић, *ор. cit.*, књ. III, „Женидба Ива Сењанина“, стр. 129.

⁵¹ Коло, тј. круг је, како се чини, од давнина био повезан са групном заклетвом. „Клетвено коло“ (точак) налазимо као накит од бакра или бронзе у праисторијским гробницама бронзаног и гвозденог доба. Добила су назив „клетвена кола“ зато што их у митовима северних народа често спомињу у вези с колом подземног бога Улера, на коме се изричу заклетве (клетве).

...На старим персијским споменицима такође су приказана клетвена кола, са спојеним крајевима, која су вероватно симбол нераскидивог савеза. (Према: Большая энциклопедия Петербург 1903, књ. II, стр. 99, под Клятвеное кольцо.)

Окупљени Црногорци „весели иду у Цркву да се закуну сви наједно да се кољу с домаћим Турцима. Улазе у цркву. Вук Мићуновић размота шал с главе, па га пружи те сви за њем рукама ухватише и у коло стадоше.

Сердар Јанко: „Издат се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом; здрави је посо.”

Вук Мићуновић: „Куни, сердаре Вукота, ти е најбоље умијеш, а ми ћемо сви викати: Амин!”

„Сердар Вукота:

2409 ... а ко изда онога те почне

свака му се сатвар скаменила!

Бог велики и његова сила

у њиви му семе скаменио,

у жене му дјецу скаменио!

Од њега се излегли губавци

2415 да их народ по прсту кажује!

2418 ... У кућу му пушке не висило,

главе му мушке не копа од пушке

2420 жељела му кућа мушке главе!

2426 Ко издао браћо те јунаке

не предава пуње и проскуре

него пасју вјеру вјеровао;

Крвљу му се прелили бадњаци,

крвљу крсно име ославио,

своју дјецу на њ печену ио;

у поамни вјетар ударио,

а у лик се манит обратио!

Ко издао браћо те јунаке

рђа му се на дом распртила; ...

Сви из гласа вичу:

Амин!”⁵²

Његош нам је представио цео ток заклињања. Заклињање се врши у цркви. Сви који се заклињу држе се за шал и тиме стварају круг који нема ни почетка ни краја, дакле нико не сме, под претњом клетве, да га прекине. Занимљиво је да заклињање не врши свештено лице, већ онај који „најбоље умије”. Можда је Његош, и сам високо свештено лице, желео да избегне извештајан раскорак између обичаја, тј. праксе, и верског учења, па је избегавањем да клетву говори свештено лице направио једну врсту компромиса. Утолико пре што из других извора знамо да су слична заклињања, такође у цркви, вршила и свештена лица.⁵³ Међутим, код Његоша су у самом тексту заклетве сакуп-

⁵² Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, СКЗ LXVI, 442, Београд 1973, стр. 116, 117, 118 и коментар стр. 373.

⁵³ На сличан начин су се закледе и вође устанка у Боки которској 1869. „Наиме, за налоњ на којему је читано еванђеље био је привезан дуги, мушки црногорски појас. Сви присутни држали су се за појас и послије прочитаног еванђеља понављали су тешку заклетву — за попом Митром Ковачевићем из Пријевора — ријеч по ријеч, да ће до краја издржати у борби”. (др Мирослав Лукетић, *Устанак 1869. године у Јужном дијелу Боке которске*, Зборник радова са научног скупа о устанку у Боки которској 1869, Котор — Будва 1970).

Овде се такође ради о групној војничкој заклетви верности у облику „клетвеног кола”. Уместо шала служи мушки појас; сам свештеник у

љене и уметнички транспоноване најстрашније народне клетве.⁵⁴

6. Са стварањем Кнежевине Србије организује се и регуларна војска. Уставом од 1835. године прописује се војна заклетва, као и то где ће се она полагати. Тако су Српске новине писале 2. јула 1846:

„У седам сати сва коњица у пуној униформи пред пешачком овдашњом касарном. И пошто сви штабни официри ту дођу, застава се надлежним начином донесе и по правилима чрез военога свештеника освети. После се сви војници под исту скупе и прописану заклетву положе ..”⁵⁵

6а. А у закону кнеза Михаила Обреновића из 1864. године у члану 104. стоји:

„Ја (име и презиме) заклињем се Богом свемогућим, да ћу кнезу Србском Михаилу Н. Обреновићу III свагда и у сваком случају бити веран и послушан, да ћу заповести свију предпостављених ми старешина слушати и верно испуњавати, да ћу законе војне тачно извршавати, да ћу отечество јуначки бранити, и да наш барјак никада нећу оставити; тако ми Бог помогао.”⁵⁶

Као што видимо из описа који дају *Српске новине*, церемонија полагања војне заклетве се вршила пред касарном. Војници су се заклињали под барјаком, у присуству свештеника. Текст заклетве садржи изјаву верности, првенствено кнезу („свагда и у сваком случају”), па тек на крају да ће се храбро борити за своју отаџбину. Дакле, војници се заклињу једном лицу — кнезу, регуларној власти, (који не мора бити присутан), а не један друго-ме (као у примеру 3). Текст заклетве набраја читав низ циљева — поштовање војних прописа и старешина, верност кнезу, чување барјака, одбрану земље.

7. У II светском рату такође су се борци НОВЈ заклињали. Због специфичних услова социјалистичке револуције и ослободилачког рата, поново се јавља војна заклетва верности. Она, дака-

цркви изговара речи заклетве које сви за њим понављају, држећи се за појас. Нису нам познате речи заклетве, но изгледа да су у себи садржавале клетву.

⁵⁴ Сам народни певач није у својој заклетви кнеза Лазара ставио толико страшних клетви. — „Код народног пјесника, видјели смо, најбројније су ријечи које својом семантиком значе нешто лијепо (пород, рујно вино, пшеница бијела и др.). И најмрачнију поруку текста као цјелине присуство оваквих ријечи нагло ублажава, бар језички и стилски, ако не и мисаони облик поруке” (Новак Килибарда, *Извор и порука заклетве у Горском вијенцу*, *Летопис Матице српске*, април 1973, Нови Сад, стр. 435). „Његош се послужио оном страном косовске заклетве која прецизира извршење, оно што ће да погоди заклетва кад се претвори у клетву, а заобишао је намјеру Лазареву да укаже на афирмативне стране живота” (ор. cit., 430). О томе и Н. Банашевић, *Клетва сердара Вукоте*, „*Ковчежић*” XI, Бгд. 1973, 31—38.

⁵⁵ “Драгана Самарцић, *О војничким заставама у Србији XIX века*, „Весник” — Војни музеј, св. 18, Београд 1972, стр. 145.

⁵⁶ Зборник закона, књ. XVII, гл. VI, стр. 109.

ко, није прописана уставом већ је прилагођена тренутку (и подсећа на претходне заклетве полагане у устанцима). Партизанска заклетва која је на летку кружила од јединице до јединице гласила је:

„Заклињем се својом чашћу и чашћу свога народа да ћу се борити за слободу и братство Хрвата, Срба и Муслимана и да нећу из руку оставити пушку све док последњи војник окупатора не буде протеран из наше земље.”⁵⁷

У тој заклетви наилазимо на велику новину. Заклетва се не полаже у цркви и нема присутности свештеног лица. Војници се не заклињу богом, не призивају га за свог сведока, нити изричу клетву чији извршитељ треба да буде виша сила, тј. бог. Први пут се заклињу само својом чашћу.

Нарочито бисмо истакли партизанску заклетву коју је сачинио посебан одбор на Скупштини фебруара 1942. год. у манастиру Острогу, месту где су се некада Црногорци заклињали на борбу против Турака и потурица, године 1942. они су се заклињали да ће се борити против окупатора и њихових сарадника, издајника:

„На овом месту где су се и наши дедови заклињали освети и слободи, ми учесници Конференције црногорских и бокелских родољуба, заклињемо се да ћемо остати верни духу свога народа, који је у борби за јуначку слободу стварао своје јунаке, песнике и светитеље, своје тврђаве и своје манастире — заклињемо се да нећемо обесити своје пушке док наша победа не сатре и последњег фашистичког крвника, док наша победа не усрећи живот наше деце и не огране гробове наших предака.”

Крај заклетве је као у Горском вијенцу: „Ко издао, браћо, те јунаке...”⁵⁸

Текст заклетве је јединствен и, колико нам је познато, нема му сличног ни у свету. Унети су елементи значајни за континуи-

⁵⁷ Текст летка сам добила од једног учесника НОБ-а. По тексту ове заклетве можемо видети да је она прилагођена тренутку, али и терену и етничком саставу тог терена (Босна). Но, по казивању учесника НОБ-а, када је летак са овом заклетвом стигао у другу покрајину, борци су питали комесара: „Зашто да се заклињемо на братство с Муслиманима кад их код нас нема?” Комесар је рекао да је то тачно да код њих нема Муслимана, али да се и он сам истом заклетвом заклео. На то су сви пристали да положи заклетву.

Родољуб Чолаковић у *Записима из ослободилачког рата* („Просвета”, Београд 1956, стр. 37—38) наводи следеће: „Разговарали смо о потреби полагања заклетве приликом ступања у одреде. Закључили смо да је заклетва потребна, да је обавезно мора положити сваки борац приликом ступања у одред и да одмах данас закунемо колективно цео одред. Ту је, у трешњевичкој шуми, написан текст заклетве србијанских партизана која почиње ријечима:

Ја, ... син српског народа, заклињем се својом чашћу.”

⁵⁸ Б. Симоновић, *Витешка заклетва*, „Вечерње новости”, 10. фебруар 1977.

тет и интегритет националне свести навођењем јунака, песника, светитеља, тврђава и манастира. Први пут се заклетвом обавезује на борбу не само за коначну одбрану територије него и за борбу и очување целокупног културног и духовног наслеђа значајног и за сваког појединца.

Често се полагање заклетве у народноослободилачком ра-ту завршавало играњем кола с песмом: „Друже Тито ми ти се кунемо...”

„На паштровској гори изнад св. Стефана 16. јануара 1943. године партизани овог краја су формирали Приморску бригаду и заклели се да ће се борити до краја, докле год не избаце фашисте из земље; овај пут су се заклели без шала и појаса, али у колу.”⁵⁹

И поред тога што се заклетва више не заснива на религији, не призива „условна клетва” више силе, нити је бог сведок, ипак се јавља посредно хватање у круг — коло — карактеристичан симбол повезивања у групној заклетви.

Једна од битних карактеристика, шире узето, војничке заклетве, било у организованој држави или не, јесте то да је она групна. Повезивање групе, нераскидивост заједничке обавезе, та прожетост заједничким деловањем има и своје спољне знаке — симболе. Симболе бисмо могли сврстати у три групе:

Најочигледнији знак који својим обликом симболизује повезивање је круг, тзв. *заклетвено коло*. Коло, круг је таквог облика да нема ни почетка ни краја, тј. нема прекида. Самим тим га налазимо као симбол нераскидивог савеза. Код нас у војничкој заклетви он се јавља у самом чину заклињања. Док се говоре или понављају речи заклетве сви су међусобно повезани. Повезани су држањем за појас (а појас је елеменат ношње који има за сврху повезивање); или држањем за шал (такође елеменат који нешто повезује, али представља и човека);⁶⁰ или просто држањем за руке. Симбол круга, тј. кола јавља се повремено, и то најчешће у доба кад нема организоване државе.

Друга група симбола повезивања је *барјак-застава*. На барјаку или под њим се полаже заклетва, у присуству свештеног лица или без њега. Дакле, барјак једне војне јединице (или државе) служи као симбол при самом чину заклињања, али — за разлику од појаса или шала — он служи и у самој борби и својом присутношћу подсећа на заклетву. Барјак постаје симбол свих оних који су се под њим заклели, он је од најдавнијих времена симбол саме војске, а његов губитак често значи исто што и по-

⁵⁹ Податак који потиче из усменог казивања учесника НОБ-а, а до-ставио ми га је колега Станко Паповић, кустос Музеја у Будви.

⁶⁰ Веселин Чајкановић, *Кумство у капи*, „Мит и религија у Срба”, СКЗ, LXVI, Београд 1973, стр. 161

раз. И мада барјак својим обликом не подсећа на нераскидивост савеза, он ипак представља симбол везаности сваког појединца заклетвом у нераскидиву целину војне јединице, тј. војске. Заклињање под барјаком је најчешће везано за државу, а често је прописано и Уставом.

Трећа група симбола повезивања је заклињање на оружју. Као што се види из примера 3, сви присутни се заклињу на једном цефердару (а не свако на свом). Тај цефердар је, дакле слично као барјак, симбол повезаности тих људи. Он није симбол војске већ, у одређеном тренутку, симбол борбе, предстојеће борбе. Но, као симбол групне заклетве и повезаности појединаца он има исту вредност. Специфичност тог симбола свакако је повезана са дубоко укоревљеним веровањем у магичност оружја, па и страх да оно само може вршити казну у случају одступања од заклетве.⁶¹

Међутим, примери нам омогућују да заклетву посматрамо и са друштвеноисторијског гледишта, и ту запажамо извесне промене у погледу њене везе са натприродним и морално-етичким.

Од давнина је војничка заклетва, као уосталом заклетва уопште, била повезана са веровањем у дејство натприродних сила. Са доласком хришћанства, у одређено време, одређени ставови Светог писма⁶² су различито тумачени. Ту разлику у схватању верске дозвољености заклетве, као и меру дозвољености, можемо сагледати и кроз наведене примере. У примеру 1. који сам навела патријарх Данило избегава и саму реч заклетва, држећи се онога што стоји у Светом писму. На западу наше земље, где преовладава католичка вероисповест, дозвољено је заклињање, али само у виду призивања бога као сведока, а никако извршитеља клетве, тј. клетва се сматра богохуљењем. Сличан став се заузима и у држави Србији после ослобођења од Турака (примери 6 и 6а).

За време Турака и борбе против њих исповедање православне вероисповести у крајевима под Турцима, постаје и национално обележје и симбол националног отпора. Заклињање у своју веру, у крст, славу итд. је веома често, као и заклетва с клетвом (примери 2, 3, 5). Најбољи пример другачијег тумачења Светог писма видимо у примеру 5. где се у самој цркви заклиње страшном клетвом.

У стварању нове социјалистичке државе долази до нечег битно новог — до потпуног раскидања везе између заклетве и вере у натириродне силе (пример 7). Код партизанске заклетве се први пуг не позива на вишу силу, бога, него на свест и част човека који се заклиње, али да би та заклетва била прихваћена,

⁶¹ Др Душан Бандкћ, *Неки типови сечног оружја у нашим народним веровањима и магији*, ГЕМ књ. 35, Београд 1972, стр. 96.

⁶² *Јеванђеље по Матеју*, глава 5, стих 33—37, в. фуснота 30.

да би што јаче обавезивала, с новим текстом се повезује стари обичај приликом полагања колективне заклетве, тј. повезивање у коло, односно нераскидив савез.

Данас се наша војска такође колективно заклиње, тј. даје свечану изјаву под барјаком — државном заставом. Новим термином „свечана изјава” жели се још више да истакне раскинута веза с религијом.

г. Чиновничко-административне заклетве

Поред поменутих заклетви верности, постојале су још неке; на пример, заклетве чиновника или државних службеника. Како су такве заклетве верности постојале код нас⁶³ релативно кратко време, поменућемо овде само један пример, из Закона кнеза Михаила Обреновића:

- „Чл. 5 — Чиновници, при ступању у државну службу, положиће прописану заклетву.
- Чл. 6 — Ја Н. Н. заклињем се свемогућим Богом, да ћу владајућем кнезу Н. Н. веран бити и да ћу дужност моју по законима и законским наредбама предпостављених ми власти тачно и савесно отправљати.
- Чл. 7 — Заклетва се полаже само једанпут при ступању у службу, уколико законом за какво друго место или другу какву струку не би особита заклетва прописана била.”

Државни службеници су код нас, на територији Југославије полагали заклетву при ступању у службу све до II светског рата.

Као што видимо, заклетва се полагала индивидуално. Заклетвеник се богом заклиње владару да ће му бити веран и да ће правилно обављати свој посао.

д) Професионалне заклетве

У заклетве обећања можемо убројати и професионалне заклетве. У току историје у друштву су настајале одређене професије. Активности припадника тих професија могле су имати значајне последице за појединца и за друштво. Вршиоци таквих професија су свештеници, лекари и судије.

Да би се обезбедило да њихова делатност буде у сагласности са етичким и моралним принципима одређеног друштва,

⁶³ У Византији су нпр. по указу од 535. год. сви чиновници морали полагати заклетву (Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, *X Санкције*, Глас СКА С, Срем. Карловци 1922, стр. 2).

у одређеном историјском тренутку вршиоци тих професија су морали да полажу заклетву. Та заклетва им је истовремено служила и као путоказ за њихову делатност. Појединац који врши једну од тих професија може се слободно одредити за њу, али одредивши се он мора путем заклетве прихватити оно што његову делатност усмерава ка захтевима које друштво предвиђа. Тај слободни избор професије, па самим тим и слободно приступање присезању заклетве, чини да се професионална заклетва разликује од осталих, такозваних друштвених заклетви, односно државних.

Лекарска заклетва. — Једна од најстаријих професија са значајном друштвеном функцијом је професија лекара (врача) и свештеника (врача). У неким друштвеним срединама ова двојструка функција се одвајала и постајала самостална и одвојена. Друштвена функција лекара наметнула је оном ко се за њу определи извесне обавезе садржане у заклетви предвиђеној за то звање. Тако једна од најстаријих заклетви за лекаре чији је текст допро до нас јесте заклетва из древне Грчке. Њен текст гласи:

„Кунем се Аполоном лекарем, Асклепијем, Хигијеом и Панкејом, овим боговима и богињама, зовући их за сведоке, да ћу по својим силама и савести држати ову заклетву и ове обавезе. Свога ћу учитеља свога умјећа поштовати као своје родитеље, даваћу му што му у животу буде потребно, његову ћу децу сматрати својом браћом, а буду ли хтели учити ову вештину („умјетност“), поучаваћу их без уговора и без плате. Пуштаћу да суделују код предавања и обуке и у свем осталом знању моја деца и деца мога учитеља. Учићу и ђаке који се буду уговором обавезали и овом заклетвом заклели, али никог другог. Своје прописе одредићу по својим силама и знању на корист болесника и штитићу га од свега што би му могло шкодити и нанети неправду. Никоме нећу, макар ме за то и молио дати смртоносан отров, нити ћу му за њега дати савет. Исто тако нећу дати жени средство за пометнуће плода. Чисто ћу и побожно живети и извршавати своју вештину. Нећу оперисати мокраћне каменце, него ћу то препустити онима који се тиме баве. У коју год кућу ступим, радићу на корист болесника, клонећи се хотимичног оштећивања, а особито завођења жена и мушкараца, робова и слободних. Што при своме послу будем сазнао или видео, па и иначе у саобраћају с људима, колико се не буде смело јавно знати, прећутаћу и задржати тајну. Будем ли одржао ову заклетву и не будем ли је прекршио, нека ми буде срећан живот и успешна вештина, нека стекнем славу и углед код људи до у далека времена; прекршим ли ову заклетву и закунем ли се криво, нека ме задеси противно.”

Ова Хипократова заклетва, као што видимо, даје основне смернице за понашање лекара. Лекар треба да ради на добробит болесника; никада не треба да уништи људски живот, чак ни онда кад се то од њега тражи, тј. никада не сме да приступи еутаназији ни „пометнућу” плода. Не сме да ода тајну коју је сазнао вршећи свој позив.

Но из Хипократове заклетве видимо и специфичност историјског тренутка и друштвених односа, времена и места где је настала. Лекар старе Грчке призива за сведоке античке богове (вишу силу) и позива их као извршиоце казне уколико се огрешу о положену заклетву. Он призива, као што видимо, на себе клетву да нема срећан жвот и да нема успеха у свом послу.

Хипократова заклетва се односила на антички свет. Током времена и мењањем друштвених односа дошло је, међутим, до диференцијације појмова класе, расе, вероисповести и националности, што је довело до одређених предрасуда и антагонизма који су слабили дејство Хипократове заклетве. Ти антагонизми су се нарочито показали у свом нељудском виду у другом светском рату у концентрационим логорима, где су лекари вршили експерименте на људима не водећи рачуна не само о њиховом здрављу, већ ни о њиховом животу. После другог светског рата прихваћена је Хипократова заклетва за све лекаре на свету, с тим што је њен текст прилагођен новим односима свих народа, раса и вероисповести света, подвлачећи њен универзални и хумани смисао. Заклетва гласи:

„У часу кад ступам у редове лекара, свечано обећавам да ћу свој живот ставити у службу хуманости. Према својим учитељима сачуваћу дужну захвалност и поштовање. Своје звање вршићу савесно и часно. Најважнија моја брига биће здравље мог болесника. Поштоваћу тајне онога ко ми се повери. Одржаћу свим својим силама част и племенитост лекарског звања. Моје колеге биће ми браћа. У вршењу дужности према болеснику неће на мене утицати никакви обзир вере, националности, расе, политичке или класне припадности. Апсолутно ћу поштовати људски живот од самог зачетка. Ни под претњом нећу допустити да се моја медицинска знања искористе супротно законима хуманости. Ово обећавам свечано, слободно позивајући се на своју част.”⁶⁴

Ове две формуле лекарске заклетве одсликавају како друштвене промене доводе до извесног мењања и допуњавања текста саме заклетве, а не мењају суштину и смисао полагања саме заклетве.

Судијска заклетва. — Судије су се, од давнина до данас готово увек заклињале да ће праведно судити. Тако, на пример Богишић говорећи о Дубровачком законку из 1272. године, каже следеће:

⁶⁴ Женевска формулација Хипократове заклетве — по М. Д. Гремеку, „Медицински подмладак”, год. XIII, Београд 1961/62. бр. 4, стр. 386.

Да напоменемо да дипломирани студенти Медицинског факултета у Београду од 1965—1977 нису полагали поменути заклетву. Наиме, заклетва се полагала при уручивању дипломе. Како је 1965. настао спор око титуле дипломираних лекара, односно да ли имају право на докторску титулу, лекари нису подизали дипломе док се спор не реши. Међутим,

„Законик... наређује да судије треба да се закну на јеванђељу да ће судити праведно, без лукавства, по старом обичају.”⁶⁵ Исто тако напомиње за Црну Гору: „Судници, који су... сами главари, не куну се никада. ... Они се овде више сматрају као умирници.”⁶⁶

И данас, у социјалистичкој Југославији, судије се заклињу, односно дају свечану изјаву.

2. УЖЕ ПРАВНЕ ЗАКЛЕТВЕ

У уже правне заклетве обећања убрајамо оне заклетве којима су се учвршћивали разни договори и уговори.

Ту спадају, пре свега, заклетве у повељама, државним уговорима и међународним уговорима. Заклетва се као елеменат учвршћења уговора користила претежно у средњем веку. Она је јамчила да ће се и једна и друга страна придржавати реченог, односно писаног, уговора. За прекршење је предвиђена санкција, тј. духовна или материјална казна.

Заклетва се, међутим, примењивала не само у државним уговорима, већ и у обичном животу приликом договора међу појединцима или групама људи. Тако елементе заклетве налазимо при купопродаји, а исто тако и при умиру крвне освете. Те врсте заклетве можда не спадају у строго правне заклетве, али оне у обичајном праву имају готово исту вредност као и поменуте заклетве у уговорима средњег века. Посматрајући заклетву претежно из етнолошког угла, ми смо посветили више пажње баш тим заклетвама обичајног права.

а) Уговорне заклетве

У средњем веку разни уговори и повеље учвршћивани су заклетвом.⁶⁷

пошто су могли да се запосле само са потврдом о завршеним студијама, они су вршили лекарску дужност без положене заклетве.

Постоји мишљење да би требало да се заклетва полаже у току студија а не при подизању дипломе.

⁶⁵ В. Богишић, *Станак по Дубровачком законуку 1272*, Гласник срп. уч. друштва, књ. XLIV, Београд 1877, стр. 220.

⁶⁶ *Ibid.*, стр. 226.

⁶⁷ Већ раније смо поменули да дипломатске уговоре Дубровника са Зетом, Хумом, Босном и Рашком (до средине XIII в.) називају „исправама са заклетвом” (М. Кос, *Дубровачко-српски уговори до средине XIII века*, Глас СКА, СХХШ, II разред 67, Београд 1927). „Дипломатичке формуле дубровачко-српских уговора до средине XIII в. су углавном ове:

1. Уводне формуле, које се састоје из:

а. инвокације

б. имена издавача (intitulatio) и онога који је исправу примио (inscriptio) с диспозитивним глаголом који изражава заклетву (нпр. клети се, присећи, iurare) међу обадвема формулама,

1. Обичај да приликом склапања мира полаже заклетву и једна и друга зараћена страна је веома стар. Византија и руски кнез Олег су 911. године склопили мир, како каже Нестор Летописац (XII век), на следећи начин:

„И роте заходивше между собою, целоваше крест [Леон и Александар]; а Олга водивше на роту и мужи јего по руском закону, кљашесја оружјем својим и Перуном богом својим и Волосом скотијем богом. И утвердиса мир.”⁶⁸

1а. У Конављу се, како пише Богишић, „мир утврди вјером: Је ли вјера?” — Јест!’. Кад се то казало по три пута, хватајући се поклисари и једне и друге стране за руке, држи се, да је мир утврђен ...”⁶⁹

в. формула заклетве (подвукла Л. Б.)

2. Контекст уговора

3. Коначне формуле (exacotol) са санкцијском формулом као централном.” (Op. cit., стр. 27.)

Најважнији део заклетве чини; свакако, сама формула заклетве. По Станојевићу, формула потиче из Јустинијановог указа из 535. године, по коме су државни чиновници морали полагати заклетву.

„По том формулару за заклетву, они се заклињу Богом, Христом, св. Духом, Богородицом, еванђељем и св. Михаилом и Гаврилом; а у Анатеми (санкцији) се помиње будући живот, суд Божији, Хрисхос, Јуда, Каин итд. Та је *формула* за заклехву и за Анатему унета у повеље у Византији, а одатле је прешла у папске и друге повеље на западу, а исто тако и у повеље других народа и држава, које су биле под културним утицајем Византије” (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, X Санкција, Глас. СКА С, II разред 58, Ср. Карловци 1922, стр. 4).

У уговорима је често наглашавано да је у њима учествовао цео народ. Гледало се да буде што већи број заклетвеника и с једне и с друге стране. Владар се заклињао са својом децом и властелом, а у Дубровнику се на неким уговорима налази чак 59 заклетвеника. Ови, да их назовемо козаклетвеници, били су сведоци и гаранتي, али су на себе примали и одговорност за извршење уговора (По М. Кос, *op. cit.*, стр. 32—34).

„Западна црква је била противна јаким формулама у заклетви, које је волео прости народ, а источна црква их је допуштала. У Дубровнику стојимо на граници између обадве цркве” (М. Кос, *op. cit.*, стр. 31).

Уско повезана са заклетвом је санкцијска формула (односно Анатема, како је назива Станојевић). И управо у њој срећемо „јаке формуле”, јер санкцијска формула садржи претњу или казну за вероломника. Казна може бихи духовна (poena spiritualis) или материјална (poena temporalis); понекад су поменуте обе. Дакле, санкцијска формула може у себи садржавати два елемента: санкцијску формулу са духовном казном, у којој се казна очекује од више силе, слична је клетви, која је често део свакодневних заклетви (народних). Сличност са клетвом у санкцијској формули очевидна је и по томе што се у неким, нарочито рашким повељама среће „да онај који чини нешто против онога што је у повељи наређено, буде проклет од ... или да га прокуну, или ... да буде на њему клетва итд.” (Ст. Станојевић, *op. cit.*, стр. 36).

С друге стране, уколико санкцијска формула садржи материјалне казне, она је сличнија законском пропису за кривоклетство, односно вероломство.

⁶⁸ Josip Mal, *Rota — staroslavenska prisega*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXII, Ljubljana 1941, стр. 58.

⁶⁹ В. Богишић, Зборник, стр. 660.

2. Када је 1147. године крсташка војска пролазила Угарском, крећући се према византијским границама на свом путу ка истоку, сачекали су је посланици цара Манојла „са захтевом да ови одреди не наносе штете становништву на византијској територији, када буду пролазили путевима царства. Цареви су посланици тражили заклетву у том смислу од немачког владара. Пошто је Конрад испунио овај захтев, Манојло је за узврат обећао слободан пролаз и пријатељски пријем његовој војсци.⁷⁰

3. Између Србије и Дубровника је постојао стари обичај *вражде*: да се убиство између Срба и Дубровчана решава тиме што се оштећеној страни на име „вражде” плаћа 500 перпера. Кад је неки Дубровчанин 1308. године убио Србина, дубровачки кнез га је хтео погубити, не желећи се више придржавати старих обичаја. Чак је добио и одобрење млетачког дужда. Но пријатељи тог Дубровчанина су молили дужда да га помилује. „Тада је дужд наредио да се умоли српски краљ, па нека он заведе онакав обичај какав је угодан Богу и људима.” Тада је дубровачким посланицима, који су га због тога походили, краљ Милутин рекао да „ће чувати и одржавати стародревни обичај вражде, обичај својих претходника и свој, те неће друкчије чинити ни на који начин, јер је тај обичај чак заклетвом потврдио”.⁷¹

Из наведених примера (1. и 1а) видимо да се мир утврђивао заклетвом. Словени су се заклињали својим оружјем и својим боговима, а Византинци својим богом и љубљењем крста. Занимљиво је да се свака страна заклињала на свој начин, а заклетва је сматрана пуноважном. У Конављу су утврђивали мир заклетвом, „давањем вере” и хватањем за руке. Формула односно пристајање се понављало три пута. Број три се често јавља у ритуалним радњама и сматра се светим бројем. Хватање за руке симболички представља стварање круга, тј. нераскидивост заклетве.

Следећи примери (2 и 3) показују како је заклетва била важан елемент у потврђивању међународних договора и уговора. Пролазак војске преко нечије територије био је условљен заклетвом војсковође да земљу неће пљачкати. И премда из извора видимо да је постојао извештан страх да се дата заклетва може прекршити, ипак је она представљала неко јамство да ће се обећање испунити.

Као што смо већ напоменули, извесно заклињање прати и различите споразуме и договоре између појединаца.⁷²

⁷⁰ Јованка Мијушковић, *Историја Београда I*, Београд 1974, стр. 144.

⁷¹ А. Соловјев, *Историја словенског права*, Београд 1937, стр. 107—8. Исти догађај помиње и Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањичкој држави I*, Београд 1931, стр. 147.

⁷² „Кад се деца у игрању у нечем споразумеју, тада плуну у страну и кажу „нема кајања”. Ако противна страна одговори „пикам” онда то значн да се обећање не признаје или да не важи усмени договор.” Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузи*, СЕЗБ LVIII, II од. 26, стр. 316.

4. Приликом купопродаје такође постоји нешто као заклињање пошто се склопи споразум. Изгледа да је постојало неписано правило како се то чини:

„Десну руку дигне продавац и купац и тако дуго један другог лупа по руци, док се не погоде, а кад се „заречју”, дигну руке у вис, купац продавца за собом потегне. Купац одброји продавцу на десну руку новце, овај мора њима ударити у шаку купчеву и рећи: „бог дај срећо теби при маршице, а мени при пенези!” Неколико крајцара мора продавац бацити пред продано марше, купац их подигне и раздели међу бокце.”⁷³

Последњи пример (4) представља одређене уговоре међу појединцима. Такви договори у неким својим елементима представљају, како нам се чини, рудиментаран облик заклињања. Заклетву чини формула (тј. изговорене речи) и ритуал (тј. радња која речи прати). Често се дешава да је ритуал изостављен, али понекад може да остане ритуал а да формула потпуно изостане или је таква да је готово не можемо ни сврстати у формулу заклетве.

Продавац и купац се погоде и „заречју” да ће погодба да се одржи. Они том приликом дигну руке у вис, а знамо да се понекад при заклињању диже рука, додуше само десна. Десном руком се крсти; дизање руке приликом заклињања је у ствари призивање покретом бога за сведока. У горе наведеном примеру купопродаје десна рука има одређену улогу приликом склапања погодбе и одбројавања новца. На помисао да су ове радње које прате купопродају остатак некадашњег склапања уговора који се учвршћивао заклетвом наводи нас и реч да се купац и продавац „заречју”, тј. један другом дају реч.

Данас се заклетва као средство утврђивања уговора по правилу више не примењује. Државни и међународни уговори се склапају писменим путем. Купопродајни уговори већином исто тако. Уговори обично садрже и тачке које указују на последице у случају раскидања уговора. Можда би нас, те тачке уговора могле донекле подсетити на клетву у заклетви, јер су по правилу негативне за раскидаоца уговора. У модерном свету се санкције не очекују од деловања „виших” сила, већ само друштво прописује законе којима се одређују казне за прекршиоца уговора.

б) Заклетва приликом умира

Умир је споразум о миру заснован на заклетви, којим се прекида крвна освета међу закрвљеним странама.⁷⁴

⁷³ Јосип Котарски, *Лобор (народни живот и обичаји)*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена XXI, Загреб 1917, стр. 185.

⁷⁴ Јиречек за умир пише: „Из XV века добро нам је познат церемонијал мирења (крвне освете). Пре мирења морало је бити утврђено примирје, нешто налик на данашњу арбанашку бесу. Суд за измиру потпуно

Крвна освета је најизразитија у Црној Гори и код албанског становништва, па су и обуставе непријатељстава између убице и његових саплеменика и породице убијеног најтипичније.⁷⁵ Обустава непријатељстава може бити на одређено време или трајна. Она нас подсећа на примирје које се склапа између зараћених страна, само у овом случају не држава, већ племена, братства, породица.

До примирја долази обично на молбу убице. Примирје траје одређено време и служи за то да убица посвршава одређене послове од животног значаја (нпр. обрада земље, продаја производа и сл.) или као период у коме се обављају преговори и припреме за трајну обуставу непријатељстава, тј. умир.

На молбу убице неколико виђенијих људи иде у недељу или о празнику код оштећене стране и моле да оштећена страна „да вјеру”⁷⁶ или да „веже бесу мира”⁷⁷ да одређено време неће гонити убицу. Уколико оштећена страна мисли да „да вјеру” или „веже бесу”, она то чини одмах. Ако не би дала веру првој групи молилаца већ другој, увредила би прву групу. „... Дати крвнику мир-бесу било је витештво”⁷⁸ Мир је даван на 10—20 дана и могао се

је одговарао пороти. Имао је 24 заклета посредника (кмети, добри људи), по 12 од сваке стране. Прво су се избројали с обе стране мртви и рањени. Убиство с једне стране уклањало је друго с противне стране. За остатак утврдила се цена у крви, те се разрезала на кривце и њихов крај. Рањеници добили би, кадшто, и ренту у годишњим оброцима или доживотно, а она се плаћала, у кравама, јагањцима, кокошкама или брашну. Као још и данас, тако је и онда било три средстава да се умир утврди: кумство, побратимство и узајамна венчања. Дефинитиван мир утврђиван је заклетвом над јеванђељем и „братским пољупцем мира” (Константин Јиречек, *Историја Срба*, II св., Београд 1923, стр. 33).

⁷⁵ Помен о умиру крвне освете у Србији, срезу рудничком, налазимо код М. Б. Милићевића у цртици о Хаџи-Бери (М. Б. Милићевић, *Просветитељи и учитељи*, *Хаџи Бера*, Годишњица Николе Чупића IX, Београд 1887, стр. 243—248).

⁷⁶ Реч *вера* поред свог основног значења „веровање, религија”, може у проширеном значењу имати и вредност појмова „тврда реч, заклетва”; међутим, налазимо и случајеве где реч „вјера” има значење „примирје” (Рјечник хрватскога и српскога језика, св. 87, 21. дијела, ЈАЗУ, Загреб 1973, с. 84). То значење је условљено, чини нам се, одређеним обичајима у овој структури, а видимо да је слично са речју „беса”.

⁷⁷ „Сама реч беса има двојако значење код Северних Арбанаса: с једне стране то је часна реч, тврда вјера, коју задаје извесна особа да је оно онако, или да ће бити онако, како је она казала, односно обећала; с друге, пак, стране, беса значи уговор о миру, склопљен између два барјака или племена на одређено време. Сем тога, беса у овом другом случају значи и само време, сам рок, за који мир између два племена траје”, дакле примирје. (И. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори у Северној Албанији*, Београд 1926, стр. 96.)

„Неки од (тих) елемената, као што је беса, постали су не само саставни део моралног живота племена него и индивидуалне етике. Беса је поникла, пре свега, у вези са крвном осветом, ублажавајући сурови закон „око за око, зуб за зуб”” (др Сурја Пуповци, *Грађанско-правни односи у закону Леке Дукађинија*, Приштина 1968, стр. 223).

⁷⁸ Илија Јелић, *op. cit.*, стр. 96.

продужити, али се није могао, по правилу, добити више од 2—3 пута годишње. Убица се морао за то време долично понашати и не изазивати осветнике. За прекршење дате вере казне су биле необично строге.⁷⁹ Људи који су молили за привремени мир и пред којима је дата вера, тј. везана беса мира, гледали су да се казна изврши, јер су они били нека врста јамца да неће доћи до проливања крви.

Примирје се, дакле, склапа тиме што оштећена страна да веру, тј. закуне се пред посредницима. Заклетва, која је овде често сведена на фразу „дајем веру” или „бесу“, једина је залога примирја. Но, казна за прекршење ове заклете се не чека од натприродних сила, већ је њу одредило друштво.

За разлику од примирја — које се углавном ослања само на заклетву оштећене стране — склапање трајног мира, тј. умир, заснива се такође на заклетви, али је поред тога пропраћено и многобројним ритуалима.

Изузимајући разлике у времену и месту обављања појединих радњи, умир обично обухвата следеће:

1. Договор о мирењу или наговарање на мирење оштећене стране, најчешће на иницијативу убице.

2. Стварање тзв. крвног суда, који се обично састоји од 12 или 24 виђенија човека, такозваних добрих људи или кметова. Именује их оштећена страна. Они досуђују, према обичајима, како ће се умир извршити.⁸⁰

3. Обављање одређеног броја крштених кумстава, најчешће дванаест. Род убичин нуди кумства деце, а род убијенога кумује. Одреди се и број венчаних кумстава, обично дванаест.

⁷⁹...ако је везана „беса мира” између два барјака, па неко из једног од тих барјака изврши убиство у другом барјаку, онда је цео барјак из кога је убица објект освете све донде, док се повређенима не да сатисфакција, која се састоји у томе што барјак коме припада убица, убицу стреља, запали му три куће, које, ако лично нема, допуни од његових најближих сродника, и наплати му за крв 22 ћесе” (И. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Албанији*, Београд 1926, стр. 46).

Др Сурја Пуповци (*op. cit.*, стр. 223) у вези са санкцијама за неодржану бесу пише: „Упоредо с развојем на беси заснованих обавеза, од моралних до правних, примећују се и трагови развојног пута о санкцији због неодржане бесе — од моралне, преко кривично-правне до грађанско-правне.”

⁸⁰ „Суд је при суђењу седео у виду кола, круга или елипсе, тако да су у прочеље долазила два најстарија представника обеју страна, а до њих су се с једне и друге стране ређали остали кметови по реду и старешинству. Околу судија стајао је остали народ” (И. Јелић, *op. cit.*, стр. 85).

(Кад све ово) — мисли се на одређену крварину — (убица или у новцу или у закладама пред добре људе изнесе, тада они задрже за себе 24 цекина, а 24 одбију за трпезу, и после се сав сакупљени народ ухвати у коло, а један од добрих људи, најстарији, изведе убицу пред њих.. (Вук Врчевић, *Крвно коло*, „Разни чланци”, Дубровник 1891, стр. 89).

Мислим да се због обичаја да судије или народ стоје у колу, кругу, цело мирење и назива „крвно коло”.

4. На основу судске пресуде, сентенце, која је донесена после саслушавања једне и друге стране, убица, тј. његов род, мора да стави на крвни сто прописану крварину, тј. одређену накнаду за убијенога.

5. После свега овога долази до самог мирења. Убица прилази оштећеноме снисходљиво, често побавучке, везан, са пушком крвницим о врату. Гласно куми богом и св. Јованом⁸¹ најближег рођака убијеног, обично три пута. Отац или брат убијенога прилази убици, развезује га и скида му пушку крвницу. Убица га пољуби у ноге и колена (негде и у десно раме⁸², а он убицу у образ говорећи: „Приступи куме куму на Бога и св. Јована”, а обраћајући се народу каже да му је он досад био крвник а од сада брат (или син, већ према томе шта му је био убијени) и пријатељ. Том заклетвом сматра се да је мир склопљен.

6. Пошто је мир склопљен, обави се онолико побратимстава између рода (племена) убице и убијеног колико је суд досудио.

7. Све се завршава тзв. крвном вечером на којој су судије, родбина и пријатељи убијеног и убице.

Из овога се може видети да је склапање мира када је у питању крвна освета веома сложено и садржи поред самог склапања мира и друге радње.

⁸¹ Формула заклетве у овим случајевима је врло упрошћена и увек у себи садржи имена Бога и св. Јована: „Приступи куме куму, Бог ти и св. Јован!” или „Пустите крвника на Бога и св. Јована!”.

Код уклињања, молбе да род убијеног прими кумство и кумује деци из рода убице, чиме даје на знање да пристаје на умир, јављају се нешто сложеније формуле, али увек су апострофисани бог и св. Јован: „Колико ви је на главу длака, толико ви пути Бога и св. Јована примите кумство и умир колик оћете!” (С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ XLVII, II од. књ. 20, Београд 1931, стр. 168).

Код Васојевића и Ровчана: „Јуначка кућа Н. нуди кумство јуначкој кући М., кумимо вас Богом и св. Јованом, здрављем и напретком ваше дјеце, гором и водом и сваким земаљским берићетом, поклоните им крв вашег брата Р.; изиђите и примите колијевке, и нека међу вама буде мир и слога и братска љубав од данас, па за увјек!”, три пута. — Одговор: „Кућа М. прима Бога и св. Јована јуначкој кући Н., напријед!” (И. Јелић, *op. cit.*, стр. 102).

Умир се склапа заклетвом која се састоји у призивању бога и св. Јована за сведоке. Они су заштитници кумства и побратимства. То да се управо они узимају као сведоци заклетве умира можемо протумачити тиме што се убица проглашава оним чланом породице који је убијен, тј. именује се сином, братом и сл. Уз помоћ бога и св. Јована један „део убициног рода, кумствима и побратимствима, тј. вештачким сродством, уводи се у род убијеног. Видимо да се и заклетвом која представља акт склапања мира ствара вештачко сродство. То сродство, као и остала склопљена побратимства и кумства, при умиру имају за циљ да обезбеде одржање заклетве, јер је жалост за убијеним велика и може навести на прекршивање заклетве.

⁸² Чајкановић сматра да је на рамену светац заштитник — овде св. Јован или св. Арханђео, који су заштитници крвног сродства. Ово целивање десног рамена се може протумачити као измирење убијеног с убицом, односно опроштај божанства, заштитника крвног сродства. (Према: В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, „Мит и религија у Срба”, Изд. СКЗ, Београд 1973, стр. 344

Прва група радњи у које бисмо могли сврстати венчања (њих не налазимо увек), кумства (крштена и венчања), побратимства и донекле крварину,⁸³ сачињавају врсту залога која појачава заклетву и има за циљ учвршћење и трајност мира.

Друга група радњи која се обавља обично при самом склапању мира и претходи му јесте скрушено понашање убице који се предаје на милост и немилост осветника, а има за циљ да задовољи душу убијеног, која, како народ верује, не може да се смири док не буде освећена. Задовољење душе убијеног је предуслов за мир и води ка изрицању заклетве.⁸⁴

Трећа група радњи, целивање, прихватање бога и св. Јована и проглашење убице пријатељем и братом или сином (на месту убијеног) у ствари је сам чин склапања мира, и то мира који се склапа заклетвом.

Дакле, можемо закључити да се мир, у овим случајевима назван умир, склапа заклетвом. Прве две групе радњи представљају само залог тој заклетви.

3. ПОРОДИЧНО ДРУШТВЕНЕ ЗАКЛЕТВЕ

При заснивању или стварању нових породичних односа значајну улогу имају заклетве обећања, које смо назвали породично друштвене заклетве обећања. У ту групу спадају заклетве при веридби и склапању брака, као и при побратимству и окумљењу.

а) *Заклетва приликом веридбе*

Веридба је обичај којим се двоје обавезују да ће склопити брак. Веридба се заснива на давању вере⁸⁵, односно заклетве. Из тога произилази и сама реч веридба, тј. верити се — „дати коме, или једно другом вјеру за женидбу”.⁸⁶ Исти обичај се назива и заруке, тј. заручити (се). Врло често по датом пристанку девојка

⁸³ Понегде износ крварине има сврху да симболично прикаже ненадмашну штету. Често се јављају бројеви 101 или 1001, „а ти бројеви су бескрајно велики, па према томе и неисплативи, и с друге стране (значе) да је заклетвом и заданом речи везан и утврђен мир за 101, односно 1001 годину, тј. на вечита времена” (И. Јелић, *op. cit.*, стр. 92).

⁸⁴ Кад није освешћен, „покојник постаје зао и opak за своју родбину, јер им доноси разне болести... сам обред, уз који се измирење изводило, фиктивно је представљао извршење освете, јер се сматрало да је с његовим извршењем извршена и сама освета, па следствено и убијеном осигурано спокојство на ономе свету” (И. Јелић, *op. cit.*, стр. 15).

⁸⁵ „Дати веру” и овде и на другим местима значи: заклетти се. Слично је оном што изражава „дати часну реч”, али је суштински јаче, јер је вера нешто свето и као таква укључује и натприродну силу, тј. бога, који је овде врста јемца. Истовремено је вера, тј. бог, онај који помаже, спасава, али ако веру неко злоупотреби, не може се надати никаквој помоћи од бога, већ, напротив, само казни.

⁸⁶ *Рјечник хрватскога и српскога језика*, св. 87, дијела 21. ЈАЗУ, Загреб 1973, стр. 92.

и младић „даду си руке па ето заруке”.⁸⁷ „Састављање руку је ... од раних времена знак вере коју две особе дају једна другој”.⁸⁸

Девојка пристаје да се уда за одређеног момка и прима „обиљежје”, залогу дате вере, тј. заклетве. Најчешће је то јабука окићена новцем. Девојка је тиме „обречена”, „уречена” или „завјерена”. Најважнији симбол и залога веридбе је прстен. Он се често свечано даје девојци. Тако, на пример, у Лици у девојчину кућу долазе момкови родитељи са кумом. Девојка се изведе свечано обучена и кум је прстенује речима: „Ево, браћо, прстена, ако га љуби да јој дадемо ово знамење као залог вјере пред вама и нама!”⁸⁹ и прекрстивши девојку стави јој прстен на руку. Најчешће се у свим нашим крајевима сматра да је тада девојка испрошена и да немају други момци шта да траже. Девојка је „под вером” или, како се чешће каже, „под прстеном”.⁹⁰

Понегде се момак и девојка заклињу једно другом на верност до смрти. Тако су се у селу Јаребице, Јадар, двоје младих заволили.

„Момак је девојци, као залогу даривао два дуката, а она њему чарале од вунице. Том приликом су се заклели једно другом на верност до гроба. Заклетву су обавили око сувог „калема” (калемљена воћка која се осушила). Ова заклетва је имала значење да се онај ко прекрши заклетву верности осуши као „калем”. Међутим, момак је убрзо после тога отишао у рат, а девојка је после извесног времена прекршила заклетву и удала се за другог, али се убрзо „осушила” и умрла.”⁹¹

Према Богишићу до раскида веридбе је веома ретко долазило. Уколико би до тога дошло, веома се лоше на то гледало, а неки су сматрали да ће онога ко је прекршио веру кад-тад стићи казна. Остављена девојка није ништа враћала, а уколико би девојка прекинула веридбу враћала је „обиљежје” (негде удвојено, па чак и утростручено). Увек се сматрало великим грехом раскинути веридбу.

Као што смо видели, веридба се заснива на датој вери, тј. заклетви. Међутим, премда и сама реч то говори, а синоним „заруке” има готово исто значење, ипак бисмо могли рећи да у овом случају нема неке изричите свечане формуле заклетве. Овде давање пристанка у ствари представља дату реч, а чак и то може бити замењено неком ритуалном радњом, примањем „обиљежја”, дозволом гостима да пију и слично.⁹² Прстеновању, које се тумачи као давање односно примање залога за дату веру, поклања се велика пажња.

⁸⁷ В. Богишић, *Зборник*, стр. 160.

⁸⁸ Тихомир Ђорђевић, *Брачна веза*, „Наш народни живот”, III, Београд 1931, стр. 6—7.

⁸⁹ В. Богишић, *op. cit.*, стр. 169.

⁹⁰ *Ibidem*, стр. 151.

⁹¹ Никола Пантелић, *Свадебни обичаји у Јадру*, ГЕМ 30, Београд 1967, стр. 114—115.

⁹² В. Богишић, *op. cit.*, стр. 161, 162—174.

б) Заклетва приликом склапања брака

Венчањем се склапа брак, тј. ствара се нова породица. У многим нашим крајевима сматрало се да је брак склопљен самим актом црквеног венчања. Како наводи Богишић: „Народ држи женидбу све до жртвеника за раздријешиву, ну пошто једно другом обећа вјеру пред свештеником, онда је нераздријешива; веле: он присеже за њу она за њега.”⁹³

Стеван Тановић пишући о менталитету нашег народа у околина Ђевђелије каже:

„Са вером у Бога и са поштовањем народних традиција, са одржавањем задате речи и са унапред одређеном судбином која се прима са актом Свете Тајне Брака, браколомство је било искључено из обичаја овог народа. Развод брака није био познат, а о дивљем браку нико није имао појма.”⁹⁴

Као што видимо, хришћански црквени брак се склапа венчањем које се заснива, између осталог, на заклетви коју младенци дају свечано пред свештеником уз јемца-кумове. Ми ћемо овде издвојити и поближе размотрити само оне елементе и ритуалне радње који су везани за чин заклетве.

Свештена радња склапања Свете тајне брака састоји се из два дела: обручања и венчања. Пре обручања, које се врши у цркви, најчешће пре самог венчања, на сточић (аналогиј) поред крста и јеванђеља ставља се прстење. Пред свештеником се носи упаљена свећа. Крст, јеванђеље и упаљена свећа симболично представљају присуство бога. Тада се „пред Богом утврђује намера жениха и невесте да ступе у брак и као залога тога ставља им се на руку прстење”.⁹⁵ Прстен који се младенцима ставља на домали прст је обично златан и без камена. Зове се бурма, а у неким крајевима и вера. Ово прстење се чува „да остане као вечна успомена њихова обећања”.⁹⁶

По обручању обавља се венчање. Свештеник упуту младенце у важности Свете тајне брака, и упита их да ли по слободној вољи хоће да ступе у брак. Добивши још једном њихову сагласност, свештеник их венчава стављајући им венце на главу. Потом им даје да пију вино из „заједничке чаше”. Пошто су наизменично три пута сркнули вина, свештеник им споји руке, веже превесом и води их три пута око аналогина (на десно) у круг.

Из наведеног видимо да млада и младожења дају заклетву, свечано обећање, једно другом у присуству свештеника и сведока кумова, пред јеванђељем и крстом, дакле пред богом. Јемство

⁹³ Валтазар Богишић, *Зборник*, стр. 260.

⁹⁴ Стеван Тановић, *Ништо о духу и менталитету нашег народа око Ђевђелије*, ГЕМ III, Београд 1928, стр. 43.

⁹⁵ Др Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве*, II посебни део (свете тајне и молитвословља), *Тајна брака*, Београд, 1926, стр. 133.

⁹⁶ *Ibid.*, стр. 134.

те заклетве је прстен,⁹⁷ у ствари круг који нема ни почетка ни краја, тј. представља нераскидивост дате заклетве. То потврђује и назив прстена вера (дата вера). Таква врста јемства заклетве је везана само за заклетву при веридби, али у том случају прстен је често с каменом.

Младенци пију вино из једне чаше „да се означи да су дужни живети у нераскидивој вези ... и делити међу собом чашу радости и чашу жалости, срећу и несрећу”.⁹⁸ Пијењем из исте чаше младенци симболично потврђују своју везу. Пијење из исте чаше јавља се и у обреду братимљења.

„Круг означава вечност, и хођењем око аналоја брачници изражавају свој обет да ће вечно чувати своју супружанску везу ... Обилажење се врши трипут у славу св. Тројице, која се тиме призива за сведочанство обета.”⁹⁹

Можемо закључити да се хришћански црквени брак заснива на прихватању одређених обавеза, обавеза чије се извршење обезбеђује заклетвом обећања.

Но, да напоменемо да је у хришћанству релативно касно брак оглашен једном од „светих тајни” (у источном, православном делу данашње Југославије од св. Саве (1219), а у западном, католичком, од Тридентинског сабора 1563. године) и да је до тада грађански брак био подједнако важећи као и црквени брак.

Код наших Муслимана суштина склапања брака је „утврђивање факта да су младенци пред сведоцима по својој вољи ступили у брак”.¹⁰⁰ Дакле, склапање брака код наших Муслимана има својство грађанског брака.

Данас је у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији важећи једино грађански брак који се склапа пред матичарем и одборником. У чину регистрације брака, како се данас званично назива чин склапања брака, задржали су се неки елементи који подсећају на то да је брак заједница која се заснива на добровољно датој заклетви о будућем заједничком жи-

⁹⁷ Код Јевреја такође приликом венчања „младожења ставља златан прстен без камена на прст младе, говорећи: Да те заручујем овим прстеном према вери Мојсија и Израела”. (Cecil Roth, *The Standard Jewish Encyclopedia*, B. litt., MA, PLD, Jerusalem, Tel-Aviv 1958/9 под *Marriage*, стр. 1274.)

При венчању код наших Муслимана „кум стане дјевојци иза леђа, ухвати ју рукама за рамена и окрене ју три пута за сунцем. Када је то учинио, даде јој прстен. Тај прстен се зове кумовски или вјенчани прстен” (Антун Ханги, „Живот и обичаји мухамеданаца у Босни и Херцеговини”, Мостар 1900, стр. 230). Тај прстен се веома цени и чува.

⁹⁸ Лазар Мирковић, *op. cit.*, стр. 138. — Код Јевреја наилазимо на исти обичај да млада и младожења у обреду венчања наизменично пију вино. (Према: *The Standard Jewish Encyclopedia*.)

⁹⁹ Лазар Мирковић, *op. cit.*, стр. 138.

¹⁰⁰ Тих. Ђорђевић *Религиозни свадбени обичаји*, „Наш народни живот”, III, Београд 1931, стр. 157.

воту. Младенци пред матичарем и сведоцима-кумовима дају свечану изјаву да ступајући у брак прихватају обавезе које им будући заједнички живот може донети, обавезе прописане законом, које им матичар пре ступања у брак прочита. После свечане изјаве младенаца, обично им кум стави бурме.

Можемо закључити да се и грађански брак заснива на свечаној изјави која јамчи извршавање прихваћених обавеза све док траје брак.

в) *Заклетве приликом братимљења*

Побратимство, односно посестримство, јесте облик вештачког сродства¹⁰¹ које добровољно склапају две особе. Заснива се на заклетви обећања којом се те две особе обавезују на вечно пријатељство. Оно настаје 1. као учвршћење постојећег пријатељства 2. као основа непријатељства 3. или из невоље.

Побратимство, посестримство,¹⁰² које се склапа као продубљивање пријатељства, назива се још и причесно.¹⁰³ Обавља се уз ритуал, недељом или о неком празнику и пропраћено је даривањем и чашћавањем.

Обред братимљења¹⁰⁴ се може вршити у цркви или ван ње. Ритуални обред који прати склапање побратимства није увек и свуда исти. Навешћемо неколико примера ритуалних радњи које прате тај чин, било да се оне обављају ван цркве или у цркви и црквеним обредом.

Често приликом братимљења „свака страна пусти из прста десне руке кап крви, коју супротна страна полиже и прогута”¹⁰⁵

¹⁰¹ Вештачко сродство назива се понегде и „духовно сродство” (В. Богишић, *Зборник*, стр. 205—206) или „ритуално сродство” (Вера Еерлих, *У друштву с човјеком*, Загреб, стр. 296). Чајкановић сматра да би побратимство (посестримство) и кумство било правилније називати „сродство по богу” (В. Чајкановић, „О врховном богу у српској религији” изд. СКЗ, *Мит и религија у Срба*, Београд 1973, стр. 335).

¹⁰² Побратимство се склапа између два (ретко три или више) мушкарца. Посестримство се склапа између две женске особе, најчешће девојке. Но бива и да две особе, мушка и женска, склопе побратимство. Те две особе живе као брат и сестра. По народном схватању тежи је преступ склапање брака између побратима и посестрима него што би била брачна веза између брата и сестре.

У крајевима данашње Југославије где преовладава католичанство склапање побратимства између особа различитог пола је ређе (мада га има и поред забрање цркве) него у осталим крајевима. Да споменемо да су побратимства склапана и између особа различитих вероисповести.

¹⁰³ В. М. Г. Медаковић у делу *Живот и обичаји Црногораца* (Нови Сад 1860, стр. 74) употребљава термин „причесно побратимство” за побратимство које се склапа уз обред, ритуал.

¹⁰⁴ Све што се говори о причесном побратимству, односи се и на посестримство.

¹⁰⁵ Тихомир Борђевић, *Преисламски остац међу југословенским муслиманима*, „Наш народни живот”, VI, Београд 1932, стр. 42.

или побратими „каткад испију чашу вина¹⁰⁶ у коју су умјешали мало своје крви“.¹⁰⁷ Понекад је братимљење пропраћено ритуалом да побратими „провуку један другог руку кроз руку и провученим рукама залажу један другог хлебом и сољу.“¹⁰⁸ Слично је и са обредом који се обављао у цркви у Црној Гори. Обојица (који желе да се побратиме) стану под епитрахил док им поп прочита молитву, „потом дохвате путир вина, те ће оба заједно у један мах принети уста к чаши, сркнути, а за овим мало леба заложити. Овако ће одједном оба заједно из једног путира по три пута сркнути вина и позаложити по мало леба. Затим иду те целивају крст, јеванђеље и иконе, а најпосле поцеливају се три пут у образ, па одлазе“.¹⁰⁹

У северној Далмацији обред који се приликом братимљења обављао у цркви такође није био уједначен ни по тексту,¹¹⁰ ни по ритуалним радњама које га прате.

За време мисе побратими обично држе упаљене свеће. Понекад поп „приступи њима и упита их, зашто се брате. А најстарији ће одговорити „за љубав“; и тада ће их поп учити, да то нису шални послы, него да се они имају љубити, нигда свадити се нити скоснути. И они све то завећају, те он.. . благослови их. Кад се миса доспије, они се изљубе прид свим пуком да ји не може од миља гледати ..“¹¹¹ Слично је и ово: „У неколико случајева биљежи се, да свећеник прије обреда пита, да ли желе постати побратими односно посестриме (формулом, сличном оној код вјенчања), што они у таквом случају кратко потврђују.“¹¹²

Обреди за склапање побратимства још се могу вршити и тако да они који се братиме поред свећа „држе распело, и то заједно обоје (или и троје ако сви међусобно склапају везу), а ако их је више, држе га двојица а остали са стране стављају руку на раме будућег побратима и према томе има за обред

¹⁰⁶ Или је крв помешана с водом (М. Барјактаровић, *Ругова*, СЕЗБ LXXIV, I од. књ. 36, Београд 1960, стр. 185).

¹⁰⁷ Вера Ерлих, *У друштву с човјеком*, Загреб 1968, стр. 295—6, помиње да је обичај да особе које се братиме (сестрине) лизну мало крви оне друге особе, раширен у свим областима света где постоји овај облик ритуалног сродства.

¹⁰⁸ Тих. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 43.

¹⁰⁹ В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад 1860, стр. 74.

¹¹⁰ О миси и молитвама, тј. о тексту који прати ритуал склапања побратимства у цркви опширније пише др Милован Гаваци у свом раду *Виталност обичаја побратимства и посестримства у сјеверној Далмацији*, стр. 24—25.

¹¹¹ Милован Гаваци, *Виталност обичаја побратимства и посестримства у сјеверној Далмацији*, Радови Института ЈАЗУ у Задру, књ. II, Задар 1955, стр. 19.

¹¹² *Ibid.*, стр. 19.

тако склопљеног побратимства израз „Држали смо за један криж”¹¹³

У неким крајевима братимљење се врши на сличан начин: „Свршивши свећеник горње молитве, односно благослов, даје у неким жупама да парови пољубе распело или љубе редом распело, што га један држи у рукама. Иначе их шкروпи благословеном водом при чему се парови држе за десне руке па их пошкروпи по рукама, или паровима споји руке.”¹¹⁴

Из наведених примера види се да постоје многобројне варијације у ритуалним радњама које прате склапање побратимства. Обичај „мешања” крви коме је циљ да магијским путем створи крвно сродство специфичаи је и везан за овај облик ритуалног сродства.

Често је побратимство посматрано као склапање вештачког сродства, а није се обраћала довољна пажња на то да се ово вештачко сродство заснива на заклетви. То да се побратимство заснива и на заклетви, потврђују нам, поред формуле, ритуалне радње које обично прате сам чин склапања побратимства. Исте ритуалне радње прате свечано полагање заклетве и у другим приликама: побратими држе упаљене свеће, а исто тако и сведоци на суду; они се узајамно залажу хлебом и сољу или пију из једног путира, а и онај који се заклиње да је у нечему невин такође се залаже хлебом и сољу на међи; побратими се држе „за један криж” или за јеванђеље, дакле, преко крста или јеванђеља стварају нераскидив круг заклетве као што и војници стварају нераскидив круг заклетве држећи се за један предмет.

Веза се овде склапа добровољно са несродницима, што, до некле, има сличности са склапањем брака, па вероватно отуда и питање свештеника да ли се у тај однос побратимстава ступа добровољно. Постоји још једна сличност са ритуалом склапања брака, а то је да се побратими држе за десне руке.¹¹⁵

Према томе, можемо закључити да чак и кад се не спомиње заклињање дословце, ритуалне радње које прате склапање „причесног” побратимства су исте оне које иначе прате заклињање. Побратимство је, дакле, вештачко сродство које се заснива на заклетви.

2. Побратимство¹¹⁶ се може, као и кумство, склапати с циљем да се обуставе непријатељства.

¹¹³ *Ibid* стр. 24.

¹¹⁴ *Ibid.*, стр. 25.

¹¹⁵ Држање за десне руке, тј. спајање десних руку симболички представља давање вере, заклињање, што је већ споменуто у одељку о веридби и склапању брака.

¹¹⁶ Побратимство које се склапа ради обуставе непријатељстава, као и ради умира крвне освете, врши се само међу мушкарцима. Посестримства у таквим случајевима, колико ми је познато, нема. То је и разумљиво кад се зна да жене не подлежу крвној освети и да њихова непријатељства не доводе до онако трагичних последица као мушка.

Тако су, на пример, сердари северне Далмације Завиша Јанковић Митровић и Божа Милковић били у завади:

„Генералном провидуру Данилу Долфину успјело је, да се састану и, колико се према тексту извјештаја о томе може судити, без сумње склопе побратимство. Учинили су то након што им је провидур предочио све зле посљедице и неподобности дотадашње њихове заваде и непријатељских поступака загрливши се у знак искрена мира и потврдивши то затим свечано јавно благословљени за време службе божје, завјеривши се да ће се трајно помагати.”¹¹⁷

Раније смо видели — кад смо говорили о умиру крвне освете — да оба облика вештачког сродства, побратимство и кумство, редовно имају за циљ да обезбеде трајно помирење.

3. Побратимство из невоље могли бисмо поделити у две групе. У прву групу бисмо сврстали она побратимства која настају у тренутној невољи, обично без ритуала. У другу групу би спадала она побратимства која, у ствари, имају за циљ да излече болесника и која су пропраћена магијским радњама за излечење.

а) У прву групу спадају она у којима онај ко је у тренутној невољи (затворен, рањен и слично)¹¹⁸ моли неку особу да му помогне речима: „Помози, тако ти Бога и св. Јована, узимам те за Богом брата!”¹¹⁹ Особа која помогне сматра се од тада побратимом и поштује се као род. Тако је неки сељак за време српско-турског рата био рањен и лежао на бојном пољу. Нико није хтео да му помогне. Кад је већ изгубио сваку наду, „наиђе једап његов сељак. Кад га рањеник угледа, слабим и већ изнемоглим гласом рече му: „По Богу да си ми брат од сада па до века, изнеси ме одавде, да ме Турци живог не касапе.” Војник га упрти на леђа и срећно донесе на превијалиште. Рањеник је оздравио. „Доцније су ова двојица живели као рођена браћа и звали се побратими.”¹²⁰ Слично је и неки Милан на бојном пољу спасио Маринка. После „Маринко назове Милана побратњом, да би тиме истакао његову племенитост и дружељубље. И данас се те две куће поштују и госте као да су рођаци.”¹²¹

¹¹⁷ Бошко Десница, *Историја котарских Ускока 1684—1749*, II, по М. Гавац, *Op. cit.*, стр. 21—22.

¹¹⁸ Т. Ђорђевић у свом чланку *Побратимство* („Белешке о народној поезији”, Београд 1939, стр. 153—158) наводи примере из народних песама о склапању побратимства без ритуала између младе и младожење. Наиме, млада, при свођењу младенца у ложницу, братими „богом и св. Јованом” младожењу да је не дира. Младожења прими за „Бога и св. Јована” и живи годинама са супругом као са сестром. Из овога видимо колико се побратимство поштовало, без обзира на начин како се склапало.

¹¹⁹ В. М. Г. Медаквић, *op. cit.*, 73.

¹²⁰ Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*, СЕЗБ XIV, II од. 8, стр. 301.

¹²¹ П. Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузији*, СЕЗБ LVII, II од. 26, стр. 304.

Баш ово „побратимство невоље”¹²² веома се често јавља у нашим народним песмама,¹²³ а нешто ређе и у приповеткама.¹²⁴ Ево два примера:

1. Краљевић Марко сестрими ћерку азачког краља:
„Богом сестро, краљева дјевојко!
„Дођи мене тамници на пенцер”.
Дјевојка је за бога примила,
И за бога и за брата свога .. .¹²⁵
2. „Богом брате, Краљевићу Марко!
„Братимим те Богом истинијем
„И вашим светијем Јованом
„Не дај мене црном Арапину.
Онда стаде Марко говорити:
„Јао мене моја посестримо!
„Зло је поћи, а горе не поћи
„Да с’ не бојим цара и царице,

¹²² В. М. Г. Медаковић, *op. cit.*, стр. 73.

¹²³ У народним песмама кад се неко налази у великој невољи и моли неку особу да га из невоље избави, уз молбу га назива братом или сестром по Богу, односно по Богу и св. Јовану. То налазимо у следећим песмама:

(II књига пјесама Вука Ст. Караџића)

„Ко крсно име слави, оном и помаже”, стих 11—12, 16, 22.

„Зидање Скадра”, стих 212, 224, 228.

„Наход Момир”, стих 240, 301.

„Милош у Латинима”, стих 84—85, 89.

„Марко Краљевић и вила”, стих 92—94, 98.

„Марко Краљевић и Вуча Ценерал”, стих 24—27, 237—240, 271—273.

„Бановић Страхиња”, стих 443—444, 451—453.

„Комади различнијех косовских пјесама” стих 44—46.

„Косовка дјевојка”, стих 71—73.

„Марко Краљевић познаје очину сабљу”, стих 12—18.

„Опет то, мало друкчије”, стих 72—82. »

„Марко Краљевић и 12 Арапа”, стих 7—9.

„Женидба Влашића Радула”, стих 41—49.

„Женидба Ђурђа Чарнојевића”, стих 4—7.

У III књизи пјесама Вука Ст. Караџића:

„Старина Новак и кнез Богосав”, стих 53—58.

„Свети Саво и Хасан паша”, стих 120.

„Женидба Ива Сењанина”, стих 214—217, 219, 230—231, 244—247.

„Гавран Харамбаша и Лимо”, стих 329—336.

„Љуба Хајдук-Вукосава”, стих 37—41.

Јунаци наших народних песама братиме-сестрими се с вилама, животињама или природом. На пример у песми „Четири ускока” (Вук, III, стих 29:) „Богом сестро, горо и планино!”, или у песми „Бошњаци на Москву” (Вук, III, стих 24): „Богом браћо, двије тице вроне!”.

¹²⁴ У народним причама (Вук Ст. Караџић, *Приповијетке*) јунаци приповедака се братиме-сестрими са змајевима, животињама, или примају побратимство ђавола. Тако у приповеци „Зла жена” ђаво богом братими човека (*op. cit.*, стр. 11); у приповеци „Немушти језик” (*op. cit.*, стр. 69) човек склапа побратимство са змијом, а са рибом, лисицом и вуком; у причи „Златна јабука и девет пауница” (*op. cit.*, стр. 76), са змајем; у „Стојша и Младен” (*op. cit.*, стр. 86), а уобичајено са људима у причи „Међедовић” (*op. cit.*, стр. 63).

¹²⁵ Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, „Марко Краљевић у Азачкој тамници”, стр. 273. стих 21—24.

„Ја се бојим Бога и Јована;
„Баш ћу поћи, да нећу ни доћи.”¹²⁶

Као што видимо из примера, човек у невољи уз молбу за помоћ дода и формулу заклетве „тако ти Бога и св. Јована...”, а онај други „прими за Бога и св. Јована” — и тиме је врло често¹²⁷ побратимство склопљено а да га и не прати никакав други ритуал. А то значи да се побратимство из невоље склапа заклетвом без ритуала.

б) Друга група побратимстава или посестримстава, из невоље у ствари има за циљ да излечи болесника. Мада се и тако склопљено побратимство исто тако пази и негује, њиме се више жели постићи излечење болесника, него склапање пријатељства. Магијске радње које се том приликом врше су разнородне, а обичај се зове „отварање” болесника и најчешће се врши на незнаном гробу. Побратим (посестрима) врши „отварање” болесника уз речи трећег лица: „Примаш ли Бога и св. Јована, да отварамо роба од гроба?” Побратим (посестрима) одговара:

„Примам Бога и светог Јована, да отварамо роба од гроба, од знано и од незнано, од рода и од нерода, од венчано и од невенчано, од живо и од мртво, од виле и од але, од гору и од воду, од вука и од мечку, од сунца и од ветра, од месеца и од звезда, од стење и од камење и од све дивљине и од све питомине!”¹²⁸

То се понавља три пута.¹²⁹

Према томе, као што смо могли приметити и једна и друга група побратимстава из невоље склапа се ради избављења. У првој групи онај који нуди братимство тежи да се избави из тренутне невоље, и једини излаз види у помоћи особе коју назива братом. Склапање побратимства прати само изговарање формуле заклетве.

У другој групи побратимство се користи као један од магијских елемената за лечење. Лечење је у првом плану, а по на-

¹²⁶ *Op. cit.* „Марко Краљевић и Арапин”, стр. 281—282, стих 149—152 и 175—180.

¹²⁷ Код М. В. Г. Медаковића у раду *Живот и обичаји Црногораца* наилазимо на податак да се уз формулу побратими и три пута пољубе уз речи: „Понуђени ово — (мисли се на „по богу брате”) — прима, па и ово сврше тројним целивом”.

¹²⁸ С. Грбић, *op. cit.*, стр. 298.

¹²⁹ Дошла сам до закључка да је овде заклетва којом се прима побратимство повезана с бајалицом, односно басмом којом треба да се лечи болест. Богишић на једном месту спомиње заклетву која је у својој суштини бајалица, али је у облику заклетве. Он каже: „Осим судбених има много различних заклетава лијекарских... кад лијече болесника: — Тако ти небеске висине, морске дубине, небеснијех ти звијезда, морскога пијеска, планинских трава а горскога листа; тако ти свијех планинских извора, брзих ријека и дубоких језера, безданих јама и пустињских пећина одступи (тј. болест), од ово добре душе и побјежи у дубинске дубине, у висинске висине, у усамљене пустиње, гдје иксана и ајвана нема, гдје кокот не пјева а сунчана зрака не сјева, итд.” (Богишић, *Зборник*, стр. 559—560).

родном веровању може се обавити само уз ритуал братимљења. Све ритуалне радње осим, па и то делимично, изговарања формуле заклетве обављају се ради оздрављења.

Занимљиво је да се формула која обично прати братимљење увек односи на бога и св. Јована и најчешће има врло кратак облик. У народној песми „Сведи благо дијеле”¹³⁰ говори се да је св. Јован добио кумство и братимство.¹³¹

Чини се да је св. Јован један од хришћанских светаца који је попримио атрибуте доњег света, тј. мртвих,¹³² посредно наших предака и крвног сродства. Као такав он је „божански заштитник, заточник кумства и братимства”¹³³ и под његовим покровитељством се ствара мистично крвно сродство.¹³⁴ Он уводи нове особе у наш род, а нас у род особе с којом стварамо мистично сродство. Склапање побратимства и „окумљење” се увек врши уз његов пристанак и „присуство”.¹³⁵ Формуле заклетве којима се вештачко сродство склапа су повезане с именом Бога и св. Јована.

¹³⁰ Вук Ст. Карацић, *Српске народне пјесме*, II. Овде се под „благом” не подразумева само имовина којом се управља, већ су „придодане и друштвене појаве о којима се, по народном веровању, стара по један светац заштитник, као у старој многобожачкој вери по један бог”. (Драгутин Костић, *Тумачење II књиге српских народних пјесама* Вука Ст. Карацића, Београд 1937, стр. 1.)

¹³¹ Д. Костић за надлежност св. Јована над кумством и побратимством даје следеће тумачење: „Св. Јован: у народном календару смешана су у њему два свеца истога имена: 1) Св. Јован брат Господњи (слави се 8. маја). Христу најмилији ученик, коме је с крста наручио да се стара о Богородици као матери, а њој рекао „Ево ти сина!” (Еванђеље по Јовану, XIX 26/27) стога је као изабрани брат „побратим” Спаситељев, постао заштитник побратимства. 2) Св. Јован Претеча (6. јануар, и лети 24. јуни), последњи пророк, крстио је у Јордану Спаситеља и стога назван Крститељ те је као први „кум” постао заштитником кумства, па, с преносом са првог свеца, и побратимства” *Op. cit.*, стр. 2—3.

¹³² „У веровањима о св. Јовану и у његовом култу може се такође наићи на трагове великог старинског божанства мртвих, истог оног које смо констатовали и у традицији о светом Сави (В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, стр. 328 и даље). „Мит и религија код Срба”, Београд 1973.

¹³³ *Op. cit.*, стр. 336.

¹³⁴ „Кумство и братимство... има вредност крвног сродства и старо српско божанство које је продужило да живи у представницима кумства, св. Јовану и св. Аранђелу, према томе, божанство је *крвног сродства*. Оно то може бити само у том случају ако је и само с нама у везама крвног сродства, ако је, то јест, заједнички *предак целог нашег народа, наш мистички родоначелник, initia gentis*”. *Op. cit.*, стр. 339—340.

¹³⁵ „И кумство и братимство су мистично крвно сродство које се склапа церемонијално, понекад изменом, пијењем или заједничке крви, или вина (које у том случају супституира крв), али увек у присуству, и по пристанку божанства у чију област спада надзор над кумством и братимством. Ово присуство надлежног божанства има тако огроман значај „да је често само оно довољно, да је често довољно само призивање *εὐχαρίσ*, великог имена, без икаквих других церемонија, па да крвно сродство буде мистички успостављено.” (Чајкановић, *op. cit.*, стр. 335).

г) *Заклетва приликом окупљења*

Кумство је такође вештачко сродство које се заснива и на заклетви, а настаје као учвршћење пријатељства две куће, затим, приликом умира крвне освете и из невоље. „Кумство је везано поглавито за кућу, а не за појединца и трајно је.”¹³⁶ И заштитници кумства су бог и св. Јован.

1. Раније ретко, а данас све чешће, узимају се нови кумови. Узимање нових кумова у неким крајевима је пропраћено одређеним ритуалом:

„Кум не постаје ни данас самим актом сведочења приликом венчања, него ту постоји нарочити ритуал. Наиме, обично нови кум кумује на венчању, а неко време после свадбе обавиће се обред на коме ће се тај кум „окумити”. То бива овако. Отац младожењин одлази оцу његова кума и носи плџску ракије, печено прасе и друго (а кум је спремио вечеру). Седну за трпезу. Устаје онај који је дошао да окуми, а затим нови кум (односно његов отац, ако кум није самац). Први говори: Кумим те Богом и св. Јованом! Примаш ли кумство?” Кум одговара: „Примам кумство и св. Јована.” Пољубе се три пута.”¹³⁷

По овом и сличним примерима види се да се кумство заснива и на заклетви уз заштитништво бога и св. Јована, али то није тако уочљиво као код побратимства, зато што је кумство везано за кућу и прелазило је с оца на сина, а кум се мењао само у изузетним случајевима, па се ритуал „окупљења” ретко кад спроводио.

2. У случајевима када треба да се докрајче непријатељства такође може доћи до склапања кумства. Најекстремнији вид непријатељства је крвна освета. Тако и приликом умира крвне освете у формули заклетве којом се склапа трајни мир закрвљених страна често налазимо „Кумим те Богом и св. Јованом”. Кумство се јавља и у главној заклетви, поред обичаја да две закрвљене стране кумују једна другој.

3. Кумство из невоље настаје као и побратимство из невоље (прва група): кад неко ко је у невољи заклиње „кумим те Богом и св. Јованом” другу особу да помогне. То налазимо и у народним песмама:

„Богом! куме, Звијездић Иване
Кумим тебе богом великијем
И нашијем светијем Јованом
Кумим небо над тобом које је,
Земљу кумим под тобом која је
Не отимај моје Иконије.”¹³⁸

¹³⁶ Миленко Филиповић: *Прилози етнолошком познавању северо-источне Босне*, Грађа, књ. XVI, Одељ. друштвених наука, књ. 12, Акаде- мија наука и умјетности БиХ, Сарајево 1969, стр. 104.

¹³⁷ *Ibidem*, стр. 104.

¹³⁸ Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, „Женидба Тодора Јакшића”, стр. 424, стих 339—344.

Дакле, и кумство се, као и побратимство, заснива и на заклетви и настаје заклетвом, мада она не мора увек да буде изражена нарочито када се кумство наслеђује.

Б. ЗАКЛЕТВЕ ПОТВРДЕ

Заклетва потврде је заклетва којом се потврђује истинитост исказа, тј. њоме се уверава да нешто јесте, односно није, учињено или речено. Ова врста заклетве се употребљава као прописана законима у споровима на суду и као обичајно-правна изван суда, као и у ситуацијама у којима се жели потцртати истинитост реченог и онда када спор не постоји.

Заклетвеник се, најчешће, позива на вишу силу као јемца и условног казнитеља. Но, како се ова врста заклетве користи при разрешавању спорова на суду, а некад је бивала и доказно средство, закон прописаним казнама обезбеђује њену исправност, односно предвиђа казне за кривоклетство.

Заклетве потврде делимо на:

1. доказне заклетве и
2. заклетве сведока

1. ДОКАЗНЕ ЗАКЛЕТВЕ

У неким споровима, било да су судски или не, заклетва потврде бивала је раније, у недостатку других доказа, доказ, па ћемо је назвати *доказном заклетвом*. После дате заклетве оптужени је скидао са себе сваку сумњу. У одређеним временским периодима била је довољна одређена радња која представља заклетву или и само нуђење заклетве да се оптужени оправда. Но, некада се прибегавало и другим доказним средствима, као што је божији суд, тј. вађење мазије и судбени двобој. Сматрало се да је онај ко је спреман да се закуне невин, па се узда у божији суд, јер бог неће дозволити да страда невин човек.¹³⁹

1. Ако би долазило до неких спорова у међусобним односима у оквиру породице, осумњичени се, уколико је био невин,

¹³⁹ Доказивање невиности помоћу „Божјег суда” налазимо у многих народа широм света. Састоји се из доказивања невиности вађењем предмета из кључале воде, исијањем отрова, тј. псеудоотрова, и судбеног двобоја. Вађење мазије задржало се веома дуго у нашим земљама. Судбени двобој је био распрострањен на Борнеу, у Скандинавији и Грчкој (према *The Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, New York 1950, vol. II, под *Ordeal*, стр. 829—830). Решавање спора ордалом, божјим судом, у који спада и судбени двобој, било је признато као законито. Лиречек је писао да се у државама које су претходиле данашњој Француској двобој одређивао наместо заклетве. Римско право се противило божјем суду и ордали (према: М. Доленц, *Правнозgodовинска итудија о присеги при Словенцев*, Љубљана 1940 с. 22). У Хрватској се 1273. године укида божји суд, нарочито судбени двобој (према: др Јул. Лије-балд-Љубојевић, *Присега у нашем народу*, Рад. књ. XVI., Загреб 1871, стр. 36), док у Душановом закону налазимо номен о мазији, па тако у чл. 84. стоји: „Судби да не за катал ни оправа никакве”, тј. за онога

заклетвом оправдавао. Одустајање од заклетве сматрало се признавањем кривице.¹⁴⁰

Заклетва као доказно средство примењивала се кад је била у питању кућна крађа или супружанска верност, а то се хтелo задржати као кућна тајна.

„Мужеви, ако сумњају у женину верност, или ако домаћини сумњају да их неко из породице поткрада, захтевају од осумњичених да положе заклетву. Заклетва се полаже за столом или на раскрсници. И у једном и у другом случају заклетва се полаже у пола ноћи, пред славском свећом поред које су стављени хлеб и со. Клетвеник тада љуби хлеб, со и славску свећу и заклиње се да није украо или преварио свог супружника. Онај који је захтевао заклетву, клетвеника сматра невиним и против њега никакви основи сумње не могу опстати.”¹⁴¹

Ако се клетвеник криво закleo, стићи ће га божја казна.

До тридесетих година XX века у околини Лесковца и Александровца у породицама се још примењивао један посебан начин заклињања, који је раније био примењиван и ван породице.

Наиме, осумњичени је био дужан да ухвати жабу, да јој плуне у уста и да је стави у црепуљу под вршник да се тамо испече. Осумњичени који би извршио ту радњу сматран је невиним, а онај ко би се противио — кривим.¹⁴² Ова радња имала је вредност заклетве.

2. И у споровима међу суседима и сељанима осумњичени се могао заклетвом оправдати. Као што смо већ поменули, раније се примењивала радња са жабом и на осумњичене суседе.

ко је вадио мазију нема ни суда ни правдања више никаквога’ (Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана, цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, стр. 196). У прилогу је додата табела из које се види коришћење заклетве, мазије и судбеног двобоја као доказног средства у сачуваним законима до 1100. године.

¹⁴⁰ Стеван Тановић у свом раду *Село као социјална заједница* (Зборник радова IV, Етнографски институт 1, Београд 1950, стр. 138—140) пише да је у случају крађе обавештаван домаћин на чију се кућу сумњало. Сам домаћин је испитивао своје укућане за време вечере. Како је вечера започињала и завршавала крсним знаком, веровало се да нико неће славати, јер би то било као да је починио кривоклетство. Кривац би признавао кривицу и молећи опроштај „прихватао је парче хлеба и, уз крсни знак, љубио хлеб, и потом истим парчетом хлеба дотицао се очију у знак заклетве да ће се држати обећања — да неће поновити преступ — у противном да ослепи” (стр. 139). Премда овај цитат говори о заклетви обећања, на исти начин се заклињао и члан домаћинства на кога се изричито сумњало, да би доказао да није крив. Тановић бележи Следећи догађај: Неког младића су оптужили да је починио преступ. Младић никако није хтео да призна кривицу. Но како је изгледало да је он заиста кривац, „домаћин је нагласио да му никада неће опростити ту кривицу. Окривљени се дигао са софре, прекрстио се, пољубио парче хлеба што је било пред њим, и изашао напоље” (стр. 140). Како је био повређен што нико не верује његовом тврђењу и заклетви, отишао је у свет. Када се открило да он стварно није кривац, цело село му се јавно извинило.

¹⁴¹ Љубиша Протић, *Заклетва као доказно средство код Срба и Цигана*, ГЕМ XIII, Београд, 1938, стр. 53.

¹⁴² Према: Љубиша Протић, *op. cit.*, стр. 51—52.

Но, било је и других начина заклињања којима се сусед оправдавао. Уколико би неки покрадени домаћин осумњичио за крађу свог комшију, овај је могао да се оправда заклетвом над сољу и хлебом.

„Том приликом оштећени узме софру и на њу стави со и хлеб, однесе на међу и преко оgrade стави тањур. Осумњичено лице приђе, скине капу, прекрсти се према истоку и каже љубећи хлеб и со: „Ако сам ја украја (каже или набраја предмете) да ми се не нађе на умртан час ни сол ни хлеб.” После овакве заклетве отпада свака сумња да је то лице покрало ствари.”¹⁴³

Неки спорови су се решавали заклетвом у цркви. Осумњичени је пред тужитељем у присуству свештеника полагао заклетву. Тако налазимо:

„1. јуна 1820. Знати се, како се заклео Михаил и Јанковић Милутин сину Јањину, како није крив за новце нити за то зна, и закле се у Манастиру Враћевшници код Светога Ђорђа и Светога Краља. Тому сведок јеромонах Јосиф Свето-Враћевак и игуман Манастира Свето-Студенички и сељаци из Липовца М. Б., М. и Г. Ј. да више немају међу собом за то речи..

или:

19. јуна 1820. Дадемо писмо Милојку Милојковићу из Старога Трстеника, да се може заклету код Светог краља, како ништа не зна, који је волове Петра и Милосава Грубића из Коњуха покrao.”¹⁴⁴

У Херцеговини, Црној Гори и Боки ага предаје стоку чипчији „на пола“. „А кад би коју вук изио — као што се често до-

¹⁴³ Драгутин М. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗб LXX, II, од. књ. 31, Београд 1958, стр. 530.

Сличне начине заклињања налазимо и код Рома. Ако неком нешто нестане, позивају се суседи на заклетву. „На пролазно место, или на раскрсницу, поставе се вериге... Сваки заклетвеник уђе у вериге узме у једну руку иконе, и св. Јована и св. Арханђела, док другом придржава запаљену свећу и ситан новац...” — и заклиње се: „Колико у овим новцима има црта, толико мене и моју породицу да однесу ђаволи, ако смо ухватили и појели кокош. Међутим нека ђаволи однесу онога ко је украо и појео” (Јб. Протић, *op. cit.*, стр. 53 и даље, где се наводи још неколико сличних примера).

Запажамо да неке заклетве којима осумњичени скида са себе сумњу садрже и један део текста или радње којима се баца клетва на починиоца крађе, у настојању да се на тај начин кривац сам јави или да буде кажњен на неки начин (нпр. кад жаба пукне у вршнику, верује се да ће се кривац сам јавити). Све до почетка овог века постојао је обичај у неким крајевима да покрадени тражи од свештеника да на недељном богослужењу прокуне лопова. Црквене власти су се томе противиле и забрањивале такав поступак. (Помен о томе налазимо код Јурија Царића, *Крвна освета и умир у Боки Которској*, а по личном сазнању постојао је тај обичај и у Равним Котарима).

¹⁴⁴ Тихомир Ђорђевић, *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша*, СЕЗб XIX, II од., књ. 3, Београд 1913, стр. 451—452.

гађа — то ваља да свједочи аги са свједоцима, или са заклетвом, кад му ага не би вјеровало.¹⁴⁵

У Пољицама је постојао обичај да:

„кад се ‘оће ко облагат или доказат праву истину, да клекне прид цркву у недељу, кад се свит скуп, скине капу, погледа на небо, цркву и пук наоколо па каже како је; ако је крив пита прошћење; ако је прав куне се и преклиње на Бога и све-тога (који се штује у тој цркви), да није скривија. Свит му вирује и прашћа.”¹⁴⁶

Када се сумња у селу на некога да је учинио неки преступ а он то пориче, обично се позива пред скуп да се закуне да је невин. Такав начин правдања постојао је у разним крајевима наше земље. Ритуалне радње које прате заклетву, као и сам текст су различити, међутим увек им је циљ да натерају кривца да призна, јер уколико је он починилац, а закуне се да није, стићи ће га кад-тад клетва.

У Власеници у таквим случајевима окупи кнез неколико људи и позову осумњиченог који пориче преступ да положи заклетву:

„Донесе се метла, соли и хљеба па се метне пред њега, када ће се клети. Најпре му се даде метла у руке а тужитељ му каже: „Тако ти те метле, јеси ли то и то урадио?” Он одговара: „Тако ми ове метле нисам и смео се као ова метла, ако јесам!” Он пружа метлу ономе, који га заклиње, а овај прима метлу, удри њом онога, што се је клео у чело и баци метлу на земљу. Затим узме соли и хљеба па опет упита онога: „Тако ти соли и хљеба јеси ли то и то урадио?” и даде ономе што се куне. Он прима со и хљеб и вели: „Тако ми ове соли и хљеба нисам; задњи ми био, ако јесам и сапео ме овај хљеб ако јесам!” Затим поједе оно соли и комадић хљеба.”¹⁴⁷

Код Куча се осумњичени овако заклињао:

„Клетвеник је обично држао над главом свога мушког подмлатка, камичак и суху палицу говорећи: „Тако ми се све не скаменило у ови кам и дрво, и дијете у жену, и сјеме у земљу, и тако ме губа живого не јела, да од мене комати падају и тако ми се траг по трагу истражио ка шаренијем коњима, нијесам ни сјетан ни савјетан за ту работу.”

Ова страшна заклетва бивала је још свечанија и тежа уколико се полагала у цркви.

„Како се те заклетве сматрају страшне, дешавало се не мало пути да тужилац на прагу цркве клетву опрости.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ В. Бошшић, *Зборник*, стр. 491.

¹⁴⁶ Фрањо Иванишевић, *Полица, (Народни живот и обичаји)*, Зборник Јужних Славена, књ. X, св. I, Загреб 1905, стр. 18.

¹⁴⁷ Томо Драгичевић, *Народне празноверице*, ГЗМ XIX, Сарајево 1907, стр. 495.

¹⁴⁸ Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ XLVIII, II од., књ. 20, Београд 1931, стр. 158.

У Скопској Црној гори „село овако заклиње људе кад им се суди: „Закуни се, бре, како неси учинил тој ти.” — „Две очи имам, да ги немам; да пукнев волови; да ми пукне чељад, ако сам напра’ил ја!” — одговара онај кога село заклиње.”¹⁴⁹

У неким примерима, као са метлом или каменом и сувим дрветом, радња која прати заклињање симболично приказује деловање клетве у случају кривоклетства.

Нешто другачији начин заклињања налазимо „код католика у Жепчу — када се метну оченаши (бројанице) на земљу, од њих направи крст, стане ногама на њих па се куне. То је тешка заклетва.”¹⁵⁰ Овде нема клетве, већ се бог призива за сведока преко симбола крста који клетвеник направи од бројаница. (Бројанице служе за молитву, тј. неку врсту успостављања везе верника и бога).

3. Посебну групу доказних заклетви чине оне којима се доказује власништво над одређеним земљиштем, тј. у споровима око међа. Онај на кога се сумња да је померио међу, а жели да докаже своју невиност, обично, уз заклетву, треба да пренесе на глави или рамену бусен земље онуда куда иде међа. Овај обичај при утврђивању међа био је веома распрострањен како на територији данашње Југославије (у Србији, Црној Гори, Македонији, Хрватској) тако и код Бугара и Албанаца. У Србији, на основу личног испитивања, чули смо да старији људи још памте спорове око међа који су решавани заклетвом и ношењем бусена.

У исцрпној студији *О земљишним међама у Срба* износи се велики број примера оваквог решавања међашких спорова, од којих ћемо неколико навести.

У Херцеговини је носио „бус, трн и камен” онај на кога се сумњало да тражи више земље.

„Он се куне овако: „Да Бог да, ако ја тражио туђе земље, земља ми се не дала, него ми из себе кости избацила, а на овоме свијету не требовала ни мени ни моме дјетету, па ни дјетету мога дјетета. Кућа се моја црнијем трњем затрнула, и све се моје у станац камен претворило.”¹⁵¹

При доказивању међе у Колубари се такође носио бусен на који су се стављали хлеб и со. Онај што носи бусен би се окренуо истоку, прекрстио и рекао: „Тако ми ове земље у коју ћу, тако ми овога хлеба и соли без којег се не може ни живети ни умрети, право ћу казати куда је синор.” После тих речи ставио би бусен на главу и ишао онуда где тврди да је међа. Када би

¹⁴⁹ Поп Атанасије Петровић, *Скопска Црна Гора*, СЕЗБ VII, II од. 4, Београд 1907, стр. 434.

¹⁵⁰ Томо Драгичевић, *op. cit.*, стр. 496.

¹⁵¹ Др. Мирко Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*, посебна издања САНУ, ССНП Етнографски институт САНУ, књ. 4, Београд 1952, стр. 63.

стигао до краја поново би се прекрстио, пољубио бусен, со и хлеб и поновио „тако ми овога хлеба и соли без којих се не може ни живети ни умрети, право сам казао куда је међа.“¹⁵²

У Скопској Црној гори

„кад је спор о међнику, село натера онога који тврди да је био међник на неком месту, да пуну торбу земље од те њиве пренесе о врату с једног краја њиве на други. Село га тада пита: „Носиш ли овој земљу ти на врат и на онај свет?“ Ако каже „ношу“, село му поверује.“¹⁵³

„По правилу земљу носи онај на кога се сумња да је премешаш. Но то не мора бити.“¹⁵⁴ Приликом разграничења међа између два села, или уопште поделе земље, изабери неког старијег и поштеног човека да „по души“ покаже међе с бусеном на глави. Тако је било у Грузи,¹⁵⁵ а у Лесковачкој Морави „кад се има земља делити, или је подељена неједнако, позивају „дулумцију“, човека вична мерењу земље, да посао сврши, али га најпре натерају да се закуне да ће право и тачно мерити. Дулумција се прекрсти, пољуби земљу, хлеб и со и каже: „ћу мерим но право, нећу ни по тога ни по тога.““¹⁵⁶

У нашем народу међа се сматра неприкосновеном, па се премешаш огрешао не само о свог суседа већ и о међу, а онај ко се за међу криво заклео доживеће, по народном схватању, неку тешку несрећу; кад-тад ће га стићи клетва. У неким нашим крајевима (Сретечка жупа) народ верује у један посебан облик кажњавања и одавања премешаша кривоклетника, тј. да ће он „у болести и на самрти почети да једе земљу“.¹⁵⁷

¹⁵² Милан Ђ. Милићевић, *Општине у Србији*, Годишњица Н. Чупића II Бгд. 1878. стр. 210—211.

¹⁵³ Поп Атанасије Петровић, *op. cit.*, стр. 433.

¹⁵⁴ Др. М. Барјактаровић, *op. cit.*, стр. 64.

¹⁵⁵ По др. М. Барјактаровићу, *op. cit.*, стр. 62.

¹⁵⁶ Драгутин М. Борђевић, *op. cit.*, стр. 530.

Као што видимо, приликом поделе земље заклињу и лице на које се сумња, и онога који преузима улогу судије, да ће разграничење извршити правилно, „по души“. Сличан облик заклињања налазимо у познатој народној песми „Урош и Мрњавчевићи“ (Вук С. Карацић, *Српске народне пјесме*, II, стих 124—133), у којој је Краљевић Марко позван да каже чија је земља:

124. „Кол’ко Марко тежио на правду,
Толко моли Јевросима мајка:
„Марко, сине, једини у мајке!
Не била ти моја рана клета
Немој, сине, говорити криво,
Ни по бабу, ни по стричевима,
Већ по правди Бога истинoга,
Немој сине изгубити душе;
Боље ти је изгубити главу,
Него своју огрјешити душу.“

¹⁵⁷ М. Барјактаровић, *op. cit.*, стр. 63.

4. У споровима које је расправљао народни суд сама заклетва је, у недостатку других доказа, била доказ. Такву врсту доказне заклетве налазимо и код других народа.¹⁵⁸

Уколико нема других доказа суд досуђује заклетву, али претходно тужитељ мора да се сложи с таквим доказом. Осумњичени се тада заклиње у цркви или на суду.

„У Црној Гори кад хоће да један парничар зауне другог, поведе перјаник обје стране у цркву Св. Госпође, зовне калуђера да се обуче у одежду, ужди двије свијеће, отвори калуђер заклоп од ковчега, да се целокуп види св. Петар, па рече оному, те мисли заклињати:

„Ево Никола, (или како му је већ име) па га куну по твојој вољи!” Никола донесе испред цркве плочасти један камен и убере мало црнога трна, па стави онеме, те ће се заклињати — рецимо Милошу — на главу они плочасти камен, а трнову драчу врх камена, које Милош придржава с обе двије руке, да не падне. Сад Никола почне од прилике:

„Хоћеш ли ми се Милошу, закљети, да ми нијеси дужан?”

Милош: „Да не мислим, не бих дошао амо.”

Никола: „Тако ти се не окаменила три сјемена: људско, скотско и земаљско као тај камен, што на глави држиш, и тако ти црни трњ по кутњему огњишту не растао, као тај, што у руци држиш. Јеси ли ми и колико си ми дужан остану последије конта кад учинисмо?”

Милош: „Тако ми се не закаменила сва три сјемена и свака срећа, и тако ми црни трњ по огњишту не растао, нијесам ни паре једне (или толико и толико, а не више).” Тад скине с главе камен и драчу, приступи ка ковчегу и целива руку св. Петра. Калуђер се свуче, а перјаник поведе обојицу пред шентуре и каже им, како се Милош заклео на вољу Николину. Секретар запише у протоколу, како је међу овом двојицом парница свршена.”¹⁵⁹

У сачуваним пресудама народног суда који је заседао у Котору 1848. године стоји:

„XXIV — Да се зауне Раде Лакичевић да није украо коња Јоки Јовановићу, или да му плати талијера 15.

XXV — Осудисмо, да се зауне Васо Брајовић, да није издао Вукадина и Сима Радуловића, Николу Мусова, Милана Радојчића и Николу Милова; ако ли се за све не зауне, да плати главу Вукадина Радуловића 80 цекина¹⁶⁰

Међутим, уколико је кривица велика, а доказа нема па треба заклетвом спор да се реши, или уколико тужитељ није задовољан заклетвом оптуженика, „тад треба да се куну уједно с њим

¹⁵⁸ Заклетву као доказно средство у споровима налазимо у Америци, Аустралији, Азији, а нарочито често у Африци. Навешћемо примере из племена Кипсигис, из Кеније. „Постоје многи облици „мумека”, заклетве: Опкорачивање коња, ломљење стреле, одсецање ушију стоке, пијење из лобање умрлог човека” итд. Формула је увек иста: „Нека умрем, или нека будем убијен, као што ја ово ломим, ако не говорим истину.” Они верују да непосредно по заклињању могу следити трагичне последице.” (J. G. Perisany, *The Social Institutions of the Kipsigis*, Лондон 1961, стр. 188 first print 1939.)

¹⁵⁹ В. Богишић, *Зборник* стр. 557—558.

¹⁶⁰ Душан Вуксан, *Народни суд у Приморју* 1848. године. ГЕМ IV, Београд 1929, стр. 108—109,

још 5—6 људи његове породице. То бива овако. Сви који ће се клети иду заједно у цркву, те се најпре закуне он и отац му или стриц, а на темељу њихове клетве куну се и други његови рођаци 5—6 људи.”¹⁶¹

И у поменутом спису народног суда налазимо пресуду:

„XXVII — Да се закуну 24 Мокрињанина, које ће Кривошијани изабрати, да нијесу начелници смрти Ђура и Јована Шпице; ако ли се не заклеше, да плате двије главе, сваку по 80 пекина, а што се тиче плијена и оружја, да се закуну речени 24 Мокрињанина колико је при њима и да умах врате и исплате.”¹⁶²

Као што видимо из наведених примера, у понеким случајевима, кад кривица за велике преступе није била јасна, није била довољна заклетва самог оптуженог, него се с њим заједно заклињао и одређени број људи, обично њих 6, 12, 24, 36. Саклетвеници су морали, како се претпостављало, бити потпуно уверени у невиност оптуженог (бар за онај део кривице за који су се

¹⁶¹ Т. Богишић, *op. cit.*, стр. 555.

Саклетвеници или суклетвеници су људи који се куну заједно са осумњиченим да би потврдили веродостојност његовог исказа и скинули с њега сваку сумњу. Љубојевић их назива споротницима и за њих каже да „нису позитивно о препирној ствари сведочили, да нису морали ни знати о чем се ради, њихова се задаћа може овим речима изразити: Ја присегом потврђујем да се Н. истинито заклео, јер познавајући га не мислим, да би се он криво заклео” (Љубојевић, *op. cit.*, стр. 43).

Међутим, на основу алтернативних пресуда Народног суда који је заседао у Котору 1848. намеће се закључак да у Црној Гори саклетвеници нису само јемци. Они, да би се могли заклету за нечију невиност, или само делимичну кривицу, морају претходно да испитају спор. Они су до-некле и истражни орган.

Саклетвеници се називају и оклетвеници. Петар Скок у свом *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* пише: „Оклештину (Црна Гора) оклет+штину плаћа за клетву учињену за другог.” (Књ II, Загреб 1972. под *клети* (се).)

У народној песми „Наход Момир” (В. С. Караџић, *op. cit.*, стих 102—107, 203—210) наилазимо на сличан облик заклињања, тј. четири везира полажу заклетву, а четири је потврђују на тај начин што је узимају на душу:

- 102 А беседи Тодоре везире
(Кум неверни, вера га убила!):
„Браћо моја, осам везирова!
Ако ћемо изгубити душу,
Јасно ћемо омразит’ Момира
107 Са честитим царем раставити.”
203. Повикаше осам везирова:
Четворица душом поднесоше
А четири криво сведочише:
„Јесте, царе, Бог и њина душа!
Јесте, царе данашњег нам дана!
Јесте, царе, умрлог нам часа!
Момир љуби сестру Гроздијанку
210. И сад слава са њом на чардаку.”

¹⁶² Душан Вуксан, *op. cit.*, стр. 109.

заклињали), јер су се они заклињали заједно са осумњиченим и заједно с њим се излагали казни и несрећи у случају криво-клетства.¹⁶³

Сличан је, мада не и исти, обичај да се спор решава преко посредника. Обично се (у Црној Гори) кнезови или виђенији људи куну уместо целог села.¹⁶⁴ Тако је народни суд у Котору донео 1848. године следећу одлуку:

„XIX — Осудисмо, да се закуну три кнеза кривошианска, да нијесу њихови сељаци понијели оружје Стевана Мандића, Пера Лаконића, Илије Матовића; ако ли се не заклеше, да плате фиорина 140 ...”¹⁶⁵

Уколико је траг украдених добара (најчешће стоке) водио до неког села (истрага се звала „терање трага”), сељани су били дужни да нађу кривца или плате штету. У случају да не нађу кривца, село се могло оправдати заклетвом коју су сви житељи села колективно полагали, или су тзв. „душевници” осумњиченог заклетвом оправдавали.

Констатујемо да је заклетва потврде, коју смо ми назвали доказна заклетва, имала значајну улогу као доказно средство у народном правосуђу. Данашње законодавство СФРЈ не признаје заклетву као доказ.

¹⁶³ В. Богишић у својој расправи *Станак по Дубровачком Законику од 1272. године* сматра да је „правна установа оклетвеника”, поготово кад су суклетвеници рођаци или братственици, одраз „племенског устроја народа”. Богишић пише: „И дан данас у Црној Гори (са својим херцеговачким и бокељским суседима) и у Албанији, гдје је народ још примућно устројен на темељу рода и племена, оклетвеници бивају само чланови породице или братства” (*Гласник срп. ученог друштва*, књ. XLIV, Београд, 1877, стр. 222).

¹⁶⁴ Паралеле овога да се виђенији људи, односно кнез заклињу у име својих сељана, или властелин у име својих потчињених, налазимо код многих народа средњовековне феудалне Европе. Међутим, Богишић у поменутом чланку наводи следећу одредбу Дубровачког Законика: „Кад би заклетви судци одредили да се зауне какав кнез (comes), или син кнежев, допушта се овима да могу назначити каква свога племића (unum de suis nobilibus viris) да се пред „судом зауне уместо њих; али при заклетви треба да стоје уз клетветника и да га целивају— Коментаришући ову одредбу, Богишић сматра да она јасно показује „уплив назора феудалне доби, по којима господи треба вјеровати на ријеч, или када то, ради особитих околности, није доста, могу дати замјеника, који ће се за њих клети, као што би мјесто њих и на мегдан изашао. Додатна установа да кнез при заклетви треба да цјелује замјеника и да стоји уза њ, при клетви, оснива се очевидно на увјеравању да тим цјеливом кнез ступа у религијску свезу са замјеником, те постаје удиоником свијех пошљедица његове клетве” (*ibidem*, стр. 222).

Ова одредба Дубровачког Законика — а знамо да су Дубровчани имали знатан утицај на словенске земље — отвара могућност да појаву заклињања племенских кнезова у име племена тумачимо као одраз племенског „устроја народа”, а не као остатак феудалног уређења.

¹⁶⁵ Душан Вуксан, *op. cit.*, стр. 108.

¹⁶⁶ Или се назива „поћера по трагу” (С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ XLVIII, II од., књ. 20, Београд 1931, стр. 156).

2. ЗАКЛЕТВЕ СВЕДОКА

Сведоци су лица која дају исказ о спорном догађају. Свој исказ сведоци потврђују заклетвом. Заклетва сведока не представља доказно средство о нечијој кривици или невиности, мада сам исказ може послужити као допунски доказ тога. Заклетва сведока на суду служи само као средство потврђивања веродостојности сведоковог исказа. Формално гледано, ту заклетву бисмо могли сврстати и у групу заклетви обећања и у групу заклетви потврде, у зависности од времена када се заклетва полаже; када се сведок пре датог исказа заклиње да ће говорити истину он даје заклетву обећања, а када се заклиње да је казао истину, онда је то заклетва потврде. У суштини гледано, заклетва сведока увек има за циљ да потврди истинитост исказа самог сведока, па смо је због тога уврстили у групу заклетви потврде.

У народу се сматра да сведоци могу бити само поштени људи, они који нису ничим окаљали свој образ, тј. они који нису украли, проневерили, нису се раније криво заклели. Дакле, пунолетни и „веровни” људи. У неким крајевима (Босна, Херцеговина, околина Макарске) сведочити може онај који није „у својти по танкој или дебелој крви једнога од два парничара”,¹⁶⁷ док другде (Црна Гора) може бити свако сведок „сем луда и детета”¹⁶⁸ мада се углавном сматра да родбина, кумови, ортаци и пријатељи не би требало да сведоче. У Лесковцу се у неким случајевима највише веровало деци. У лесковачком крају, у Грузи и код Куча жене и девојке су могле сведочити,¹⁶⁹ но у Грузи се „трудна жена не сме позвати на заклетву”,¹⁷⁰ док код Куча, поред трудница, ни „невјесте у првој години невовања”¹⁷¹ не сведоче под заклетвом.

Треба да буду два сведока да би се веровало, но у неким случајевима народ и „једнога сведока за довољно сматра (који је на своје очи видео)”¹⁷² (Стубичка жупа и Хрватско загорје). У

¹⁶⁷ Богишић, *Зборник*, стр. 555.

¹⁶⁸ *Ibid.*, стр. 555.

¹⁶⁹ У другим крајевима није дефинисано, ни назначено, да ли и жене могу сведочити или не. Изрека: „Људи се вежу за ријеч, а жене за косу” (Драгичевић Томо, *Народне празновјерице*, ГЗМ XIX, Сарајево 1907, стр. 485) донекле би оспорила претпоставку да између мушког и женског сведока није постојала разлика.

¹⁷⁰ П. Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузи*, СЕЗБ LXIII, II од., 26, Београд 1948, стр. 313. Сам аутор наводи да узроке овог ограничења није могао сазнати. И Метод Доленц, у свом раду *Pravnozgodovinska študija o prisegi pri Slovencev.*, наводи да су се жене заклињале пред судом, али изнимно, јер су сматране непоузданим сведоцима. Он наводи да је у једном запису из 1625. године изричито споменуто да нешто потврђују две жене „mit ihrem weiblichen Ayd” (својом женском заклетвом). *Op. cit.*, стр. 35.

¹⁷¹ С Дучић, *Op. cit.*, стр. 157—158

¹⁷² В. Богишић, *Зборник*, стр. 555.

Херцеговини и Катунској нахији сматрало се да у кривичним стварима треба да буду два или три сведока, а у грађанским је доста и један.

Сведоци су се раније заклињали у суду или цркви. Заклетва је сматрана светим чином и као таква првенствено је полагана у цркви. Чак неки мисле да је полагање заклетве на самом суду било ретко. „Из винодолских записа се види да је сведок, наводно, већ пре присезања морао обавити исповед.”¹⁷³

Касније се заклетва полагала у суду уз одређени ритуал. Сведок је стајао држећи подигнута три прста десне руке и понављао прописану заклетву за судијом или свештеником.¹⁷⁴ Обично су испред сведока стајале две упаљене свеће и крст, а понекад и јеванђеље или икона. У Херцеговини се заклињало на ћитапу, и то тако што је судија држао ћитап с обе руке а сведок је стајао не скидајући капу, полагао обе руке на књигу и говорио речи заклетве, које су за хришћане гласиле: „Тако ми Иса Пегам-бера (Исуса пророка), који је сишао с неба, да учи Божјој вољи, и тако ми његова инцила (јеванђеља), казао сам истину, и како право, онако здраво.”¹⁷⁵

Између два рата постојале су две формуле заклетве за сведоке, у зависности од тога да ли је у питању кривични или грађански парнички поступак.

Текст (формула) заклетве у кривичном поступку је гласио:

„Заклињем се јединим Богом и свим што ми је најсве-
тије и на овом свету најмилије, да сам у свему што ме је
суд питао истину казао, и да ништа што сам о овој ствари
знао нисам прећутао, и како ја овде истину говорио, тако
мени Бог помогао.”

А у грађанском поступку:

„Заклињем се Богом Свемогућим и Свезнајућим да сам
о свему што ме је суд питао (да ћу о свему што ће ме суд
питати) чисту и потпуну истину, а ништа друго него истину
исказао (исказати). Тако ми Бог помогао.”¹⁷⁶

¹⁷³ Метод Доленц, *Op cit.*, стр. 34.

¹⁷⁴ Текст је обично почињао са „Заклињем се свемогућим и свезнајућим Богом.. - а завршавао се - Тако ми Бог помогао”. Из литературе се види да је сведок текст заклетве понављао за судијом. Тако је било од времена ослобођења Србије од Турака. Међутим, почетком XX века одређено је да свештеник заклиње сведоке. Но, како у суду није увек било свештеника, то је доводило до успоравања судских процеса, па се поново увело да судија заклиње сведоке. (Према: Добросав Ковачевић, *Заклетва у нашим судовима*, Београд 1902).

¹⁷⁵ В. Богишић, *op. cit.*, стр. 557.

¹⁷⁶ Дионисије Продановић, *Свечано обећање као кривоклетство*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XLXI, Београд 1934, стр. 56.

Овакву формулу заклетве су на суду изговарали и хришћани и нехришћани, с тим што су ови последњи држали подигнуту целу руку (а не три прста). Лица која су припадала верским заједницама које не дозвољавају заклетву давала су свечано обећање да ће говорити истину. Међутим, поменимо да је лажно сведочење без заклетве блаже кажњавано него ако је неко криво сведочио под заклетвом, а тај исказ се показао лажним, јер би у том случају одговарао и за криво сведочење, али и за криво-клетство.

Данас у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији сведоци углавном дају свој исказ, сведоче, без заклетве, али се пре давања исказа упозоравају на законске санкције¹⁷⁷ уколико не кажу истину.

Међутим, у Законику о кривичном поступку¹⁷⁸ у чл. 307. предвиђа се да: „Веће може одлучити да сведок који није заклет у извиђају или у истрази, положи заклетву на свој исказ”. Заклетва се, по правилу, полаже усмено: „Заклињем се својом чашћу да сам о свему што ме је суд питао истину говорио и да ништа што сам о овој ствари знао нисам прећутао.”

Такође се и у Законику о парничном поступку¹⁷⁹ у чл. 235. помиње да суд може одлучити да сведок положи заклетву за свој исказ, и то по правилу усмено, изговарањем ових речи: „Заклињем се да сам о свему што ме је суд питао истину говорио и да ништа што сам о овој ствари знао нисам прећутао.”

Текст заклетве се, као што се из наведеног види, умногоме и формално и суштински разликује од текста заклетве коју су полагали сведоци пре другог светског рата. Овде се заклетва више не ослања на веровање у натприродне силе и страх од казне божје, већ на свест и савест човека у новој социјалистичкој држави.

¹⁷⁷ Данашње законодавство у чл. 283 Кривичног законика не диференцира казну за лажни исказ дат под заклетвом, односно без заклетве.

¹⁷⁸ Законик о кривичном поступку, „Савремена администрација“, Београд 1963, чл. 307.

¹⁷⁹ Законик о парничном поступку, „Службени лист СФРЈ”, 1968, чл. 235.

ПОСТУПЦИ У ПОГЛЕДУ ЗАКЛЕТВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ
(По: Diamond A. S., *Primitive Law*, Лондон 1950, стр. 382, 3)

75

Законик	део	приблж. датум	заклетве	врела вода	борбе
1. Lex Salica (Hlodovik)	гл. 2-36	500 (?)	нема	не	не
2. Остроготи (Теодорик)	цео	520-600	јемство (једно)	не	не
3. Визиготи (Eurih)	цео фрагм.	470-580	јемство(три) Оптужени кад поседује само чињенице	не	не
4. СРЕДЊИ ВЕК	600-750				
4. Lex Salica	гл. 37 до краја	650 (?) до краја VIII века	Заклетва сведока као доказ у иеким случајевима. У неколико случајева оптужени се куне „у недостатку сигурног доказа” са или без одређеног бро- ја заклетвеника.	да	не
5. Pactus Alamanorum	три фрагм.	650 (?) до касног VIII века	У једном броју случајева заклет- ве оптуженог и одређеног броја заклетвеника	не	не
6. Lex Alamanorum	сео	725 до касног VIII века	Широка примена (ограничења ни- су јасна) заклетве оптуженог и једног броја заклетвеника	не	да

Законик	део	приближ. датум	заклетве	врела вода	борбе
7. Baiuvariorum	цео	743 до касног VIII века	исто	не	да
8. Frisionum	цео	Почетак IX века	У грађанским прекршајима углавном се заклиње оптужени, кад пориче прекршај са одређеним бројем заклетевеника, зависно од прекршаја	да	да
9. Saxonum	цео	исто	исто	не	да
10. Anglorum et Werinorum	цео	исто	исто	не	да
11. Ripuariorum	цео	исто	исто	не	да
12. Burgundionum (Gundobald)	цео	500 (?) до раног	исто	не	да
13. Lombard (Rothari)	цео	643 до 1100	исто	не	да са са детаљним правилима

III ФОРМУЛЕ ЗАКЛЕТВИ

У овом поглављу ћемо изнети формуле заклетви које се употребљавају у свакодневном говору у различитим приликама. Њима се већином жели подвући, потврдити истинитост онога што се говори. Текстове ове врсте које смо нашли у етнолошкој литератури поделили смо по предмету у који се заклиње.

1.

Често се људи заклињу својим животом. У тим заклетвама они предвиђају начин на који ће умрети или време када ће умрети у случају да не говоре истину.

1. Бог ме убио ако ти лажем! /I/ ¹⁸⁰
2. Ова ми задња била! (док се једе). /II/ ¹⁸¹
3. Не дај ми се Бог з овега места геноти! /III/ ¹⁸²
4. Дома не доша' ако није тако! /II/
5. Дабогда ја својој кући жив не дош'о, ако ти право не каз'о! /I/
6. Сутрашњи дан не дочекао! /IV/ ¹⁸³
7. Не дочекао сутрашњи дан! /V/ ¹⁸⁴
8. Не дочекао другог дана! /VI/ ¹⁸⁵
9. Тако ме прије сјутра у мртве очи не љубили! /IV/
10. Дабогда не дочекала зелене венце (заклетва девојке). /IV''
11. Божић не дочекала! /II/
12. Младости ми! /VII, ¹⁸⁶ VIII /¹⁸⁷

¹⁸⁰ Абдулах Шкаљић, *Неки народни обинаји из Лубова*, Билтен Института за проучавање фолклора у Сарајеву, I, Сарајево 1951, стр. 111.

¹⁸¹ П. Фрањо Иванишевић, *Пољица*, „Народни живот и обичаји”, Зборник Јужних Славена, књ. X. св. 1, Загреб 1905, стр. 18.

¹⁸² III. Јосип Котарски, *Лобор*, народни живот и обичаји, Зборник Јужних Славена XXI, Загреб 1917, стр. 187.

¹⁸³ IV. Миливоје В. Кнежевић, *Антологија говорних народних умотворина*, Нови Сад 1972, стр. 45—46.

¹⁸⁴ V. Сава Мил. Милосављевић, *Српски народни обичаји из среза Омољског*, СЕЗБ XIX, II од. 3, Београд 1913, стр. 313.

¹⁸⁵ VI. В. Томо Драгичевић, *Народне празновјерице*, ГЗМ XIX, Сарајево 1907, стр. 496.

¹⁸⁶ VII. Ст. М. Мијатовић: *Левач и Темнић*, СЕЗБ VII, II од. 4, Београд 1907, стр. 165.

¹⁸⁷ VIII. Марко Цепенков *Пословици*, Поговорки Целокупна дела књ. 8, Скопје 1972, стр. 291—293.

13. Младости ми моје! /I/
14. Дабогда се ја своје младости не наносио, ако није тако било! /I/
15. Младости се моје не науживала! /II/
16. Старости не дочека! /II/
17. Сунце ме не гријало! /VI, VIII/
18. Сунце ме не огрејало да Бог да! /I/
19. Тако ме земља сунцу не отела! /IV/
20. Земља ми очи заула! /II/
21. Гром ме овдје упут сатарисао, ако сам! /IX/ ¹⁸⁸
22. Гром ме из ведре неба убија! /II/
23. Тако ме гром не убио а ви сви здраво и весело! /IV/
24. Илија ме била! /III/
25. Тако се небо нада ме не проломило! /IV/
26. Изгорио на ватри! /VI/
27. Тако ме живи огањ не сажегао! /IV/
28. Ђаволи ме понијели ако не бих! /IX/
29. Дабогда ме кап ударила ако није 'вако! /I/
30. Колера ме прикинула! /II/
31. Куга ме убиј! /III/
32. Тако ме исконска рђа не убила! /IV/
33. Дабогда се ја окаменио, ако није 'вако! /I/
34. Стопут се овдје скаменила, ако не бих! /IX/
35. У кам се станила, ако не бих! /XIII/
36. Тако ме коњски репови не вукли! /IV/
37. Тако ме коњска копита не убила! /IV/
38. Сине ме море прождрло! /II/
39. У мору ми постеља била! /II/
40. Тако ме прождрла пучина морска! /IV/
41. Море ме на крај избацило! /II/
42. Стрела ме била! /III/
43. Тако ме стријела усред почеока не убила! /IV/
44. Тако ми ова пушка срце не понијела! (показујући пушку). /IV/
45. Тако ме не клало мало и велико! /IV/

2.

Људи се куну у своје здравље и у делове свога тела:

46. Здравља ми! /I, IV, V, X ¹⁸⁹ /
47. Тако ми здравља! /VI/
48. Је здравља ми! /II/
49. На моје здравље! /II/
50. Здравља пожелела! /II/
51. Тако ме не јела губа до паса, а живина од паса! /IV/
52. Тако ме не разгубао твој хљеб! /IV/
53. Та ме не разгубало оно што смо заједно изјели и попили! /XI¹⁹⁰/
54. Грдних рана допао! /VI/

¹⁸⁸ Х. Јурај Царић, *Крвна освета у Боки Которској*, Сплит 1918. стр. 186 (з. 21), стр. 19 и 58 (з. 28), стр. 21 (з. 34), стр. 90 (з. 35).

¹⁸⁹ Х. Ст. Мијатовић, *Етнографске забелешке из Левча, Темнића, Белице и Ресаве*, ГЕМ XX, Београд 1957, стр. 183.

¹⁹⁰ XI. Брајовић Миленко, *Клетве у селу Јелању у срезу даниловградском*, ГЕМ XI, Београд 1936, 166.

55. Тако махнит по гори не скако! /IV/
56. Дабогда се ја жив распад'о ако ти право не каз'о! /I/
57. Тако ми се тијело не разлијевало као пјена морска! /IV/
58. Тако се не савио као срп! /IV/
59. Личином се поштапао! /VI/
60. Тако се не вукао потрбушице као змија љутица! /IV/
61. Дабогда мањи умро нег' се родио ако није 'вако! /I/
62. За вериге се примио, а на машу се одупро! /VI/
63. Црн био ко донац танак ко конач! /VI/
64. Тако магарећу главу не носио! /IV/
65. Жива ми глава! /VII/
66. Очију ми! /I, V, VII, X/
67. Тако ми очију! /VI/
68. Живе ми очи! /VII/
69. Тако ме не такла жива змија усред ока! /IV/
70. Дабогда ме ћорава водила ако није 'вако! /I/
71. Ослепела да би! /III/
72. Бог дај и мајка Божа да ослепејем! /III/
73. Да ослепим ако те лажем! /VIII/
74. Дабогда слијеп седио ако није 'вако! /I/
75. Очи ми овде испале ако сам! /IX/
76. Да ме обадва ока истеку ако те лажем! /VIII/
77. Очи ми искапале ако сам видила! /II/
78. Оглунула ако сам чула! /II/
79. Тако ми се уста на затиљак не обратила! /IV/
80. Дабогда ми се уста извртила, ако ја говорио криво њима! /I/
81. Дабогда ја не говорио нег' рико ко во ако ти право не каз'о /I/
82. Дабогда ми рука отпала ако није 'вако! /I/
83. Дабогда ми обадве при рамену отпале ако ти лажем! /I/
84. Руке ми се осушиле ако сам! /VI/
85. Дабогда се ја својим рукама не 'ранио ако сам се руком и дотакао! /I/
86. Дај Бог, да ми се рука и нога тргне! /III/
87. Дабогда обе ноге сломио ако сам био тамо! /I/
88. Дабогда ја својим ногама не ходио ако сам био тамо! /I/

3.

Заклиње се и својом родбином:

89. Деце ми! /I, V/
90. Жива ми деца! /VII, X/
91. Порода не одгаила! /II/
92. Не дај ми Бог нигдар в живем гласу диме дојити! /III/
93. Онако ми живело што је од мог срца пало! /IV/
94. Печено дијете појео ако јесам! /VI/
95. Дабогда ја своју печену децу јео ако није 'вако! /I/
96. Жива ни мајка! /VII, X/
97. Тако ти мене да ти умрем до сутра, тако ти мајке! /VIII/
98. Проклето ми материно млико! /II/
99. Жив ми отац! /VII, X/
100. Жива ми сестра! /X/
101. Жив ми брат! /X/
102. Тако ме браћа не издала! /IV/

Људи се заклињу богом, свецима, вером:

103. Бога ми! /I, VII, X, XI/
104. Тако ми Бога! /VI, VII/
105. Тако ми великог Бога живог! /VI/
106. Имена ми Божјега, нијесам! /XI/
107. Бог ми помози че сем крив! /III/
108. Тако ми Бога и љубави! /XII/¹⁹¹
109. Тако ми Исуса! /VI/
110. Заклеја би се на Исукрсту и свин светин, да нисан! /II/
111. Свете ми Богородице! /I/
112. Тако ми Госпе! /VI/
113. Светога ми Стевана! /I/
114. Светога ми Јована! /I/
115. Светога ми Ђурђа! /I/
116. Светога ми Николе! /I/
117. Светога ми Луке! /I/
118. Свете ми Петке! /I/
119. Свеца ми! /I/
120. Свеца ми, свете ми недеље! /VI/
121. Свете ми недеље! /I/
122. Светога ми! /VII/
123. Славе ми! /I, VI, X/
124. Тако ми славе! /VII/
125. Божића ми! /VI/
126. Тројства ми! /VTI/
127. Цркве ми! /VII, X/
128. Часнога ми крста! /XII/
129. Тако ми овога крста! (При чему се прекрсти) /VII/
130. Вире ми! /II/
131. Хришћанин да нисам ако те лажем! /VIII/
132. Турске ми вјере! /XII/

5.

Заклиње се, такође, срећом, напретком, хлебом и чашћу:

133. Среће ми! /IV, VII, XI/
134. Сриће не имала! /II/
135. Тако не имао среће као црни паук у гори! /IV/
136. Дабогда ми свака срећа посахнула и не имала напретка као сламка јутрос! (и ту преломи сламку) /IV/
137. Напретка ми! /IV, VII/
138. Дабогда ја ни од шта свога 'ајра нем'о ако није 'вако! /I/
139. Дабогда ми не родило ни по дрву ни по камену, ако није 'вако! /I/
140. Тако ми се не закаменило дијете у жени, теле у крави, јање у овци, свако сјеме у башти и дух у костима! /IV/
141. Све ми живо! /VII/

¹⁹¹ XII. Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, Београд, стр. 75 и 193 (заклетва 128), стр. 86 (з. 132), стр. 213 (з. 196).

- 142. Тако ми свега на свету! /V/
- 143. Тако ти свега што ти је најмилије, што ти прелази преко прага и што ти је Бог дао! /VIII/
- 144. Љеба ми и соли! /I/
- 145. Тако ми круха и соли! /IV/
- 146. Соли ми и љеба! /I/
- 147. Проје ми! /V/
- 148. Соре (софре) ми! /V/
- 149. Ватре ми! /V/

6.

Неки се заклињу небом и небеским телима:

- 150. Неба ми! /V, VII, X/
- 151. Тако ми небеса! /I, IV/
- 152. Светога ми неба! /V/
- 153. Сунца ми! /I, V, VI, VII/
- 154. Тако ми жарког сунца, које сав свијет обасјава! /IV/
- 155. Онога ми Божјег ока! /VI/
- 156. Не дај нам Бог сунца видети! /III/
- 157. Тако ми мјесеца! /I/
- 158. Тако ми мјесечине! /IV/
- 159. Звијезде ми! /I/
- 160. Тако ми облака! /IV/
- 161. Тако ми ове земље, мајке наше, у коју ћемо сви! /VI/
- 162. Дана ми! /I/

7.

Заклиње се још и душом, животом после смрти, славском свећом, кућом, оружјем и другим стварима које су важне или свете у човековом животу:

- 163. Душе ми! /I, V, XI, XII/
- 164. На душу! /II/
- 165. Тако ми душе! /VI/
- 166. Нако ја у рај! /II/
- 167. Нако ми душа раја видила! /II/
- 168. Не нашло ми се за душу! /V/
- 169. Дабогда се ја пред Богом стидио ако ти лажем! /XI/
- 170. Дабогда ја лица божјег не видио ако није 'вако! /I/
- 171. Тако ми овога и онога света! /VII, X/
- 172. Тако моје тијело вран (гавран) не кљувао! /IV/
- 173. Тако се по рђи не познавао! /IX/
- 174. Земља ме из себе избацила! /II/
- 175. Нек ме земља не прими ако лажем! /VIII/
- 176. Враг ме однио! /VI/
- 177. Враг ме однио ако истину не говорим! /I/
- 178. Тако ме ђаволи мртву не растезали! /IX/
- 179. Враги ме на комаде растргали! /III/
- 180. Тако ми се пси мяса не најели, а ја пасјега! /IV/
- 181. Тако ми се траг не сатро! /IV/
- 182. Тако ми се кућа не ископала! /IV/
- 183. Тако ми се племе не затрло! /IV/
- 184. Тако ми се огњиште мојом крвљу не угасило! /IV/

- 185. Тако ми се крсна свијећа не угасила! /IV/
- 186. Тако ми се вино на крсно име у крв не прометнуло! /IV/
- 187. Тако ми белог колача и јасне свеће! /IV/
- 188. Хижа планула! /III/
- 189. Хижа ми још данас в зрак прешла! /III/
- 190. Тако ме оружје не издало кад је највећа потреба! /IV/
- 191. Велика ме невоља пријела! /III/
- 192. Проклета била акс сам! /II/
- 193. Тако ми рада и заната! /VII/
- 194. Имена ми! /VII/
- 195. Тако ми твоје љубави! (брат брату) /XI/

Поред поменутих формула заклетви данас се употребљавају и следеће:

- 196. Часна партијска (реч)! /XIII/ ¹⁹²
- 197. Часна пионирска (реч)! /XIII/
- 198. Тита ми! /XIV/ ¹⁹³

Из изнетог материјала можемо закључити да су предмети у које се заклиње многобројни, али увек представљају нешто важно, драго или свето. Све заклетве немају исту вредност, или тежину у свим крајевима. Негде се сматра да је најтежа заклетва хлебом и сољу, или алатом, другде децом или родбином, на пример, заклињање сестре братом. Отуда наилазимо у народним песмама да сестра има или жели „брата од заклетве”, тј. да има неког толико драгог као што је брат да се може њиме заклињати.

У неким крајевима се одређеним заклетвама куну девојке, другима жене, а посебним мушкарци. Сматра се да се жене лакше и чешће заклињу од мушкараца.

Облици заклетве су такође разноврсни: крећу се од кратких, упрошћених, где се само назначава залога или сведок заклетве, до поетских облика страшних предвиђања шта ће се десити уколико је нешто неистинито.

¹⁹² XIII. На основу личног испитивања.

¹⁹³ XIV. Из анкете, одговор из Македоније.

IV
КРИВОКЛЕТСТВО
И
КРИВИЧНЕ ПРАЗНОВЕРИЦЕ

1. КРИВОКЛЕТСТВО

Кривоклетство је лажно, неистинито, тј. криво положена заклетва, најчешће заклетва потврде. Особа која почини кривоклетство зове се кривоклетником. Вероломство¹⁹⁴ је прекршење дате заклетве, тј. прекршење заклетве обећања, а вероломник је особа која почини вероломство.

1. Као што знамо наш народ заклетви придаје велику важност. Кад би се открило да се неко криво заклео, био би презрен, одбачен као човек:

„Обично таквом човеку нико ништа не поверава, не зајми, не зову га за сведока, неће да сведоче у његову корист, ма био потпуно прав у том случају. Па не само њега да презиру, него то исто неверовање и ту исту мржњу коју осећају према њему, преносе и на његове укућане. Само кад се поделе, и ако се његова млађа браћа покажу друкча, суседи промене мишљење о њима. За таква човека кажу да је од бога обележен..”¹⁹⁵

Самим тим кривоклетство и вероломство је сматрано великим грехом: моралним, етичким и религиозним, а сем тога се сматра и законским прекршајем. Кривоклетство је смртни грех, „највећи на души човјека”,¹⁹⁶ а у неким крајевима се скоро изједначаје са убиством. Сматра се да ће кривоклетник бити кажњен од бога, да ће му изгорети кућа, неко умрети или га задесити нека друга велика несрећа још за живота. Мисли се да човек који се криво заклео неће умрети природном смрћу, да ће се „или убити, или утопити, или да ће од капи умријети”.¹⁹⁷ Такође се верује да крива заклетва доноси

¹⁹⁴ Реч „вероломство” употребљава Вук Ст. Караџић, „дати веру“ најчешће означава давање заклетве за нешто у будућности, представља дакле заклетву обећања. Вероломство је најадекватнији израз за прекршење датог обећања, „вере”, према томе заклетве којом се јемчило извршење. Једино се заклетва обећања прекршује. Вук, у свом преводу Новог завета, користи за прекршиоца заклетве обећања и реч „клетвопреступник”. Међутим, чини нам се погоднијом реч „вероломник”.

¹⁹⁵ Стеван Тановић, *Српски народни обичаји у Бевђелијској кази*, СЕЗБ XL, II од. 16, Београд 1927, стр. 309. Слично: Сава. Милосављевић, *Српски народни обичаји из среза Омољског*, СЕЗБ XIX, II од., књ. 3, Београд 1913, стр. 307; и Богишић, *Зборник*, стр. 636. У Лобору је „највеће злочинство: човјека убити, другога; ‘пожгати’, криво присећи.. (Јосип Котарски, *ор. cit.*, стр. 188). Крива присега се, дакле, скоро изједначаје са убиством.

¹⁹⁶ В. Богишић, *Зборник*, стр. 636,

¹⁹⁷ *Ор. cit.*, стр: 636,

велику несрећу на целу породицу и потомство и да ће казна стићи ма и у деветом колену. За кривоклетнике народ верује да им је душа пропала, да су је ђаволу продали и да ће бити кажњени и после смрти. Тако се у хомољском крају прича да се кривоклетници у паклу „везују за језик и тако вешају, а ноге им се кувају у врелој води“.¹⁹⁹

У Херцеговини и Катунској нахији се сматрало да ће се кривоклетнику „кућа кад-тад ископати, и како је већ то казна сама по себи велика иначе га и не казне“.²⁰⁰

Кривоклетство се сматра великим грехом, али не увек злочинном. Народ кривоклетника избегава, кажњава га друштвено, тј. бојкотује њега и његове укућане, али сам не предузима ништа (осим недружења с кривоклетником) да га казни. Такав став обично потиче из уверења да ће кривоклетника казнити бог, и да је то најправеднија и сасвим довољна казна.

2. Наш народ прави извесну разлику где је заклетва положена, то јест да ли је положена у споровима на суду или изван суда.²⁰¹ Тако у Котарима и у Буковици „обично наш народ криво свједочи и куне се на суду да кога избави од тамнице и казни, и мисли да добро ради; а ако се међу собом криво куну за крађу или други злочин, мрзе на кривоклетника и увјерени су, да ће га Бог казнити.“²⁰² У Конавлима такође „ко је свједочио — заклео се криво, да би избавио кога од велике напасти штете прогонства, нпр. на корист контрабандијера или каквога другог не кривца по народном мишљењу, него само по државном закону, тад се не само не држи да је гријехота него је велику задужбину учинио.“²⁰³

Из тога произилази да се народ управља по неком свом моралном кодексу и осуђује оно кривоклетство које је почињено ради сопствене користи, или с намером да се неке напакости, но у оним случајевима где се неко криво заклео да би ослободио свог сународника од невоље и казне стране власти, или власти уопште, а оптужени по народном уверењу није направио преступ, онда се кривоклетство не сматра грехом. Понекад се чак верује да ће бог видети да се особа није криво заклела „од објести него од невоље“.²⁰⁴

3. У народу се прича шта се догодило онима који су се криво заклели у међусобном спору:

¹⁹⁸ Према: Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ, XLVIII, II од., књ. 20, Београд 1931, стр. 157. и В. Богишић, *op. cit.*, стр. 637.

¹⁹⁹ Сава Милосављевић, *op. cit.*, стр. 300.

²⁰⁰ В. Богишић, *op. cit.*, стр. 637.

²⁰¹ Неки сматрају да се „на суду није добро клет никако“ (Стјепан Бановић, *Верованја (Заострог у Далмацији)*, ЗНЖОЈС XXIII, Загреб 1918, стр. 206), док други верују да извесна кривоклетства на суду нису тако опасна, тј. да нису грех.

²⁰² В. Богишић, *op. cit.*, стр. 636.

²⁰³ *Ibidem*, стр. 637.

²⁰⁴ Јуриј Царић, *Крвна освета у Боки Которској*, Сплит 1918, стр. 47.

„Тако су се главару Јерков’ћу, ка’ се је бија у Макаркој криво заклеја, вратила уста на затилек. И покојнога Јакова Балетића иза заклетве нешто бацило низа скале од суда, па се уида он вратија натраг и каза све право.”²⁰⁵ Такође се помиње како „године 1852. осуди Сенат једног Црногорца да се закуне као свједок у цркви над ковчегом св. Петра и он се закле криво, јер можда није могло друкчије бити, да не падне крв између два племена. Прије него што је дома дошао, сишао је с памети и послје у лудости казао да се криво закле.”²⁰⁶

Често се препушта кажњавање за криву заклетву вишој сили, богу, и верује да ће кривоклетника стићи казна. У народној песми „Кумовање Грчића Манојла”²⁰⁷ прича се о Манојлу који се као кум полакомио на злато па заменио децу — Гркињи мушко, а Влахињи женско. Кад је видела превару Влахиња је дошла код кума и рекла:

32. „А за Бога, мој куме Манојле!
Што продаде кума за цекине?
Платио га светоме Јовану!”
А он јој се криво кунијаше;
„А нијесам, моја мила кумо,
(А дијете држи на кољену)
Та не ијо од овога меса!”

А кад је од Гркиње наплатио замену Манојле убије јагње и поједе, а оно се његово дете претворило у јагње.

4. И вероломство, тј. прекршена заклетва обећања се сматра грехом као и кривоклетство.

Но код вероломства, како видимо из неких народних приповедака, разгневлени појединац не чека увек да вероломника казни бог, већ га сам кажњава. Најчешће се као извршитељ казне јавља сам појединац коме је вероломство почињено. Ево једног примера: Муж закуне своју жену „свакијем клетвама” да му чува кћерку из првог брака, док се он не врати из војске. Кад се муж вратио и видео да му није кћерку чувала, тј. да је заклетву прекршила, растргне је „коњма на репове”.²⁰⁸

У неким крајевима се сматра подједнаким грехом и крива и прекршена заклетва; понегде, као нпр. у неким деловима Хрватске (Зларин), већи је грех кривоклетство него вероломство.²⁰⁹

²⁰⁵ Стјепан Бановић, *op. cit.*, стр. 206.

²⁰⁶ В. Богишић, *op. cit.*, стр. 637.

²⁰⁷ В. С. Карацић, *С. н. Пјесме*, II, „Просвета”, Београд 1969, „Кумовање Грчића Манојла”, стих 32—38.

²⁰⁸ Вук. С. Карацић *Приповијетке*, „Зла маћеха”, Дела В. Карацића, стр. 171.

²⁰⁹ Они то објашњавају тиме што при заклетви потврде знају да ли су у праву или не, односно свесни су да ли се право или криво заклињу, док при прекршењу заклетве, односно на кршење заклетве обећања, могу утицати разне ствари с којима нису рачунали при заклињању. Дакле, при кривоклетству, у заклетви потврде, по њиховом мишљењу преступ се свесно чини, па је самим тим и грех већи.

У Црној Гори се, међутим, сматра много већим грехом прекршена заклетва, тј. вероломство, него кривоклетство. Такав став је вероватно условљен друштвеноисторијским приликама. Црногорци су пазили на задату реч, „дату вјеру,” тј. заклетву обећања толико да нису жалили ни живот да би је одржали.²¹⁰

Марко Миљанов у *Примјерима чојства и јунаштва* пише:

„Јовица Ситанов из Пјешиваца, био је добар чојак. Свако се мога на његову ријеч ослонит. Но му се једном догоди слабо. Мирко Токов из Бјелопавлића, преко његове ријечи уби Турчина из никшићког града. Јовица, ненаучен да му се част и ријеч гази, уби Мирка и све своје разури. И својта утече у Никшић. После га је суд црногорски вратио, признајући му, да је право има што је Мирка убио. Само се људи нашли што је себе разурио и толики мал штетовао, али Јовици теже је било штетовати ријеч поштену, но све друго што је има!”²¹¹

5. Државно законодавство се није ослањало само на кажњавање кривоклетника од стране бога (натприродне силе), мада је рачунало и на ту врсту казне, већ се својим прописима обезбјеђивало од кривоклетства и законским прописима досуђивало одређене казне за кривоклетнике и прекршиоце закона. Навешћемо само неке примере:

У баштинским повељама и у *Законику цара Душана* налазимо одредбе да је нарочита дужност властеле верна служба владару. У случају да властелин то прекрши, тј. „у случају ‚невере’ (издајства) властелин губи имање и живот”.²¹²

У *Законику цара Душана* помиње се да су се поротници морали заклињати да ће правилно вршити своју дужност. Називани су „веровни чловеци”.²¹³ Изричито се наређује губитак часних права за поротнике који су злоупотребили своју дужност. Поред новчане казне чл. 154 предвиђа и .. “ а веће по том да несуд ти-

²¹⁰ Напомињемо само да је казна за прекршење дате вере при умиру крвне освете била веома строга. (V. одељак о умиру напомена 79)

²¹¹ Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*, Целокупна дела, Библиотека срп. писаца, Београд, стр. 17, 19. — Марко Миљанов прича како је убио Тренче Дедић свог кума, сестрића Тома Петрова Поповића. После извесног врмена „кад је Томо прекорео убицу, говорећи му: „А зашто уби свога кума, убио те бог и св. Јован”, убица одговори: „Стрико Томо, нагна ме она рђа, Вуја Вујадине, те рекох: „Убићу га”, па не могах лажат!” Томо: „Е не било рећ што не ваља, а већ пошто си река, и ако си га убио! Јер дату ријеч не смијеш погазит, е чест би своју погазио!!”

²¹² А. Соловјев, *Историја словенског права*, Београд 1937, схр. 49.

²¹³ *Душанов законик*, чл. 160, по Соловјеву, *op. cit.*, стр. 127

-си поротници веровани, ни да се кто од њих мужи или жени”.²¹⁴ На основу овог члана види се да су поротници за прекршење заклетве плаћали казну од 1000 перпера и кажњавани губитком часних права. Закон такође прописује да овај прекршај повлачи и друштвену санкцију да с „несавесним” поротницима ни члановима њиховог домаћинства нико не сме ступити у брак.

У првом српском устанку, у Закону протe Матије Ненадовића, под тачком 6. стоји: „Који се криво закуне и криво осведочи, тај ону сву штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да се за свагда лажом проглаша.”²¹⁵

У Кривичном законик у СФРЈ од 1957. године у члану 283. је стајало:

- „1. Сведок, вештак, преводилац или тумач који пред судом у арбитражном не управном поступку да лажан исказ, казниће се затвором до три године.
2. Ако је лажан исказ дат у кривичном поступку, учинилац ће се казнити затвором.
3. Ако је лажни исказ дат *под заклетвом*, учинилац ће се казнити за дело из става 1 овог члана затвором, а за дело из става 2 овог члана *строгим затвором* до 5 година.
4. Ако су услед дела 2 и 3 овог члана наступиле особито тешке последице за окривљеног, учинилац ће се казнити строгим затвором.
5. Ако учинилац добровољно опозове свој лажни исказ пре него што је донесена коначна одлука, казниће се новчаном казном или затвором до три месеца, а може се ослободити казне.”²¹⁶ (курзив Ј. Ђ.)

²¹⁴ Душанов законик, чл. 154, *op. cit.*, стр. 127.

По Радојчићу (*Душанов законик* 1349—1354. Нови Сад 1950):

„... и после тога да се тима поротницима не верује, нити да се ко за њих удаје, нити да се од њих жени”. В. Радовановић тумачи да 154. члан Душановог законика поред осталих казни за несавесне поротнике садржи и „једну врло тешку моралну, социјалну и животну казну: забрану склапања сваког брака, како у мушкој тако и у женској линији, са њима односно њиховим породицама, кућама.” Оваква страшна казна је, сматра Радовановић „прописана у овом облику, једино у овом случају”.

(В. Радовановић, *Две омашке у тумачењу Душановог законика*, II. Осуда неисправних поротника на гашење њиховог рода и порода, *Годишњак скопског Филозоф. факултета* III, 2, 1934—36, 1937, стр. 158—164, цит. 161.

²¹⁵ *Мемоари протe Матије Ненадовића*, стр. 109—110, по др Јанковићу *Историја државе и права Србије XIX века*, Београд 1960, стр. 33.

²¹⁶ По Јанку Таховићу, *Коментар Кривичног законика*, Београд 1957, стр. 546—547.

У издању од 1968. *Кривичног законика и Законика о кривичном поступку* („Службени лист СФРЈ”, III издањс) члан 283. Кривичног законика гласи:

1) Сведок, вештак, преводилац или тумач који пред судом у арбитражном административно-казненом, дисциплинском или управном поступку да лажан исказ — казниће се затвором.

2) Истом казном казниће се странка која приликом извођења доказа саслушањем странака у парничном поступку да лажан исказ, а суд је на овом исказу засновао своју пресуду.

3) Ако је лажан исказ дат у кривичном поступку, учинилац ће се казнити затвором најмање 3 месеца или строгим затвором до 5 година.

У трећем ставу чл. 283. помиње се давање лажног исказа под заклетвом. Запажамо да је казна за лажан исказ под заклетвом за дело из става 1. једнака као и за лажан исказ дат без заклетве. Казна за кривоклетство у кривичном поступку је оштрија него што је казна за давање лажног исказа без заклетве, тј. уместо затвором, учинилац се кажњава строгим затвором до 5 година.

2. „КРИВИЧНЕ ПРАЗНОВЕРИЦЕ”²¹⁷

Иако се криво сведочење и кривоклетство сматра великим грехом, ипак у нашем народу постоје многе радње за које се верује да могу спречити последице криве заклетве, или да се помоћу њих те последице могу избећи.

1. Тако Тихомир Ђорђевић помиње да неки људи кад хоће криво да се зајуну ставе камен у појас и држе га под појасом за време полагања заклетве. „Верују да каштига за њену кривицу неће у њих него у камен, — односно — клетва иде на камен а не на срце.” Или:

2. „У околини Алексинца жене које се криво куну спусте од појаса до земље црни конац да по њему кривоклетство отидне у земљу.”²¹⁸

3. А у народној песми „Краљевић Марко и кћи краља Арапскога”²¹⁹ Марко прича мајци како му је кћи арапског краља обешала да ће га избавити из тамнице ако јој се зајуне да ће је узети за жену:

51. „Кад се, мати, видех на невољи,
Скинух капу, метнух на кољено,
Па се кунем капи на кољену:

4)Ако су услед дела из става 3 овог члана настале особито тешке последице за окривљеног учинилац ће се казнити строгим затвором.

5)Ако учинилац добровољно опозове свој лажни исказ пре него се донесе коначна одлука, казниће се новачном казном или затвором до три месеца, а може се и ослободити од казне.

Примећујемо да су измењени став 2 и 3. Лажни исказ под заклетвом се по санкцијама не разликује од лажног исказа без заклетве. Самим тим заклетва сведока, премда је суд може захтевати (види одељак „Сведоци”, стр. 74) у многоме је изгубила од свог значаја. По саопштењу адвоката С. Поповића, заклетва се у последње време веома ретко употребљавала у судовима. Њему су позната само два случаја у последњих 10 година.

²¹⁷ Термин, „кривичне празноверице” узели смо од Тих. Ђорђевића, сматрајући да је он већ одомаћен у етнолошкој литератури, и поред тога што није најподеснији. Наиме, под њим подразумевамо ритуалне радње којима се жели спречити или избећи казна натприродних сила за неко дело. Те радње често указују на веома стара претхришћанска веровања.

²¹⁸ Тих. Ђорђевић, *Кривичне празноверице*, Гласник Српског научног друштва, књ. XII, 6, 1933, стр. 305.

²¹⁹ Вук С. Караџић, *С. н. Пјесме*, II, „Краљевић Марко и кћи краља Арапског”.

„Тврда вјера! Осхавит те нећу,
Тврда вјера! Преварит те нећу;
И сунце је вјером преврнуло,
Те не грије зими као лети,
А ја вјером преврнути нећу.’
То помисли Арапка дјевојка

60. Промислила да се кунем њојзи.”

Као што се види у прва два примера, кривоклетници кад хоће да избегну последице кривоклетства стављају камен²²⁰ за појас или пуштају црни конац до земље. У литератури, код Чајкановића на пример, налазимо објашњење да камен има моћ да везује за себе натприродне силе, демоне. Уколико се сматра, очекује, да је дејство демона зло, онда је камен очигледно апотропеј. Тако се и нама намеће закључак да и у овом, горе наведеном примеру, кривоклетник ставља камен под пас да би везао оне натприродне силе које би, по његовом убеђењу, могле да га казне за учињено кривоклетство. А аналогно томе можемо сматрати да је и земља у овом случају апотропеј.

Нешто сложенији је трећи пример. Марко се заклиње капи²²¹ али девојку оставља у уверењу да се њој заклнџе. То је превара. Но, полажући заклетву обећања — обећања које не на-

²²⁰ Навешћемо овде два примера која наводи В. Чајкановић: „Камен који Арнаути међу на пањ посеченог дрвета има, очевидно, задатак да душу која се у том дрвету можда налази — веже за себе, тако да ова не буде у могућности да оде слободна и изврши освету.” — Берачица „великог зеља, врло цењене магичне биљке”, откопава биље каменом, али пре него што ће га ишчупати баца камен увис. „Биљарица — каже Чајкановић — жели да у биљци остане демон који је чини лековитом, и зато је, у моменту чупања, изолује од камена, бојећи се да камен демона из биљке не привуче у себе.” (В. Чајкановић, *Култ дрвета и биља у старих Срба*, Мит и религија у Срба”, изд. СКЗ, Београд 1973, стр. 14.)

Миливој Павловић у својој фолклористичко-семантичкој расправи *Камен станац и везивање душе* пише: „У мађијском акту преношења зла или болести, обично се везује за дрво и камен.

Чешће се говори за болест или неку несрећу: ’У камен ударило!’ (*Гласник Етнографског института*, САН, II—III, Београд 1957, стр. 639).

Намеће нам се закључак да камен, по веома старом веровању, има моћ да онемогући деловање демона, тј, натприродних сила, везујући их за себе, било да је у питању добронамерно или осветничко деловање. Уколико се очекује осветничко дејство натприродних сила (демона), онда се камен користи као заштитно средство, односно као апотропеј.

²²¹ Драгутин Костић у својој књизи *Тумачење II књиге Српских народних пјесама Вука Ст. Караџића* (Београд 1937, стр. 98) тумачи да се Марко заклиње капи, а не девојци, међутим не даје никакво објашњење зашто капи. Тих. Ђорђевић у свом чланку *Кривичне празновице* (стр. 303) даје следеће примере који нам могу ближе објаснити улогу капе. Тако он помиње како је неки човек извршио убиство и одмах „бацио своју капу на убијенога и без капе умакао. Капу је, веле, бацио да не би био ухваћен”. У Приштини је ђак, који је мислио да је убио професора, оставио поред ножа и револвера и капу „да би могао бежати од крви”. Мисли да је значај капе очигледан. Она има исту ону моћ, као и камен, да веже за себе дејство натприродних сила, дакле представља апотропеј, што, уосталом, потврђује и Чајкановић у својој студији *Кумство у капи* („Мит и религија у Срба” изд. СКЗ, Београд 1973, стр. 154—168

мерава да одржи — Марко је свестан да је заклетва крива и зато покушава унапред да се заштити од казне која га може стићи кад изврши намеравано прекршење заклетве. Марко се заклиње „капи на колену”²²² а не неком другом предмету, зато што је капа — као што видимо из Чајкановићеве студије *Кумство у капи* и из неких других примера — апотропеј. Марко је и поред формално право положене заклетве (јер неће оставити капу), свестан свог кривоклетства и зато се он, мислим, користи апотропејним својствима капе, обезбеђујући се на тај начин од казне натприродних сила. Овде је, очигледно, апотропеј истовремено и предмет коме се заклиње, и од кога се очекује заштита због криве заклетве.

Међутим, постоје и други путеви да се отклони казна: доношењем последице на нешто, неки предмет који се не сматра апотропејом, или на некога ко је кривоклетнику мрзак, као што видимо из следећих примера:

4. „У Отоку у Славонији, кад ко хоће криво да се закуне метне себи у десни рукав нову мараму, па кад дигне руку да се заклиње „мисли на мараму, а не на заклетву.” Кад изиђе из суда узме мараму па је раздере на четворо и говори: Ја дили своје грије на мараму, нек носе пси у сламу и миши у јаму.”²²³

5. А у околини Књажевца²²⁴ и у околини Пожаревца (то углавном чине Власи из Млавског и Звишког краја) било је уобичајено да онај ко хоће криво да се закуне пусти дугачке нокте.

„Кад стави три прста на еванђеље у знак да полаже заклетву на највећој хришћанској светињи, он онда, због дужине ноктију, не може да додирне месом. По завршеној заклетви, одреже нокте, који су додиривали еванђеље и тиме сматра да је решен сваке одговорности, пошто није додирнуо еванђеље, а онај део који је био материјална спона између њега и клетве не постоји више.”²²⁵

²²² Чајкановић наводи Вуково мишљење сматрајући га маловероватним, да је вера на колену увек лажна, јер постоји док човек седи, а кад устане, она спадне. Сам Чајкановић сматра да је „вјера на колену”, вера из капе која се меће на колено да би омогућила криву клетву — она је дакле исто што и вероломство” (Чајкановић, *op. cit.*, стр. 156). Навешћу овде два примера која ме наводе на помисао да ово питање (више колена, него капе) још није потпуно решено: Премда се овде заклетва „капи на колену” јавља као јединствен појам, чини нам се да, ради потпунијег објашњења, треба одвојено посматрати и подједнаку важност дати и капи и „вјери на колену”. На то нас наводи и обичај из Хомоља где се жене подбоче руком кад се криво заклињу. Уопште, у нашем народу је уврежено веровање да је све „преко” лакта или колена неважеће, дакле договор је неважећи, а заклетва је крива. Можда би се могло протумачити да се тиме ставља на знање натприродним силама да чинимо кривоклетство и да их тим стављањем на знање, јер према њима нисмо правили превару, задовољавамо, па се надамо да ће их тај „обред” зауставити; али за сваки случај ту је и капа да их заустави.

²²³ Тихомир Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 305.

²²⁴ *Ibidem*, стр. 305.

²²⁵ М. Пурковић: „Резање ноктију после кривоклетства”, Етнологија I, Скопље 1940, стр. 185—186.

6. Постоји и веровање да „код криве заклетве треба ма на ког злотвора мислити, а не на заклетву, па ће каштига прећи на душманина”,²²⁶

Из претходно изложеног произилази да постоји убеђење како се учињени грех, па самим тим и казна због њега може мислима или преваром у ритуалу пренети на нешто, односно, неког другог. Кривоклетник преноси свој грех на неки предмет (који није апотропеј), а затим покушава да га одстрани од себе (нок-ти), да га уништи (марама), тј. он „кажњава” предмет уместо натприродних сила које би иначе могле њега да казне.

Навешћемо још неке примере:

7. У споровима око међа јављају се кривоклетства, а постоје и „празноверице” како да се избегне клетва. Прича се за неког сељака у Васојевићима да је „узео на душу” земљу, заклињући се у спору око међе на следећи начин: пре полагања заклетве

„узео је, наиме, од своје земље (са окућнице) по шаку земље и ставио у чизме, потом је узео пиле од неке птице (било је пролеће) и ставио га у њедра, а под фес опет ставио главицу лука. Када се криво клео, идући по спорној земљи, он је стално стављао руку час на груди преко пилета, час на главу преко главице лука и говорио: „Тако ми ове душице и ове главице стојим на својој бабовини.”²²⁷

8. Роми, цамбаси, купопродавци коња, премда се веома плаше божје казне због кривоклетства, често се криво заклињу. „Они на коња који је изложен продаји ставе ћилим па се за исправност његову заклињу својом децом: „Шта било на мом коњу, то било на мојој деци!” Купац обично поверује у овако положену заклетву, а цамбас остаје у уверењу да заклетва не може стићи његову децу ... већ ћилим.”²²⁸

У оба примера видимо да је заклетва, формално гледано, право положена (као у примеру 3). Сељак је стајао првенствено на својој земљи у чизмама (а чизмама на туђој), а заклео се душицом пилета и главицом лука; а ћилим на коњу може бити и на Ромовој деци. У суштини заклетве су кривоклетства, и свесни тога кривоклетници врше замену предмета у који се куну — остављајући оне којима се заклињу у уверењу да се заклињу оним чиме се очекује да ће се заклетити — док истовремено верују да су предмети којима су се заклели изложени клетви, а не они сами.

9. Постоји још неколико начина да се избегну последице криве заклетве. Тако „жене кривоклетнице у Књажевцу се после

²²⁶ Тих. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 305.

²²⁷ Мирко Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*, Посеб. изд. ЕИ, књ. IV Београд 1952, стр. 67—68.

²²⁸ Аз. Протић, *Заклетва као доказно средство код Срба и Цигана*, ГЕМ XIII, Београд 1938, стр. 55.

заклетве помокре још у суду на патосу да би уклониле последице кривоклетства”.²²⁹ А у Боки се верује да пре заклињања треба плънути,²³⁰ па се онда слободно може криво заклињати.²³¹

Одређене непристојне радње или опсцени покрети служе за одбијање злих сила, демона и против урока. Очигледно је да се и овде примењују из истих разлога.

10. Кривоклетник сматра да га неће стићи казна ако се заклео а ритуал заклињања није у потпуности задовољен. Тако покушава да прави намерно неку омашку при ритуалу заклињања, на пример, дигне два уместо три прста, или намерно направи грешку, пропуст при изговарању заклетве, као нпр. у народној песми „Цар Дуклијан и Крститељ Јован”. Св. Јован се заклиње богом да неће украсти цару „коруну” док овај буде из мора вадио златну јабуку. Кад је цар упливао у море Јован је полетео у небеса и питао бога:

24. „Хоћу ли се тобом заклет’ криво?
Хоћу л’ цару уграбит коруну?”
Господ њему ријеч говорио:
„О Јоване, моја вјерна слуго!
Закуни се мноме трипут криво,
Теке немој мојијем именом!”²³²

11. Но при полагању заклетве — криве заклетве — људи су се довијали и служили чистом преваром. Тако се у једној народној причи описује овакав случај: „Узајмио кум од кума дукате, па одрекне дуг. Када је морао да се закуне, он проврти штап, метне у њега дукате, па оног момента када је требало да се заклиње замоли кума да му придржи штап. И, тако се закуне да дукати нису код њега већ код његовог кума.”²³³

²²⁹ Тих. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 305.

²³⁰ Сима Тројановић у својој књизи *Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи* (СЕЗБ ЛП, II, од. књ. 22, Београд 1935, стр. 191—199) говори како се неке радње и покрети користе као одбрана од урока. Ми бисмо могли рећи да се они (плъвање, показивање „шипка“, у Далмацији „рогова“, затим „кривка“ — одмеравање руком до лакта — и сл.) користе за одбијање дејства натприродних сила уопште, па и овде за одбијање казне натприродних сила због криве заклетве.

²³¹ Јурај Царић, *Крвна освета у Боки Которској*, Сплит 1918 стр. 77.

²³² Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, II.

Мислим да ово место треба тумачити на следећи начин: довољно је, према мишљењу израженом у песми, заклету се богом, али не помињући име божје, јер у том случају бог није дефинисан. Тако нас „наш Бог“ неће казнити, јер ми се и нисмо њиме заклели. Потврду за овакво тумачење нашла сам и у књизи Драг. Костића, *Тумачење II књиге Српских народних пјесама Вука Ст. Караџића* (Београд 1937, стр. 20). Он пише: „Стих 28/29 Закуни се мноме (кажи: ‘тако ми бога’) Трипут криво, / Теке (само, али) немој мојијем именом (не казуј: ‘Тако ми Саваота!’ или др.).” О овом опширно пише и Аница Савић-Рабац у свом раду *О народној песми ‘Цар Дуклијан и Крститељ Јован’* (Зборник радова Института за проучавање књижевности, књ. 1. 253—271, нарочито стр. 268).

²³³ М. Барјактаровић, *Штап и његове улоге у животу наших људи*, ГЕМ 26, Београд 1963, стр. 217.

Заклетвеник се, као што смо раније установили, условно (тј. ако се криво закуне) излаже санкцијама друштва или појединца, али и казни натприродних сила. Чини се да је страх од натприродних сила далеко већи него страх од санкција друштва. Натприродне силе или бог су оне које, по веровању, знају да ли је заклетва криво положена и оне ће сходно томе деловати, тј. учиниће да се клетва у заклетви обистини. Те исте силе могу, али не морају, да делују на предложени начин (по клетви), него кривоклетника могу и друкчије да казне, а то кривоклетника ставља у сталну неизвесност. Баш због тог страха људи који се криво заклињу труде се да заварају, али више не људе којима се заклињу, већ натприродне силе.

При полагању заклетве, као што знамо, важна су три елемента: 1) коме се заклиње; 2) у шта, чиме или киме се заклиње; 3) ритуал при заклињању. Кривоклетници покушавају да избегну казну на тај начин што врше одређене замене у томе коме се заклињу (пример 3), затим киме се заклињу (примери 7, 8, 11, па донекле и 6), или направе намерно нешто непрописно при ритуалу заклињања (примери 10 и 11).

Међутим, кривоклетници не покушавају да избегну казну само на овај начин, већ се користе и симпатичном, претежно имитативном мађијом (примери 1, 2, 4, 5, 9), верујући да ће враџбинама заварати или зауставити натприродне силе и њихову казну. Понекад, чини се, сам ритуал који обављају да се не би испунила клетва има сврху не само да магијским путем спречи натприродне силе, већ и да их задовољи (жртвом, односно кажњавањем ствари на коју су пренели грех — пример 4).²³⁴

Ова схватања да се натприродне силе могу заварати или онемогућити потичу очигледно из претхришћанског, односно анимистичких схватања која су се одржала понегде напоредо са хришћанством.

²³⁴ Нешто слично смо имали код умира крвне освете, где се дух убијеног задовољава тиме што се убица фиктивно излаже казни (стр. 50 и напомена 84). Слично тумачење налазимо и код Леви Брила (в. Levy Bruhl) у његовој књизи *Примитивни менталитет* (Загреб 1954, стр. 205), где говори да није битан „резултат покуса, већ да се покус врши”.

ЗАКЉУЧАК

На основу етнолошког испитивања заклетве као појаве, као и њене анализе, дошла сам до следећих закључака:

1. Заклетва као појава описивана је као саставни део многих обичаја, али није издвојена и с етнолошког становишта проучена у својој обухватности.
2. У нашем језику постоје поред речи заклетва још два еквивалента: присега и рота. Реч заклетва семантички значи условно излагање клетви; реч присега означава посезање за светим предметом који представља јемство. Рота је данас ван употребе (задржала се само у сложеницама: порота, урота). Њена етимологија је још спорна.
3. Клетва и завет имају додирних тачака са заклетвом, али се суштински од ње разликују. Клетва означава бацање проклетства једног лица на друго лице, док се у заклетви заклетвеник сам ставља под клетву, али само у случају неистинитости своје изјаве. Заветом, који је по облику заклетва обећања, појединац одређује свој однос према вишој сили или идеји.
4. Заклетвом појединац или група људи обећава другом појединцу или групи да ће се нешто извршити или да се неће извршити, или заклетвом потврђује да јесте или да није нешто извршено, а при том се као јемац призива натприродна сила.
Међутим, временом је долазило и до промена. У нашој социјалистичкој земљи заклетва се назива свечана изјава, да би се нагласило да се заклетвеник више не позива на натприродне силе него на своју част.
5. Заклетва као појава има намену да регулише односе између појединца и појединца, између појединца и групе, и између једне групе и друге групе људи.
6. Заклетва је према томе друштвена појава којом се избегавају или разрешавају конфликтне ситуације у међуљудским односима.

7. Својом наменом, деловањем и садржајем заклетва задира и у друге науке, као што су права, историја и теологија. У тим наукама заклетви као појави посвећена је извесна пажња.
8. Издвојена из обичаја чији је саставни део, заклетва представља једну комплексну појаву. Да би се као таква могла тумачити и анализирати, нужно је било користити материјал поменутих наука, етнолошки материјал, народну књижевност и анкету.
9. Према сврси и намени заклетве се деле на две велике скупине: А *заклетве обећања* (*iuramentum promissorium*) и Б. *заклетве потврде* (*iuramentum assertorium*).
10. Код заклетве обећања (А) извршена је даља подела на: 1. *друштвене заклетве*, 2. *уже-правне заклетве* и 3. *породично-друштвене заклетве*. 1. Друштвене заклетве се деле на: а) заклетве владара, б) заклетве народа, поданика, владару, в) војне заклетве, г) чиновничко-административне заклетве и д) професионалне заклетве.
2. Уже-правне заклетве су подељене на: а) уговорне и б) заклетве при умиру крвне освете.
3. Породично-друштвене су сврстане на: а) заклетве при веридби, б) заклетве при склапању брака, в) заклетве при братимљењу и г) заклетве при окупљењу.
11. Заклетве потврде (Б) подељене су на: 1. *доказне* и 2. *заклет-ве сведока*.
12. Код заклетве су важни — мада их не налазимо ни увек све ни код сваке заклетве — следећи елементи, односно саставни делови: а. место где се заклетва полаже, б. ко коме полаже заклетву, в. формула заклетве, г. ритуалне радње које прате изговарање формуле.
13. Код елемената а, в, г напореда постоје и имају подједнаку вредност хришћанска схватања и стара анимистичко-магијска веровања.
 - а. Заклетва се полаже у цркви, на суду, на међи, раскрсници и софри.
 - в. Формула у себи може садржавати помен хришћанских светиња (Божји, славска свећа, крст, јеванђеље итд.) или светаца (Бога, Христа, Богородице, светих мученика и др.), али и помен ствари које су важне за човеков опстанак (Сунце, небо, Земља, со и друге).
 - г. Ритуал се састоји из једне или више радњи које имају симболичко значење. Радње које обично прате заклињање су: дизање три прста (јемство светог Тројства), додиривање крста или јеванђеља (јемство Бога), а то је обављано уз две упаљене свеће (присуство светог Духа у датом тренутку). При заклињању се јављају и друге ритуалне радње које воде порекло из старијих анимистичких веровања: стављање ка-

мена и трна на главу (да би се условно заклетвеник претворио у камен, а кућа му се затрнула), метење метлом (да би се условно заклетвеник смео, полудео), носи се бусен на глави (да би условно заклетвенику пала земља на врат, душу), ломи се сламка (да би се заклетвеник сломио као сламка) и друге.

14. Један од симбола који се јављају у ритуалу заклињања је круг, коло. На то указује и термин „заклетвено коло”. Круг, коло представља јединство заклетвеника у нераскидивости заклетве. Јавља се као симбол при заклињању више особа, а најмање двеју. Показало се да је круг као симбол садржан у већини видова заклетве (нпр. у војној, побратимској, при венчању итд.).
 15. Кривоклетство, односно лажна заклетва потврде, и вероломство, прекршена заклетва обећања, по народном схватању су велики преступи. Изузетак чини једино кривоклетство почињено ради избављења од велике невоље (обично од власти) некога ко по народним морално-етичким принципима није крив.
 16. Ипак кривоклетство и вероломство постоје у нашем народу. По хришћанском веровању, кривоклетник ће увек бити кажњен за свој преступ. Паралелно с овим постоји и веровање да је одређеним ритуалним радњама које имају мађијски карактер могуће избећи казну због криве заклетве.
 17. Из свега реченог намеће се закључак да је заклетва имала и има функцију да се избегну и разреше конфликтне ситуације, то јест била је један од регулатора међуљудских односа. Нас тала је из друштвених потреба, вероватно у време кад је „друштвени и економски развитак већ био на степену распада родовског друштва и стварања међуплеменских веза, када се формирала приватна својина”²³⁵, односно, као што из суштине саме заклетве произилази, настала је када су биле бар донекле створене одређене норме са својим моралним, етичким и религијским вредностима.
- Заклетва постоји и данас. Међутим, у новим социјалистичким односима и са културним и друштвеним прогресом који они доносе, заклетва мења своје видове, формуле, али при том не губи своју битну садржину.

²³⁵ При завршетку овог рада појавила се студија М. Буричића: Ар-: банагса заклетва — беја (ЗНЖОЈС књ. 46, Загреб, 1975, цитат стр. 136). У свом раду Буричић врло исцрпно говори о улози заклетве и саклетвеника и при том посматра институцију заклетве са правне тачке гледишта, усредсређујући своја интересовања на особености које та институција има у обичајном праву Албанаца. Међутим, како је овај рад ограничен на заклетву код јужнословенских народа на тлу СФР Југославије, поменути студија М. Буричића, ма колико драгоцене иначе, остаје изван домена у коме су се кретала наша истраживања.

THE OATH ON THE TERRITORY OF YUGOSLAVIA

Summary

On the grounds of the ethnological investigation and analysis of the oath as phenomenon, I have come to the following conclusions:

1. The oath as a phenomenon has been described as a component part of many customs, but it has not been so far singled out and studied solely in all its comprehensive entirety from the ethnological point of view.

2. In our language, besides the word oath (*zakletva*) there exist two other equivalents: *prisega* and *rota*. The word *zakletva* (oath) semantically means conditional exposure of oneself to a curse; the word *prisega* signifies swearing on a holy objects which represents a pledge. The word *rota* is no longer in usage (it is still found only in some compound nouns). Its etymology is still disputed.

3. Though the curse and vow essentially differ from the oath, they nevertheless have something in common with it. The curse denotes the casting of certain damnation on the part of one individual upon another, while by the act of taking an oath, the oath-taker deliberately and willingly puts himself under the curse in the case of his statement not being true. By means of a vow, which in its form is an oath of promise, the individual defines his attitude to a higher power or to an idea.

4. By taking an oath, an individual or a group of people promise the other individual or other group of people to do something or not to do something, or by an oath they testify that something has been done or has not been done and therewith a supernatural power is invoked to bear witness to the oath's being true. With the course of time, however, some changes have taken place in this respect in our socialist country, e.g., the oath is now called a solemn statement in order to emphasize that the person taking the oath does no longer invoke any supernatural power but only his own honor.

5. The oath as a phenomenon is to regulate the relations between two individuals, or between an individual and group of people, or between two groups of people.

6. According to that, the oath is a social phenomenon by means of which some situations of conflict in interhuman relations are avoided or solved.

7. By its purpose, effect and content, the oath might appear as a component part in law, history and theology, and consequently is respected to a certain degree even within these provinces.

8. Even when considered independently, that is when separated from the customs of which it forms a component part, the

oath presents a complex phenomenon, and, in order to be able to explain and analyse it in its complexity, it was necessary to make use of the specific material pertaining to the above-mentioned provinces to the ethnological material, then to that relating to popular literature, and to the material obtained through the questionnaires.

9. According to their purposes and intentions, the oaths might be divided into two large groups: A. The oaths of promise (*iuramentum promissorium*) and B. the oaths of assertion (*iuramentum assertorium*).

10. The oaths of promise are further divided into:

1. social oaths, 2. juridical oath and 3. socio-family oaths.

1. Social oaths are further divided into: a) sovereign's oaths, b) the oaths of allegiance to one's sovereign c) military oaths, d) administrative or civil servant's oaths and e) the oaths taken by people belonging to various professions.

2. Juridical oaths are divided into: a) contract oaths and b) oaths taken to terminate blood revenge.

3. Socio-family oaths are classified as follows: a) betrothal oaths, b) marriage oaths, c) oaths to swear blood-brotherhood and d) when asking somebody to act as a godfather or godmother (*zakletve pri okumljenju*).

11. The oaths of assertion are divided into: 1. the oaths of proof and 2. the oaths of witnesses.

12. Though not to be found in all cases, the following components seem to be almost regularly present and of importance at the act of taking an oath: a) the place where it is taken, b) whom one takes an oath to, c) the formulae of the oath, d) ritual processes that accompany the uttering of the formulae.

13. With the component parts a, c, d, the Christian approaches exist parallel with the old animistic-magic beliefs and have the same value.

a) An oath can be taken in a church, in a court of justices, at an estate boundary, at crossroads, and at a table.

c) A formula can contain the mention of something sacred to Christians (Christmas, the candle dedicated to family patron saint, the cross, the gospel, etc.) or that of some holy beings (God, Christ, the Mother of God, martyrs, etc.) but. a formulae can also contain the mention of some things that are essential for human existence in general (the sun, the sky, the earth, and so on).

d) Ritual consists of one or more actions that have a symbolic meaning. The actions that usually accompany swearing are: the lifting up of three fingers (with the Trinity as warrant), the touching of a cross or the Gospel (with the God himself as warrant) this done while two candles are burning (the lit candles symbolize the presence of the Holy Spirit). But some other actions, that have their origin in older animist beliefs, may be carried out while swearing such as putting a Stone or thorns upon one's head (symbolizing

the possibility of the oath-taker being turned into a Stone or his home being turned into a thorny place in the case of his statement not being true), or having a piece of turf on the top of one's head (showing that the earth might fall upon one's neck, or one's soul), or sweeping with a broom (symbolizing that one's brains might be swept together with one's common sense), or the breaking of a straw (accepting to be likewise broken in the case the person not telling the truth).

14. One of the symbols that appear at the swearing ritual is a circle (kolo). The term „swearing circle” („zakletveno kolo”) indicates this. The circle, kolo, represents the indissoluble unity of the oath-taker and the oath itself. At a swearing the circle appears as a symbol when at least two persons take an oath. It has become evident that the circle as a symbol has been contained in most of the oaths (e. g. in the military oath, in blood-brotherhood oaths, in the marriage oath, etc).

15. Perjury, that is the false assertion oath and the breaking of the oath of promise, is generally considered a great sin but a perjury is considered justified when committed to extricate someone, judged by people's ethical criteria, not guilty from possible great misery.

16. Still, perjury and the breaking of faith do exist among our people. According to Christian beliefs the perjury will always be punished for his sin. But parallel there also exists a belief that through certain ritual actions, which have a magic character, it is also possible to avoid the punishment.

17. From what has been said so far, it is possible to conclude that the oath has had the function of avoiding or solving some situations of conflict — it has been the regulator of interhuman relations. It resulted from social needs probably at the time when „social and economic development was already at the stage of the dissolution of the tribal society and the creating of intertribal connections, at the time when private property was coming into existence”; it has become evident that the oath, as a social phenomenon, originated when certain moral, ethical and religious norms were formed.

The oath still exists to-day, but under the new socialistic relations and the new social and cultural development which they have created, the oath has changed some of its aspects and formulae, but it has retained its basic essence and value.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић Никола, *Клетва сердара Вукоте*, Ковчежић XI, Београд 1973.
- Бандић Душан, *Неки типови сечног оружја у нашим народним веровањима и магији*, ГЕМ књ. 35, Београд 1972.
- Бановић Стјепан, *Вјеровања* (Заострог у Далмацији), ЗНЖОЈС књ. XXIII, Загреб 1918.
- Барјактаровић Мирко, *О земљишним међама у Срба*, Посебна издања САНУ, књ. СС III, Етнографски институт, књ. 4, Београд 1952.
- Барјактаровић Мирко, *Штап и његове улоге у животу наших људи*, ГЕМ књ. 26., Београд 1963.
- Beattie John *Other Cultures, Aims Methods and Achivments in Social Anthropology*, Лондон 1970.
- Богишић Валтазар, *Станак по Дубровачком законуку од 1272. године*, ГСУД књ. XLIV, Београд 1877.
- Богишић Валтазар, *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена*, ЈАЗУ, Загреб 1874. (Скраћено Зборник).
- Большая Энциклопедия, књ. 11, Петербург 1903. под „клятвеное кольцо”.
- Брајовић Миленко, *Клетве у селу Јелањуу Срезу даниловградском*, ГЕМ. XI, Београд 1936.
- Bruhl L. Levy, *Примитивни менталитет*, Загреб 1954.
- Царић Јурај: *Крвна освета у Боки Которској*, Сплит 1918.
- Цепенков Марко, *Пословици, поговорки* Целокупна дела, књ. 8, Скопље 1972.
- Чајкановић Веселин, *Култ дрвета и биља код старих Срба*, Мит и религија у Срба, СКЗ (LXVI, 443), Београд 1973.
- Чајкановић Веселин, *Кумство у капи*, Мит и религија у Срба, (LXVI, 443), Београд 1973.
- Чајкановић Веселин, *О врховном богу у старој српској религији*, Мит и религија у Срба, (LXVI, 443), Београд 1973.
- Ћирковић Сима, *’Верна служба’ и ’вјера господска’*, Зборник фил. фак. књ. VI-2, Београд 1962.
- Данило Млађи, *Похвала Лазару*, Радојчић Сп. Борђе, *Антологија старе реписке књижевности*, Београд 1960.
- Diamond A. S., *Primitive Low*, Лондон 1950. (прво изд. 1935.)
- Динић Михаило, *Један прилог за историју Патерена у Босни*, I књ. Зборник фил. фак., Београд 1948.
- Dolenc Meto *pravne fakultete XVI*, Љубљана 1940.

Драгићевић Томо, *Народне празноверице*, ГЗМ XIX, Сарајево 1907.

Дучић Стеван, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ XLVIII, II одељење књ. 20, Београд 1931.

Ђорђевић М. Драгутин *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, II одељење књ. 31, Београд 1958.

Ђорђевић Тихомир *Брачна веза* Наш народни живот III Београд 1931.

Ђорђевић Тихомир, *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша*, СЕЗБ XIX, II одељење књ. 3, Београд 1913.

Ђорђевић Тихомир, *Кривичне празноверице*, Гласник скопског научног друштва књ. XII, 6, Скопље 1933.

Ђорђевић Тихомир *Побратимство*, Белешке о народној поезији, Београд 1939.

Ђорђевић Тихомир, *Преисламски остаци међу југословенским муслиманима*, Наш народни живот VI, Београд 1932.

Ђорђевић Тихомир, *Религиозни свадбени обичаји*, Наш народни живот III, Београд 1931.

М. Ђуричић, *Арбанашка заклетва — Беја*, ЗНЖОЈС књ. 46, Загреб 1975.

Ердељановић Јован, *Кучи, племе у Црној Гори*, СЕЗБ VIII, I одељење књ. 4, Београд 1907.

Erlich Vega, *У друштву с човјеком*, Загреб 1968.

Филиповић Миленко, *Прилози етнолошком проучавању североисточне Босне*, Грађа књ. XVI, Одељење друштвених наука књ. 12, Академија наука и умјетности БиХ, Сарајево 1969.

Funk and Wagnalls, *The Standard Dictionary of Folklore, Mithology and Legend*, II, New York 1950 (под ordeal, oath).

Гаваци Милован, *Виталност обичаја побратимства и посестримства у северној Далмацији*, Радови Института Југословенске академије знаности и умјетности у Задру књ. II, Задар 1955.

Гемек М. Д., *Женевска формулација Хипократове заклетве*, Медициниски подмладак год. XIII, Београд 1961/62.бр. 4.

Грбић Саватије, *Српски народни обичаји из Среза бољевачког*, СЕЗБ XIV, II одељење књ. 8, Београд 1909.

Ханги Антун, *Живот и обичаји мухамеданаца у Босни и Херцеговини*, Мостар 1900.

Иванишевић Франо, *Пољица. народни живот и обичаји*, ЗНЖОЈС књ. X, св. 1, Загреб 1905.

Јанковић Драгослав, *Историја државе и права Србије XIX века*, Београд 1960.

Јелић Илија, *Крвна освста и умир у Црној Гори и Северној Албанији*, Београд 1926

Јеванђеље по Матеју, Глава V (33-37).

Јиречек Константин, *Историја Срба* II свеска, Београд 1923.

Јокић Петар, *Причања Петра Јокића*, Сечански Живојин: „Причања савременика о првом устанку“ Београд 1954.

Калибарда Новак, *Извор и поука заклетве у Горском вијенцу*, Летопис Матице српске, Април 1973. Нови Сад 1973.

Калић Мијушковић Јованка, *Рани средњи век, Цариградски друм и Београд*, Историја Београда I, Београд 1974.

Карацић Стефановић Вук, *Дела Вука Карацића*, Београд 1969.

Кнежевић В. Миливоје, *Антологија говорних народних умотворина*, Нови Сад 1972.

Кос Милко, *Дубровачко-српски. уговори до средине XIII века*, Глас СКА СХХШ, II разред 67, Београд 1927.

Костић Драгутин, *Тумачење друге књиге српских народних пјесама Вука Стефановића Караџића*, Београд 1937.

Котарски Јосип, *Лобор, народни живот и обичаји*, ЗНЖОЈС XXI, Загреб 1917.

Ковачевић Добросав, *Заклетва у нашим судвима*, Београд 1902.

Кривични законик и Законик о кривичном поступку, „Службени лист СФРЈ”, Београд 1968. (чл. 283).

Лаоце, Конфуције, Чуангце, *Изабрани списи*, Београд 1964.

Liebbald-Ljubojević Julius, *Присега у нашем народу*, Рад књ. XVI, ЈАЗУ, Загреб 1871.

Лукетић Мирослав, *Устанак 1869. године у јужном дијелу Боке Которске*, Зборник радова са научног скупа о Устанку у Боки Которској 1869, Котор-Будва 1970.

Mal Josip, *Rota — staroslovenska prisega*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIII, Љубљана 1941.

Малиновски Бронислав, *Магија наука и религија*, Београд 1971.

Медаковић В. М. Г., *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад 1860.

Мијатовић Станоје, *Етнографске забелешке из Левча, Темнића, Белице и Ресаве*, ГЕМ. XX, Београд 1957.

Мијатовић Станоје, *Левач и Темнић*, СЕЗБ VII, II одељење 4, Београд 1907.

Милићевић Милан, *Општине у Србији*, Годишњица Николе Чупића II, Београд 1878.

Милићевић М. Ђ., *Просветитељи и учитељи — Хаџи Ђера*, Годишњица Николе Чупића IX, Београд 1887.

Милосављевић Сава, *Српски народни обичаји из Среза омољског*, СЕЗБ XIX, II одељење књ. 3, Београд 1913.

Миљанов Марко, *Примјери чојства и јунаштва*, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, Београд.

Мирковић Лазар, *„Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве*, II, Београд 1926.

Ненадовић Матија прота, *Мемоари*, по Јанковић Драгославу: *Историја државе и прва Србије XIX века*, Београд 1960.

Новаковић Стојан, *Законски споменици српских земаља средњег века*, Београд 1912.

Новаковић Стојан, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354.*, Београд 1898.

Пантелић Никола, *Свадебни обичаји у Јадру*, ГЕМ 30, Београд 1967.

Павловић Миливој, *Камен станац и везивања душе*, Гласник Етнографског института САНУ II—III, Београд 1957.

Перић Живојин, *Заклетва у приватним правним споровима*, Христово учење, Београд 1921.

Perisiany J. G., *The Social Institutions of the Kipsigis*, Лондон 1961 (прво издање 1939).

Петровић Атанасије поп, *Скопска Црна Гора*, СЕЗБ VII, II одељење књ. 4, Београд 1907.

Петровић Његош Петар, *Горски вијенац*, СКЗ LXVI 442, Београд 1973.

Петровић Ж. Петар, *Живот и обичаји народни у Грузији*, СЕЗБ LXIII, II одељење 26 Београд 1948.

„Политика”, Београд 17. V 1974.

Продановић Дионисије, *Свечано обећање као кривоклетство*, Архив за правне и друштвене науке књ. XLIX, Београд 1934.

Протић Љубша *Заклетва као доказно средство код Срба и Цигана*, ГЕМ XIII, Београд 1938.

Пуповци Сурја, *Грађанско правни односи у Закону Деке Дукађи-нија*, Приштина 1968.

Пурковић М., *Резање ноктију после кривоклетства*, Етиологија I, Скопље 1940.

Радојчић Никола, *Душанов законик*, Нови Сад 1950.

Радојчић Никола, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Посебна издања САНУ књ. CXLI, Одељење друштвених наука 56, Београд 1948.

Радовановић Војислав, *Две омашке у тумачењу Душановог законика*, II *Осуда неисправних поротника на гашење њиховог рода и порода*, Годишњак скопског фил. фак. III, 2, Скопље 1934—6, 1937.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, Београд.

Рјечник хрватског и српског језика, ЈАЗУ, Загреб.

Roth Cecil, *The Standard Jewish Encyclopedia*, Jerusalem — Tel-Aviv 1958/9 (под marriage)

Самарцић Драгана, *О војничким заставама у Србији XIX века*, Весник — Војни музеј св. 18, Београд 1972.

Савић-Ребац Аница, *О народној песми 'Цар Дуклијан и Крститељ Јован'*, Зборник радова књ. X, Института за проучавање књижевности књ. 1, Београд 1951.

Соловјев Александар, *Историја словенског права*, Београд 1937.

Станојевић Станоје, *Студије о српској дипломатици X Санкција*, Глас СКА, С, II разред 58, Сремски Карловци 1922.

Sumner Graham William, *Folkways*, New York 1960 (прво издање 1906).

Шкаљић Абдулах, *Неки народни обичаји из Лубова*, Билтен Института за проучавање фолклора у Сарајеву I, Сарајево 1951.

Таховић Јанко, *Коментар Кривичног законика*, Београд 1957.

Тановић Стеван, *Нешто о духу и менталитету нашег народа око Ћевђелије*, ГЕМ III, Београд 1928.

Тановић Стеван, *Село као социјална заједница*, Зборник радова књ. IV, Етнографски институт књ. 1, Београд 1950.

Тановић Стеван, *Српски народни обичаји у Ћевђелијској кази*, СЕЗБ XL, II одељење књ. 16, Београд 1927.

Тарановски Теодор: *Историја српског права у Немањинској држави* I, Београд 1931.

Тројановић Сима, *Психофизичко изражавање српског народа поглато без речи*, СЕЗБ LII, II одељење књ. 22, Београд 1935.

Вукмановић Јован, *Племенско уређење и карактер и суђење народних главара у Црној Гори*, ГЕМ на Цетињу књ. IV, Цетиње, 1964.

Вуксан Душан, *Народни суд у Приморју 1848. године*, ГЕМ IV, Београд 1929.

Врчевић Вук, *Крвно коло*, Разни чланци, Дубровник 1891.

Законик о кривичном поступку, „Савремена администрација”, Београд 1963.

Законик о парничном поступку, „Службени лист СФРЈ”, Београд 1968.

Зборник закона, књ. XVII, глава VI.

СКРАЋЕНИЦЕ

ГЕМ	— Гласник Етнографског музеја у Београду
ГЕМ на Цетињу	— Гласник Етнографског музеја на Цетињу
ГСУД	— Гласник Српског ученог друштва
ГЗМ	— Гласник Земаљског музеја у Сарајеву
СЕЗб	— Српски етнографски зборник САНУ II одељење=живот и обичаји народни
ЗБОРНИК ФИЛ. ФАК	.— Зборник Филозофског факултета.